

Gjensidighet og tvetydighet

*Kjønn og subjektsforståelse hos Simone de Beauvoir i lys av C.G.
Jungs psykologi*

Liv Roksand

**Thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the
Degree of Master of Philosophy in
Gender Studies**

Centre for Gender Studies

University of Oslo

Blindern, Norway

November 2013

Sammendrag

Hvordan skapes det kvinnelige subjektet? Er subjektsutvikling en gjensidig prosess mellom kjønnene? Med utgangspunkt i Simone de Beauvoirs konklusjon i *Det annet kjønn* diskuterer jeg denne problemstillingen. Beauvoir beskriver hvordan mannen som subjekt og kvinnen som den andre (som objekt) er i konflikt. Løsningen på konflikten mener hun består i at begge kjønn vender blikket mot seg selv og sin egen tvetydighet i stedet for å forsøke å dominere og anklage hverandre. Hva består tvetydigheten hos kvinnen og mannen av? Betyr tvetydighet at både mann og kvinne kan være den andre i forhold til hverandre? Beauvoir har det relasjonelle i fokus og peker på behovet for gjensidighet mellom kjønnene både når det gjelder utviklingsprosesser og anerkjennelse som subjekter. Likevel hviler hennes analyse av kvinnens situasjon på at det er kvinnen som er den andre i forhold til mannen. Men er det mulig med gjensidighet i utvikling og anerkjennelse hvis ikke over- og underordning er gjensidig? Jeg har valgt å bruke Jungs psykologi som tilnærming til min problemstilling, fordi han har en bestemt forståelse av motsetningers samspill. Jung legger til grunn at utvikling av individet foregår i samspillet mellom motsetninger i det bevisste og det ubevisste og knytter dette symbolsk til det kvinnelige og det mannlige. Hans teori er i seg selv motsetningsfylt ved at han har en stereotyp forståelse av kjønn, men samtidig er opptatt av utvikling som gir en kontinuerlig oppløsning av kategoriene, noe som kan gi assosiasjoner til postmoderne forståelser av kjønn. Ved å belyse Beauvoirs subjektsforståelse med Jungs psykologi, forsøker jeg å vise at det er mulig å forstå subjektsutvikling som en gjensidig prosess mellom kjønnene. Jungs psykologi viser at både mannen og kvinnen kan være den andre for hverandre. Men mannens annethet og kvinnens makt er ifølge Jung til stede på en ubevisst eller mer utydelig måte enn kvinnens annethet og mannens makt. Fordi ubevisste elementer fungerer i interaksjon med bevisstheten er det viktig å identifisere dette. Fra Jungs perspektiv er det mulig å forklare hvorfor gjensidigheten hos Beauvoir ikke er til stede som et gjennomgående trekk. Jeg har forsøkt å relatere de teoretiske diskusjonene til noen konkrete eksempler på menns underordning og kvinners makt, som det etterlyses mer forskning på. Min intensjon er ikke å gi en fullgod forståelse av gjensidighet mellom kjønnene, men å rette søkelyset mot temaet.

Takk

Jeg vil rette en stor takk til min veileder filosof Elin Svenneby som med sine kunnskapsrike og gode innspill har veiledet meg gjennom hele denne lærerike skriveprosessen. Hennes åpne holdning og kontinuerlige støtte har gitt meg frihet til å gjøre prosjektet til mitt eget. Selv om hun kanskje har vært uenig med meg av og til og lurt på hvilken retning dette ville ta, har hun hele tiden støttet min frihet til å gjøre egne valg og stille mine spørsmål. Hun har vært helt avgjørende for at jeg har kunnet gjennomføre prosjektet.

Jeg vil også takke lærere og medstudenter ved STK for god undervisning og mange interessante diskusjoner. Jeg har satt stor pris på å være student som «godt voksen» og kommer til å savne denne tiden på STK.

Til slutt vil jeg takke mine to voksne barn som har heia på meg, min søster for språkvask og min gode venn, samtalepartner og kjæreste for artige faglige og ufaglige diskusjoner og støtte gjennom hele prosessen.

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	iii
Takk	iv
Innholdsfortegnelse	v
1. Innledning	1
Tema og problemstilling.....	1
Tilnærming til temaet	2
Bakgrunn for oppgaven	4
Oppgavens struktur.....	7
2. Fremgangsmåte.....	9
Mitt ståsted	9
Valg av tekster og problemstilling	11
Valg av teoretisk perspektiv	13
3. Teoretisk perspektiv: C.G. Jungs psykologi.....	16
Begreper som betegner motsetninger	17
Motsetninger som fungerer kompensierende	20
Freud og psykoanalyse	27
Det ubevisste.....	29
Det kvinnelige og det mannlige prinsipp.....	31
«Selv-virkeliggjørelse».....	36
Begrepspar knyttet til det kvinnelige og mannlige.....	38
Jungiansk feminisme	41
Jung og Julia Kristeva.....	43

Jung og Judith Butler	44
Oppsummering av kap. 3.....	48
4. Fenomenologi hos Beauvoir og Jung	50
Hva er fenomenologi?	50
Det kroppsliggjorte subjektet med levde erfaringer	52
Psykiske fenomener	55
Psyken og kroppen.....	57
Det bevisste og det ubevisste.....	60
Oppsummering av kap. 4.....	61
5. Subjektsforståelse hos Beauvoir i lys av Jungs psykologi	63
Kvinnen som den andre i forhold til mannen	64
To måter å være i verden på	69
Kvinnens tvetydighet.....	71
Mannens tvetydighet.....	78
Mennesket som et relasjonelt vesen	79
«Kroppen som en situasjon»	83
Oppsummering av kap. 5.....	89
6. Avslutning	91
Litteraturliste	94

1. Innledning

Tema og problemstilling

I feministiske teorier er subjektforståelse et sentralt tema. Det kvinnelige subjektet er satt på dagsordenen fordi kvinner historisk ifølge feministiske analyser har blitt betraktet som objekt eller underordnet det mannlige subjektet.

Ifølge *Filosofisk ordbok* stammer ordet subjekt fra det latinske *subjectum* som betyr lagt under eller lagt til grunn (Hanneborg og Hanneborg 1975:157). Det nevnes hele sju betydninger av ordet, men jeg trekker fram to av dem som jeg mener er mest relevante for denne oppgaven. Den ene er «jeget betraktet som stilt overfor noe annet; bærer av et individs egenskaper og tilstander» og den andre er «erkjennende bevissthet; erkjennende vesen som sådant, til forskjell fra det som erkjennes; erkjennende jeg betraktet som betingelse for erkjennelse av objekter» (Hanneborg og Hanneborg 1975:157). I begge disse betydningene står subjektet i et forhold til noe annet, noe som erkjennes, eller i forhold til objekter. Et subjekt er altså et subjekt i forhold til noe, et fenomen som eksisterer i en relasjon til noe eller noen. Det er nettopp dette relasjonelle aspektet jeg fokuserer på i denne oppgaven. Hva skjer i forholdet mellom subjekt og objekt eller –den andre?

For å undersøke dette tar jeg utgangspunkt i hvordan Simone de Beauvoir framstiller forholdet mellom kvinne og mann i konklusjonen i *Det annet kjønn* (2000). Min undersøkelse handler om voksnes utvikling, om hvordan subjekter kan videreutvikle seg innenfor et kjønns- og maktdelt samfunn. Beauvoir er betraktet som en av de mest fremtredende kvinnelige filosofene, og *Det annet kjønn* som kom ut i 1949, har betydd svært mye for utviklingen av feminismen både som politisk bevegelse og teoretisk fundament (Pettersen 2011:19). I *Det annet kjønn* undersøker Beauvoir kvinnens situasjon og kaller henne den andre, underordnet i forhold til mannen som hun mener har status som subjekt. Beauvoir spør hvordan det kan ha seg at gjensidighet mellom kjønnene ikke er fastslått, at mannen er den vesentlige, den ene, nr. 1 og kvinnen definert som den uvesentlige, den andre, nr. 2.

Beauvoir mener at oppdragelse og samfunn har skapt kvinnens vilkår, men også at kvinnen selv kan bruke sin frihet og skape sitt liv. Dette ligger i utsagnet «Man fødes ikke som kvinne, man blir det» (Beauvoir 2000:327). For å utvikle seg eller å *bli* et subjekt oppfordrer hun kvinnen til å gjøre som mannen: ta del i verden, skape sine egne prosjekter, tjene egne penger og bli selvstendig. Men i konklusjonen beskriver Beauvoir en prosess som handler om hvordan ikke bare kvinnen, men også mannen kan utvikle sitt subjekt. Hun framstiller dette som en gjensidig utviklingsprosess mellom kjønnene. Hvordan skal dette forstås når hun mener at annetheten ikke er gjensidig?

Gjensidighet mellom kjønnene danner basis for det jeg trekker fram i *Det annet kjønn*. Begrepet gjensidighet kan forklares med noe som gjelder begge parter i et forhold eller noe som finner sted i samme grad fra begge parter. Slik Beauvoir tematiserer gjensidighet, blir det tydelig at dette henger sammen med tvetydighet. I konklusjonen skriver hun at mannen som subjekt og kvinnen som den andre er i konflikt. Hennes løsning på denne kampen er at hun oppfordrer både mannen og kvinnen til å anerkjenne at de inneholder motsatser i seg selv, det hun kaller tvetydighet. Beauvoir peker altså på behovet for en gjensidig utviklingsprosess mellom kjønnene gjennom selverkjennelse. Hun mener at en slik utvikling består i å konfronteres med det både kvinnen og mannen projiserer over på hverandre. Å identifisere og anerkjenne tvetydigheten blir derfor viktig for å kunne innlemme dette som sider i seg selv i stedet for å anklage den andre parten for det den ene har vanskeligheter med. Dette mener hun danner utgangspunkt for å anerkjenne hverandre gjensidig som subjekter. Dette fikk meg til å stille følgende spørsmål, som er min problemstilling: Hvordan skapes det kvinnelige subjektet? Er subjektsutvikling en gjensidig prosess mellom kjønnene?

Tilnærming til temaet

Forholdet mellom kjønnene som subjekt og som den andre er det sentrale i min undersøkelse. Jeg oppfatter dette som motsetninger som står i et forhold til hverandre. Den andre betyr den underordnede, men kan slik jeg oppfatter det også bety den fremmede, siden det kan være noe fremmed kjønnene imellom. Ofte blir også det som oppfattes som fremmed, betraktet som underordnet. Uansett er min tilnærming til oppgaven å se nærmere på hvordan motsetninger kan forstås. Hvilken funksjon har motsetninger, og hva skjer i forholdet mellom dem? Jeg har valgt å

bruke den sveitsiske psykiateren C.G. Jungs psykologi (1875–1961) som perspektiv på dette fordi han er opptatt av hvordan mennesker kan utvikle seg gjennom hele livet og har en bestemt forståelse av hvordan motsetninger fungerer i mennesket. Han hevder at det finnes en interaksjon mellom motsetninger mellom det bevisste og det ubevisste i subjektet som er avgjørende for utvikling. Jung knytter motsetningene symbolsk til det kvinnelige og det mannlige og mener at de finnes som elementer i begge kjønn, og at de fungerer i et samspill både i forholdet mellom mennesker og innad i subjektet. Han kritiserer den vestlige filosofiske tradisjonens vektlegging av det mannlige og det rasjonelle som det viktigste og mener at en dialog med det fortrenkte kvinnelige, som han knytter til det irrasjonelle, er helt nødvendig for utvikling av subjektet.

Jungs psykologi kan framstå som motsetningsfylt ved at han har en stereotyp oppfatning av hva det kvinnelige og mannlige består i og slik sett er på linje med den vestlige tradisjonen. Men samtidig åpner hans forståelse av det ubevisste for muligheten til å utvide kjønnskategoriene til å bli mer fleksible, flytende og mangfoldige, noe som gjør at denne teorien etter mitt syn er interessant som perspektiv på kjønn og subjektivitet. Slik jeg tolker teorien hans, åpner den for å se innholdet i kategoriene som noe som kommer fram i en interaksjon med noe som er motsatt eller forskjellig. Innholdet er derfor ikke stabilt, men forholder seg kontinuerlig til sin motsatt. Det stabile er selve forholdet, det vil si at noe framstår i forhold til noe annet. Innholdet kan forandre seg alt etter hva det står i forhold til. Det stabile og det ustabile fungerer i et samspill. Jeg bruker kategoriene kvinnelig og mannlig i oppgaven som betegnelse for at de (ifølge Jung) står i et forhold til hverandre som motsetninger, ikke at det kvinnelige og det mannlige viser til et bestemt innhold. Poenget er at innholdet preges av selve forholdet. Selv mener jeg heller ikke at kjønn nødvendigvis er motsetninger, men dette kommer jeg nærmere inn på i kapittel tre. Som Toril Moi (1998) peker på, er det selvsagt ikke slik at enhver egenskap som ikke er kvinnelig må være mannlig. Jeg er helt enig med henne i at verden er full av mer interessante adjektiver (Moi 1998:158). Men poenget jeg ønsker å få fram, er hvordan adjektivene mannlig og kvinnelig forstås i forhold til en motsatt eller en forskjell og har et samspill slik Jung legger til grunn.

Slike motsetninger finnes i alle subjekter ifølge Jung, enten tydelig og bevisst eller som noe utydelig eller ubevisst. Å forstå subjektsutvikling som en prosess som foregår i en dialog mellom bevisste og ubevisste sider, kan derfor åpne opp for forståelse av gjensidighet mellom

motsetningene. Denne oppgaven handler altså om å undersøke hvorvidt Beauvoirs forståelse av subjektsutvikling kan sies å foregå som en gjensidig prosess mellom kjønnene, slik hun peker på i konklusjonen i *Det annet kjønn*. At begge kjønn inneholder tvetydighet, slik Beauvoir beskriver, altså har sider i seg som står i motsats til hverandre og som ikke alltid er like bevisstgjort eller identifisert, blir dermed sentralt. Jung er også opptatt av å anerkjenne tvetydigheten, og han mener det foregår gjennom å bevisstgjøre det ubevisste. Han viser at dette er sider som kan komme fram i relasjonen mellom kvinner og menn, slik Beauvoir også peker på. I økende grad er kjønnsrelasjonelle perspektiver i fokus innenfor det teoretiske fagfeltet, men fortsatt er det en tendens både i feministisk teori og i teorier om menn og maskuliniteter å fokusere mest på det ene kjønn alene (Holter 2009:135). Beauvoir får fram gjensidigheten mellom kjønnene. Hun tematiserer tvetydigheten hos begge kjønn som kommer fram i relasjonen mellom dem. Det er i relasjonen mellom kjønnene spenningen oppstår og som fører til «krig», ifølge Beauvoir. Det er også gjennom forholdet til partneren, som representerer en motsats, at det er mulig å få kontakt med sin egen ubevisste eller utydelige motsats, som kan være potensial for utvikling.

Dette er selvsagt noe som ikke kun foregår i forholdet mellom mann og kvinne, bare så det er sagt, men kan forekomme i alle typer relasjoner. Beauvoirs framstilling i konklusjonen kan sies å være en forenklet framstilling av forholdet mellom mann og kvinne og fokuserer ikke på mangfold når det gjelder kjønn, slik nyere feministiske teorier gjør. Framstillingen hennes gjelder derfor ikke for alle, men jeg har valgt å bruke den fordi den kan gjelde i mange tilfeller og kanskje kan si noe som er typisk for hvordan subjektsutvikling foregår.

Bakgrunn for oppgaven

Kjønn og motsetninger er et tema som er viet mye plass i tekster og teorier om kjønn. Jeg oppfatter temaet som svært interessant, fordi en forståelse av motsetningers funksjon ser ut til å kunne si noe om hvordan forholdet mellom kjønnene fungerer. Tematiseringen har ofte som mål å bygge ned hierarkiet dikotomier eller motsetninger er forbundet med. Men hvordan foregår denne prosessen? At kjønnene oppfattes som motsetninger, kommer klart fram gjennom Beauvoirs tematisering av mannen som subjekt og kvinnen som den andre. Å anerkjenne hverandre gjensidig som subjekter slik hun er opptatt av, vil si, slik jeg forstår det, at kjønnene

kan bli til forskjeller som eksisterer likeverdig side ved side. Å bli kvinne er en prosess, noe som også er et tema i mange kjønnteorier. Hvordan slike prosesser foregår, hvilken funksjon motsetninger har i prosessen mot utjevning er mitt fokus og bakgrunnen for mitt valg både av tema og av teoretisk perspektiv. Hvordan blir dikotomier til tvetydighet og likeverdige forskjeller? Er det kun mannen som skal oppgi sin makt over kvinnen for at kjønnene kan bli likeverdige? Eller handler kjønnslikestilling om gjensidig oppgivelse av makt over den andre?

Ved å bruke Jungs psykologi som har et bestemt syn på motsetninger, ønsker jeg å rette søkelyset mot temaet kjønn og motsetninger. Siden Beauvoir er opptatt av tvetydighet hos begge kjønn, vil jeg se på hva kvinnens og mannens tvetydighet består i. Mener hun at både kvinner og menn kan være den andre i forhold til hverandre? Jung legger til grunn at motsetninger fungerer i samspill mellom det bevisste og det ubevisste, noe som gir mulighet til en forståelse av gjensidighet mellom motsetningene. Kan det være slik at gjensidighet mellom kjønnene, også når det gjelder annethet, er til stede hos Beauvoir, men ikke alltid er tydelig og åpenbart? Hvorvidt Jungs psykologi gir en tilstrekkelig forståelse av dette kan diskuteres. Poenget mitt er i hovedsak å sette temaet på dagsordenen, ikke å svare utfyllende på hvordan kjønn og subjekt, motsetninger, forskjeller, tvetydighet og gjensidighet kan forstås. «[...] det er spørsmålene som driver den [vitenskapen] framover, ikke svarene, som aldri er fullgode, eller som mister sin kraft etter en tid» (Jordheim m.fl.: 2008:30).

Hvordan kjønns teori reflekterer praksis, er også en del av bakgrunnen for prosjektet mitt. I tråd med Beauvoirs analyse av kvinnens situasjon er den generelle forestillingen i kjønns teoretiske analyser at kvinner som gruppe er mer undertrykket enn menn som gruppe. Selv om mye har forandret seg gjennom likestillingspolitikk og ved etableringen av kvinners formelle rettigheter, finnes det fortsatt en antagelse om «[...] en gjennomgående karakter av mannlig dominans og kvinnelig underordning» (Ellingsæter og Solheim 2002:27). Undertrykkelsen eller underordningen antas altså ikke å være gjensidig mellom kjønnene. Men stemmer dette? Det finnes fortsatt en utbredt urettferdighet i kvinners disfavør fordi menn eier mest, tjener mest, har flest lederstillinger og oppnår høyere status i samfunnet. Kvinner er i flertall i sosialt arbeid / omsorgsarbeid, tar større ansvar i hjemmet og har større andel av det ulønnede arbeid (Holst 2009:14,34). Kjønnskjevheter finnes også i menns disfavør, men det kan se ut til at de kan være

vanskeligere både å avdekke og å rette søkelyset mot. Reform – ressurscenter for menn påpeker for eksempel at menns helsetilstand, kortere levealder og at menn topper statistikkene når det gjelder selvmord, ikke er en del av satsningsområdene rapporten NOU 2012: 15 *Politikk for likestilling* foreslår.¹ Rapporten vektlegger gjensidighet mellom kjønnene, at menns og kvinners handlinger er gjensidig avhengige av hverandre, men et gjensidighetsperspektiv på kvinners og menns urettferdigheter ser ut til å være underfokusert. Når det gjelder omsorgsrett for barn ved barnefordelingssaker, er menn marginalisert, noe det mangler oppmerksomhet om og etterlyses forskning på.² Fødselspermisjonen er heller ikke likt fordelt mellom foreldre. Er, i et likestillingsperspektiv, de områdene der menn kommer dårlig ut, mindre viktige enn de områdene der kvinner kommer dårlig ut? Er helsetilstand, kortere levealder, selvmordsfrekvens og manglende omsorgsrett mindre viktig enn det å ha lederstillinger, tjene mest og eie mest? Kan det være at undertrykking er et like hyppig fenomen for begge kjønn, men noe som ikke er tilstrekkelig synliggjort?

Mannsforskerne Øystein Gullvåg Holter og Jørgen Lorentzen etterlyser mer forskning på kvinnemakt og mannmakt. Lorentzen mener at det finnes et demokratiunderskudd i familien og etterlyser mer forskning på forholdene i familien. Han lanserer begrepet intimitetsdemokrati og mener det finnes mye forskning på graden av demokrati når det gjelder arbeidsfordelingen i hjemmet, men ikke når det gjelder beslutningsdemokratiet i familien.³ Med andre ord tyder det på at kvinnemakt og mannlig underordning ikke er tilstrekkelig identifisert. Jeg vil forsøke underveis i oppgaven å relatere min teoretiske undersøkelse av gjensidighet mellom kjønnene til noen konkrete eksempler på mannen som den andre og kvinners form for makt.

Beauvoir peker på behovet for gjensidighet i utviklingsprosesser mellom kjønnene. Men gjør hun det i tilstrekkelig grad? Hun tematiserer tvetydighet, kvinnens makt i hjemmet og mannen som den andre, men likevel mener hun at det er kvinnen som er «det annet kjønn». Med Jungs psykologi som perspektiv viser jeg at det mulig å argumentere for at subjektutvikling kan forstås som en gjensidig prosess, men at gjensidigheten kan være vanskelig å identifisere. Jung

¹Reform 2013, http://www.reform.no/index.php?option=com_content&view=article&id=235%3Areforms-svar-til-skjeieutvalgets-rapport-qpolitikk-for-likestillingq&catid=3%3Aaktuelt

² Bergstrøm 2013, <http://kilden.forskningsradet.no/c16880/artikkel/vis.html?tid=85597>

³ Sandnes 2012, <http://kilden.forskningsradet.no/c16880/artikkel/vis.html?tid=81117>

mener at mannen også er den andre for kvinnen, men mannens annethet kan være skjult til en viss grad fordi den ikke er tilstrekkelig bevisst. Det ubevisste kan legge sterke føringer for bevisstheten fordi det bevisste og det ubevisste fungerer i interaksjon ifølge Jung. Jungs forståelse av gjensidighet kan forklare hvorfor gjensidigheten mellom kjønnene hos Beauvoir, slik jeg oppfatter det, ikke kommer tilstrekkelig fram. Kvinnens makt og mannen som den andre kommer til uttrykk på andre måter og kan være vanskeligere å definere enn mannens makt og kvinnen som den andre. En konsekvens av ideen om at utvikling av subjekter er noe som skjer i gjensidighet, betyr altså slik jeg ser det at også maktforholdene kan være gjensidige, at begge kjønn kan være den andre eller undertrykket sett i forhold til hverandre. Eller kanskje er undertrykkelsesbegrepet ikke helt dekkende, kanskje er opplevelsen av å være undertrykket en nødvendig fase i et utviklingsforløp? Kanskje er det slik at begge kjønn kontinuerlig trenger å utvikle sitt subjekt?

Oppgavens struktur

Oppgaven er delt inn i seks kapitler hvor første kapittel består av innledning. I andre kapittel, som jeg har kalt «Fremgangsmåte», reflekterer jeg over hvordan jeg har gått fram for å skrive oppgaven. Siden dette er en kjønnteoretisk oppgave, vil refleksjonene handle om valg av tekst, problemstilling og teoretisk perspektiv som jeg har valgt å belyse Beauvoirs subjektforståelse med. Jeg forsøker å beskrive hvordan prosessen har vært, hva utfordringene har bestått i og hvilke veivalg jeg har tatt. Jeg vil også si litt om mitt ståsted som utgangspunkt for oppgaven, siden feministisk forskning er opptatt av hvordan situerthet virker inn på tema, hvilke spørsmål som stilles og utfallet av undersøkelsen.

I tredje kapittel presenterer jeg Jungs psykologi. Jeg vil der begrunne mitt valg av teoretisk perspektiv og diskutere noe av kritikken mot Jungs teorier, siden han er en omstridt teoretiker. Det jeg vil legge vekt på, er kritikk av hans tradisjonelle forståelse av det kvinnelige og det mannlige. Jeg vil også si litt om kritikken som handler om hans uvitenskapelighet. For øvrig har jeg valgt ikke å legge vekt på hva Jung mener med arketyper og hva innholdet av disse består av, bortsett fra arketyperne han har kalt anima og animus, siden de betegner det indre kvinnelige og mannlige. Ellers oppfatter jeg ikke hans arketypelære som relevant for min oppgave. Mitt poeng med å bruke Jung er først og fremst hans forståelse av samspillet mellom motsetninger i

subjektet og hvorvidt dette kan belyse om subjektsutvikling foregår gjensidig mellom kjønnene. Jeg vil i dette kapitlet også trekke inn den engelske litteraturviteren ved Greenwich Universitet, Susan Rowland, som i *Jung: A Feminist Revision* (2002) diskuterer Jung og feministisk teori. Hun argumenterer for at Jung har mye å bidra med innen fagfeltet, og dette har vært avgjørende for at jeg valgte å bruke Jungs psykologi som perspektiv.

Jung kan kritiseres for ikke å tilfredsstille kravene til akademiske teorier. Jeg har likevel valgt å legge vekt på en tolkning av Jungs psykologi ut fra et fenomenologisk perspektiv. Dette tar jeg for meg i fjerde kapittel. Til støtte for dette vil jeg bruke den amerikanske psykologen Roger Brookes *Jung and Phenomenology* (1993). Jeg vil diskutere Beauvoirs og Jungs noe forskjellige tilnærming til fenomenologi, og hva de etter mitt syn har felles. Her blir også tvetydighet et tema, spenningsfeltet mellom det fysiske og det psykiske, av kroppen som en enhet av det biologiske og sosiale, at de levde erfaringene ikke kan skilles fra den fysiske kroppen slik Beauvoirs utsagn «kroppen som en situasjon» betegner. Både Beauvoirs og Jungs forståelse av subjektet befinner seg i feltet mellom motsetninger, mellom en naturvitenskapelig forståelse og en sosial forståelse, eller med andre ord mellom kropp og bevissthet.

I femte kapittel vil jeg foreta en analyse av Beauvoirs subjektsforståelse i lys av Jungs psykologi. Jeg tar utgangspunkt i konklusjonen i *Det annet kjønn* og trekker fram det Beauvoir ellers sier om tvetydighet og gjensidighet gjennom hele boka. Dette diskuterer jeg i forhold til Jungs psykologi. I siste og sjette kapittel forsøker jeg å oppsummere hva oppgaven har dreid seg om, hva jeg har gjort og utfallet av min diskusjon av Beauvoirs subjektsforståelse sett i lys av Jungs psykologi.

2. Fremgangsmåte

Refleksjoner over samspillet mellom metode, metodologi og epistemologi er viktig i forskning som utøves fra et feministisk perspektiv (Hesse-Biber, Leckenby 2004:209–210). I dette kapittelet vil jeg reflektere over hvordan jeg har gått fram for å skrive denne oppgaven. Siden oppgaven går ut på å analysere tekst, vil refleksjonene dreie seg om mitt ståsted som den konteksten prosjektet har vært utført i, valg av tema, tekst, problemstilling og teoretisk perspektiv som jeg vil foreta analysen ut fra. Jeg vil forsøke å si litt om hvilke veivalg jeg har tatt, hvilke utfordringer jeg har møtt og hvordan oppgaven har forandret seg underveis i skriveprosessen. Siden det er mange perspektiver som kunne vært aktuelle å bruke som tilnærming til min problemstilling, vil jeg reflektere over hvorfor jeg valgte Jungs psykologi. I denne diskusjonen vil jeg kort ta for meg psykoanalytisk perspektiv og Julia Kristevas subjektsforståelse som eksempler på hva andre perspektiver kunne bidratt med.

Kjønnsforskningsfeltet er komplekst og tverrfaglig. Min tilnærming til oppgaven kan sies å være en blanding av et filosofisk og et psykologisk perspektiv. Jeg ønsket å se på forståelse av motsetninger/forskjeller, som er hyppig tematisert innen det kjønnteoretiske fagfeltet, så vel som i filosofifaget, som hos Beauvoir. I Jungs psykologi er dette noe som kommer fram i hans fokusering på samspillet mellom bevissthet og ubevissthet. Hans tenkning har vært mye brukt på tvers av faggrenser. Den har hatt stor innflytelse, ikke kun i psykologifaget som terapeutisk metode, men også innenfor diverse områder som kunst, arkitektur, litteratur, religiøse emner, film og andre sosiale forhold (Andersen 1993:167). Selv om det kan være relevant å kritisere Jungs psykologi for ikke å tilfredsstille alle akademiske krav, kan hans arbeid brukes som en fruktbar betraktningsmåte som kan sies å favne tverrfaglig tenkning og, etter mitt syn, ha mye å bidra med til forståelse av kjønn og subjektivitet.

Mitt ståsted

Å identifisere forskersubjektet er viktig i feministisk forskning, det vil si å undersøke den sosiale situertheten, konteksten forskningen utføres i, fordi det har betydning for å sikre så stor grad av objektivitet som mulig (Harding 1992; Haraway 1996). Mitt ståsted som forskersubjekt må reflekteres inn fordi det har betydning for undersøkelsen. Min bakgrunn som en vestlig

middelaldrende kvinne som lever på 2000 tallet, og mine personlige erfaringer kan spille inn, som mange feministiske teoretikere har gjort oppmerksom på, ved valg av tema, problemstilling og hvordan jeg diskuterer og analyserer oppgaven. For eksempel er min opplevelse av mine foreldre som levde med tradisjonelle kjønnsroller, og mine erfaringer fra egne forhold helt klart en medvirkende årsak til at jeg ønsket å undersøke hva som skjer både innad i subjektet og i forholdet mellom kjønnene. Jeg opplevde både min mor og far som tvetydige, at de begge hadde sider i seg som sto i motsats til det de identifiserte seg med. I tråd med hva som ble betraktet som normalt for deres generasjon, hadde min mor hovedansvaret for hjem og barn i tillegg til at hun jobbet (i perioder) i et omsorgsyрке, og min far var høyere utdannet og tjente mer enn henne. Hun var på mange områder underordnet min far, likevel opplevde jeg henne som svært dominerende i familien. Måten hennes å styre på var på ingen måte åpenlys, men subtil og vanskelig å identifisere, den kom fram i form av et underliggende teppe av irritasjon, krav og forventninger til omgivelsene, slik jeg opplevde det. Hun var på den ene siden en omsorgsfull mor, men på den andre siden antagelig mektig lei av alle omsorgsbehovene rundt henne som hun til stadighet måtte fylle. Hennes frustrasjon var derfor selvsagt fullt forståelig. Men hun innrømmet aldri dette åpent, sannsynligvis erkjente hun ikke sin tvetydighet. Hennes måte å gi uttrykk for sine frustrasjoner på var mer eller mindre skjult, det var noe som «lå i lufta». Kanskje hadde hun ikke noe språk for det. Men dette påvirket meg som barn sterkt. Min far hadde også en dobbelhet ved seg, men jeg opplevde den som tydeligere, fordi han var klar over den og kunne snakke om den. Han jobbet mye, og med stort engasjement, men hjemme, som far, følte han seg hjelpeløs, noe han klart og tydelig uttrykte fra tid til annen. Han vekslet mellom å være svært bestemt, nesten autoritær, og svært sårbar, slik jeg opplevde det, men for det meste trakk han seg tilbake til sitt kontor hjemme når han ikke var på jobb. Han forklarte at han ikke visste hvordan han skulle være far fordi han hadde følt seg sviktet av sin egen far som hadde forlatt ham da han var nokså liten. Poenget mitt her er at jeg oppfattet både mor og far som tvetydige, og mor som den mest dominerende på hjemmebane, noe som kom til uttrykk på en subtil måte. Tydeligvis hadde hun også sterk innflytelse på min far, siden han ofte trakk seg tilbake fra familielivet og overlot det meste av barneoppdragelsen og husholdet til henne. Jeg vil understreke at dette var min opplevelse av henne, mine søsken har andre opplevelser. Det hører med til historien at min mor vokste opp under krigen med en far som ifølge henne var en «autoritær tyrann» som dominerte hele familien. At både min mor og far selv hadde opplevd å bli dominert eller sviktet,

er en mulig årsak til at de selv også dominerte og sviktet, selv om det var i en mildere grad. Jeg har også selv erfart at jeg har vært tvetydig; både omsorgsfull og til tider dominerende og lite lydhør, overfor egne barn. Også i de ulike forholdene jeg har hatt til menn, har jeg blitt oppfattet tvetydig, som underordnet, men samtidig dominerende på en del områder. Slik har jeg også oppfattet mine mannlige partnere, både som underordnet meg og som dominerende overfor meg. Og slik har jeg blitt opptatt av hvordan mennesker består av motsetninger i seg selv, bevisste eller ubevisste og at dette kan komme fram i relasjoner mellom mennesker. Det kan se ut til at den som har opplevd å bli dominert, også selv har lært å dominere andre. Som kvinne har jeg opplevd både å bli undertrykket (til en viss grad) og selv å ha undertrykket andre, både partner og barn (til en viss grad), også gjennom subtile føringer som jeg ikke har vært tilstrekkelig bevisst om. Gjennom å møte disse sidene i meg selv, bevisstgjøre meg dem, har jeg opplevd å bli mer tydelig og i stand til å håndtere mitt eget liv på en bedre måte samt å fungere bedre i relasjoner til andre. Mine egne erfaringer har altså medvirket til ønsket om å fokusere på selve forholdet mellom kjønnene, samspillet, hvorvidt det finnes gjensidighet når det gjelder utviklingsprosesser, men også når det gjelder makt, noe som muligens henger sammen.

Valg av tekster og problemstilling

Subjektsforståelse er et stort tema og kan undersøkes på mange måter og ut fra mange fag, det har derfor vært en utfordring å finne en måte å gjøre det på og å begrense stoffet. Som nevnt i innledningen oppfatter jeg temaet kjønn og motsetninger som sentralt innen fagfeltet og jeg ønsket å undersøke dette nærmere. Det er selvsagt et spørsmål om kjønnene i det hele tatt kan betraktes som motsetninger, kanskje er forskjeller en bedre betegnelse. Men likevel kan kjønn som subjekt og som den andre oppfattes som en motsetning. Beauvoir og *Det annet kjønn* ble dermed svært nærliggende. Siden jeg ønsket å se på kjønnene i sammenheng, syntes jeg hennes konklusjon var et godt utgangspunkt. Der beskriver hun nettopp kjønnene som motsatser til hverandre, men også hvordan hver av dem er tvetydige, altså inneholder motsetninger i seg selv som utgangspunkt for utvikling. Jeg tenkte til å begynne med å bruke begrepene immanens og transcendens som betegnelse på motsetningene mellom kjønnene og antydning at tittelen på oppgaven kunne bli noe i retning av «Transcendens og immanens når det gjelder kjønn». Dette gikk jeg raskt bort fra da jeg syntes begrepene var noe tunge å bruke. Jeg vurderte om jeg skulle ta for meg to teoretikere som tematiserte subjekt og annethet og sammenligne dem. Rosi

Braidotti fanget min oppmerksomhet fordi hun tar for seg subjekt og annethet, men på en annen måte enn Beauvoir. Hun er opptatt av at forskjeller som representerer annethet er utgangspunktet for utvikling av subjektet ved at de innlemmes og oppvurderes som en del av subjektet (Braidotti 2002). Disse forskjellene er ikke nødvendigvis bare forskjeller mellom kjønnene, men forskjeller eller fremmedhet i mange varianter. Mine spørsmål ville da dreid seg både om hvilken betydning kjønnsforskjeller har for subjektsutvikling, og om hvilken betydning motsetninger/forskjeller generelt har for utvikling. Jeg tenkte å sammenligne de to og se på likhetene og forskjellene mellom dem når det gjaldt temaene annethet, prosess og kroppsforståelse. Jeg mener det ville ha vært en styrke hvis jeg hadde klart å belyse hvorvidt en utviklingsprosess kan foregå i alle typer forhold, ikke kun det heteroseksuelle. En foreløpig problemstilling formulerte jeg slik: «Hvordan skapes det kvinnelige subjektet hos Beauvoir og Braidotti?» En foreløpig tittel ble «Kjønn og subjektsforståelse hos Simone de Beauvoir og Rosi Braidotti. En kritisk undersøkelse av hvordan subjekt skapes».

Etter mye arbeid med teoretiske perspektiver som omhandler forståelser av motsetninger/forskjeller, hvor jeg til slutt kom fram til at jeg ville bruke Jungs psykologi, bestemte jeg meg for å sette Braidottis tekster til side og konsentrere meg om Beauvoir og det hun fokuserer på i forholdet mellom mann og kvinne. Selv om dette er en heteroseksuell og tradisjonell framstilling av kjønn, vurderte jeg det slik at jeg ved å gjøre det enklere kunne få en sterkere konsentrasjon om tvetydigheten hos begge kjønn og hvorvidt utvikling er noe som foregår som en gjensidighet mellom kjønnene.

Hvorfor jeg valgte å bruke konklusjonen i *Det annet kjønn* som utgangspunkt, var ønsket om å fremheve samspillet mellom kjønnene, slik Beauvoir gjør her. Selv om jeg tar utgangspunkt i konklusjonen, bruker jeg også andre deler av *Det annet kjønn*, spesielt for å få fram hva Beauvoir mener med tvetydighet hos kvinnen og mannen. Jeg ble overrasket over hvor mye hun tematiserer gjensidighet mellom kjønnene. Jeg kunne selvsagt valgt andre tekster som får fram samspillet mellom kjønnene, bl.a. Kjersti Ericssons *Kjønnsspillet* (1992), eller jeg kunne satt sammen noe fra feministiske teorier med noe fra teorier om menn og maskuliniteter som kanskje ville fått fram sammenhengen tydeligere eller på andre måter. Men siden Beauvoir er betraktet som en av de mest fremtredende kvinnelige filosofene og svært sentral for feministisk teori, falt

valget på denne teksten. Det var et bevisst valg fordi jeg ønsket å diskutere hvorvidt kvinners underordning er av gjennomgående karakter, slik Beauvoir og andre feministiske analyser legger til grunn. Dessuten har det vært viktig for meg å fokusere på noe jeg selv synes er interessant innenfor fagfeltet og som jeg mener er underfokuset. Intensjonen har ikke vært å gi noen tilstrekkelige svar, men først og fremst å sette temaet gjensidighet mellom kjønnene på dagsordenen.

Valg av teoretisk perspektiv

Det var en utfordring å finne et teoretisk perspektiv som kunne belyse min problemstilling. Det er mange teorier som tematiserer kjønn, motsetninger og subjektsforståelse, og jeg undersøkte flere før valget falt på Jungs psykologi. Jeg skal nå kort reflektere over to perspektiver, psykoanalytisk perspektiv og Kristevas subjektsforståelse, som jeg vurderte å bruke. Jeg vil kort si litt om hva de kunne bidratt med til min problemstilling og hvorfor jeg til slutt valgte Jungs psykologi.

Toril Moi (1999) hevder at det dialogiske i forholdet mellom klient og terapeut, som Sigmund Freuds psykoanalyse bygger på, kan sammenlignes med forholdet mellom subjektet og den andre som kan medføre en utviklingsprosess for de to partene i forholdet. Gjennom dialogen kan forskjellene som de to partene representerer, bli akseptert og kan være til stede samtidig og dermed skape noe nytt (Moi 1999:358–359). Dette beskriver jeg nærmere i kapittel tre. Men siden Freud baserer sin teori på det mannlige som det betydningsfulle, blir kvinnelighet definert som en mangel og åpner dermed ikke for at annetheten kan være gjensidig mellom kjønnene. Siden intensjonen med min problemstilling er å undersøke hvorvidt subjektsutvikling foregår som gjensidige prosesser mellom kjønnene, noe som etter mitt syn reiser spørsmålet om hvorvidt annetheten også kan være gjensidig, vurderte jeg det slik at jeg ikke ville komme langt nok med et psykoanalytisk perspektiv.

Julia Kristeva er influert av både psykoanalyse, dekonstruksjon og dialektikk (Fürst 1998:188). I hennes tilnærming til subjekt og den andre er morskapet modell for relasjoner, «the other within», to i én (Kristeva 1987). Hun mener at morskapet er undertrykket i vår vestlige kultur og kritiserer Freud som ikke rommer mors betydning i sin psykoanalytiske teori. Hun hevder at

forholdet til morskroppen som inneholder det hun kaller en semiotisk forbindelse, bestående av drifter og begjær og kommer til uttrykk i form av toner, rytmer og bevegelse, har en avgjørende rolle i subjektsdannelsen. Kristeva betrakter ikke det kvinnelige og det mannlige som dikotomier, men som kategorier som henger sammen og har en interaksjon. Kristeva kaller subjektet heterogent, altså uensartet, og mener subjektet er i en kontinuerlig utviklingsprosess.

Innflytelsen fra psykoanalytisk teori gjør at hun får fram at subjektet også består av ubevisste sider, annetheten er ikke noe som finnes utenfor, men er en del av subjektet og blir knyttet til det ubevisste (Fürst 1998:197). «The foreigner comes in when the consciousness of my difference arises and he disappears when we all acknowledge ourselves as foreigners, unamenable to bonds and communities» (Kristeva 1991:1).

Kristeva mener at begge kjønn bør åpne for det motsigelsesfylte, slippe den fremmede inn i bevisstheten og slik gjøre annetheten bevisst, for på den måten å utvikle subjektet. Dette ligner både på Braidottis subjektsforståelse og på den prosessen Beauvoir beskriver i sin konklusjon. Derfor vurderte jeg å bruke Kristevas subjektsforståelse som perspektiv på Beauvoirs subjektsforståelse eller foreta en sammenligning av de to. Men ut fra mitt foreløpige kjennskap til Kristeva, som jeg opplever som en svært kompleks teoretiker, er jeg usikker på om hun tematiserer hvorvidt mannens og kvinnens annethet er gjensidig. Hun mener at morskapet er undertrykket, men hva med farskapet, er ikke det også undertrykket? Hun vektlegger at subjektsutvikling er en prosess, men mener hun at dette er en prosess som foregår i forholdet mellom kjønnene? Fordi jeg ikke er sikker på om dette kommer tydelig fram hos Kristeva, valgte jeg Jungs teori som perspektiv. Det avgjørende for dette valget var at jeg leste Susan Rowlands (2002) diskusjon av Jung og feministisk teori som viser hvordan Jung, gjennom å knytte selve drivkraften i mennesket til det kvinnelige, får fram at det mannlige også kan framstå som en mangel i forhold til det kvinnelige. Kjønnene kan ut fra dette ha en gjensidig mangel sett i forhold til hverandre. Dette kommer fram fordi han vektlegger at det bevisste og det ubevisste fungerer som en helhet. Rowland argumenterer for at Jung kan være svært nyttig for kjønnsteori, og jeg valgte å undersøke hva hans psykologi kunne bidra med til mitt prosjekt. En utfordring ved å velge en omstridt teori som både er kritisert for å være uvitenskapelig og som også kritiserer vitenskapstradisjoner, slik for øvrig feministiske teorier også gjør, var å vurdere hvor

mye jeg skulle diskutere dette i oppgaven. Jeg valgte å berøre disse temaene kort og konsentrere meg om selve teorien.

Mitt valg av Jungs psykologi som teoretisk perspektiv har påvirket hele oppgaven, ført til forenkling og samtidig en konsentrasjon om intensjonen med oppgaven, nemlig å fremheve samspillet mellom motsetninger og hvorvidt subjektutvikling er en gjensidig prosess. Det forandret også problemstillingen til: Hvordan skapes det kvinnelige subjektet? Er utviklingen av subjekter noe som foregår som en gjensidig prosess mellom kjønnene? Tittelen på oppgaven ble etter hvert også tydeligere for meg og ble til: «Gjensidighet og tvetydighet. Kjønn og subjektforståelse hos Simone de Beauvoir i lys av C.G. Jungs psykologi».

3. Teoretisk perspektiv: C.G. Jungs psykologi

Jeg vil i dette kapittelet presentere og diskutere C.G. Jungs psykologi. Jung fokuserer på hvordan mennesket kan utvikle seg, og hevder i den forbindelse at det finnes en interaksjon mellom motsetninger i subjektet. Min problemstilling handler om hvordan kvinnelige subjekter utvikler seg, og hvorvidt utviklingen foregår som en gjensidig prosess mellom kjønnene. Beauvoir mener at en anerkjennelse av tvetydigheter hos begge kjønn danner grunnlaget for at de kan møte hverandre som likeverdige subjekter (2000:823).

Forholdet mellom kjønnene som henholdsvis subjekt og den andre er mitt hovedtema. Dette kan forstås som en motsetning. Jung forsøkte å undersøke hvilke komponenter som danner og utvikler personligheten, hvordan komponentene interagerer med hverandre og den ytre verden. Han la til grunn at motsetninger befinner seg i samspill og fungerer som regulerende funksjoner i forhold til hverandre. Han bruker et dialektisk perspektiv på forholdet mellom det bevisste og det ubevisste (Andersen 1993:161). Jung hevder at bevisstheten kun kan forklares ut fra referanse til det ubevisste, det vil si at bevisstheten og ubevisstheten fungerer som en enhet av to poler som har en kontinuerlig interaksjon. Det ubevisste har dermed betydning for hvordan det bevisste framstår. En utvikling av subjektet eller det han kaller selvet, er noe som foregår i møtet mellom det bevisste og det ubevisste, også kalt den ytre og den indre virkeligheten. Selvet representerer altså en tredje vei mellom motsetningene. Det at han tematiserer kjønn i denne prosessen, gjør hans teori interessant for min problemstilling.

Jungs undersøkelser er basert på egne erfaringer med så vel normale som nevrotiske og psykotiske mennesker. Selv om han bruker empirisk materiale fra psykopatologi, er hans teorier et forsøk på å lage en generell vitenskapelig beskrivelse av menneskets psyke. Jungs tanker er nå nedfelt i et verk i 20 bind og har hatt stor innflytelse ikke kun som terapeutisk metode, men også innenfor mange ulike fag. Jung etablerte sin egen dybdepsykologi og kalte den analytisk psykologi for å skille den fra Sigmund Freuds psykoanalytiske teori (Andersen 1993:154). Siden de hadde et nært samarbeid i flere år, vil jeg trekke inn en diskusjon om Freuds psykoanalyse og forskjellen mellom Freud og Jung i synet på drivkraften i mennesket, libido, og i forståelsen av innholdet i det ubevisste. Det er dette som gjør at ikke bare kvinnen som den andre, men også mannen som den andre er et tema for Jung. Men hans forståelse av hva det mannlige og

kvinnelige består i, kan framstå som svært stereotyp og i tråd med den vestlige filosofiske tradisjonens syn på kjønn. Dette er en relevant kritikk av hans teori, og jeg vil i denne forbindelse trekke inn filosofen Genevieve Lloyds (1995) problematisering av forståelsen av det mannlige og kvinnelige i filosofihistorien. Jeg vil videre som nevnt ta for meg Susan Rowlands (2002) diskusjon av Jungs psykologi og feministisk teori som poengterer at Jung sentrerer hele sin teori rundt det kvinnelige. Gjennom kontakten med det irrasjonelle, som han tillegger det kvinnelige, kan subjektet utvikle seg. Han skiller seg dermed fra den psykoanalytiske tradisjonen som er sentrert rundt det mannlige og falliske. Rowland tar for seg både tradisjonell jungiansk feminisme og hvordan Jungs teori er videreutviklet, og hun lanserer begrepet «jungianske feminismer». Hun mener Jung kan bidra til nytenkning av kjønn og subjektivitet. Hun diskuterer ikke Jung og Beauvoir, men knytter Jung opp mot postmoderne feministiske teorier. Jeg vil spesielt trekke fram hennes diskusjon av Jung og Kristevas subjektsforståelse. Hennes sammenligning av Jung og Judith Butlers forståelse av kjønn og kropp vil jeg også nevne. Jeg trekker fram dette som argumenter for at Jungs teori kan ha mye å bidra med til feministisk teori, og at jeg her finner støtte for mitt valg av Jungs psykologi som teoretisk perspektiv.

Før jeg tar for meg Jungs psykologi vil jeg si litt om ulike motsetningsbegrep siden temaet danner bakgrunn for mitt valg av teoretisk perspektiv. Kjønn og motsetninger er et sentralt tema innenfor fagfeltet, men jeg oppfatter det noe forvirrende og uavklart siden de ulike begrepene og tematiseringen av dem foregår på ulike måter. Begrepet motsetning kan kanskje sies å være en fellesbetegnelse som rommer mange nyanser eller ulike typer motsetninger. De ulike begrepene som dikotomier, dualisme, polaritet, paradoks, tvetydighet og forskjeller kan vise til mye forskjellig, både ontologisk, epistemologisk og språklig. Jeg vil derfor kort se litt på hva som ligger i disse begrepene med utgangspunkt i Beauvoirs og Jungs bruk av dem. Meningen er ikke å gi utfyllende forståelser av begrepene, da det blir for omfattende og kunne være tema for en egen avhandling. Det jeg ønsker er først og fremst, som nevnt, å belyse temaet kjønn og motsetninger i den hensikt å tematisere gjensidighet mellom kjønnene.

Begreper som betegner motsetninger

Begrepet dikotomi kommer fra det greske ordet *dichotomia* som betyr todeling eller tvegrening som består av to like store eller viktige grener med samme stamme. Ordet brukes i botanikken

eller om teoretiske konsepter.⁴ Dikotomi uttrykker to ikke-overlappende alternativer der det ikke finnes en tredje mulighet. Det kan vise til oppdeling av en klasse i to grupper etter som medlemmene har eller ikke har en viss egenskap, for eksempel når sopper grupperes i giftige og ikke-giftige. De grupper som derved fremkommer, er uttømmende for klassen og utelukker gjensidig hverandre.⁵ Kjønn har i den vestlige filosofiske tradisjon vært forbundet med dikotomier. Det kvinnelige har vært knyttet til natur og det irrasjonelle og det mannlige til kultur og det rasjonelle og med det mannlige rangert over det kvinnelige. Selv om dikotomibegrepet altså referer til to like viktige grener som har samme stamme, er tolkningen av begrepet når det gjelder kjønn blitt knyttet til hierarki og mannlig overordning, noe som kan virke litt underlig.

Dualisme kommer fra latin, og i faglig språkbruk, for eksempel i filosofi og fysikk, betegner dualisme en teori eller lære som hevder to motsatte prinsipper som ikke antas å kunne forenes i en høyere enhet (motsatt monisme), for eksempel er kropp og sjel ofte omtalt som en dualisme.⁶ Dette begrepet er også mye brukt når det gjelder kjønn og brukes ofte på samme måte som dikotomibegrepet, noe som etter mitt syn er forvirrende. At forholdet mellom kjønnene ikke er som en dualisme, er noe Beauvoir er opptatt av. Hun vektlegger nettopp at forholdet mellom kjønnene kan føre til noe nytt, en utvikling for begge parter. Hun hevder også at kjønnene ikke kan sammenlignes med to poler, negativ og positiv pol, fordi det ikke finnes gjensidighet mellom polene. Polaritet betyr streben, dreining eller retning mot en pol eller det å danne motpoler. I botanikken betegner begrepet ulike egenskaper i to ender av lengdeaksen. Den ene delen av en celle, organ eller plante utvikler seg for eksempel til rotspiss og den andre delen til skuddspiss.⁷ I fysikken betegner begrepet elektrisk spenning som har to retninger, en negativ og en positiv pol. Beauvoir hevder at forholdet mellom kjønnene ikke kan sammenlignes med botanikk eller fysikk fordi kvinnen kun blir oppfattet som negativ, mens mannen er både den positive og nøytrale polen. I konklusjonen i *Det annet kjønn* er det derimot gjensidigheten mellom kjønnene hun fokuserer på. Hvordan skal dette forstås? Beveger hun seg fra «er» til «bør være», altså fra beskrivelse og analyse til visjon? Eller kan det være at Beauvoir er paradoksal? Paradoks betegner en uttalelse som gir inntrykk av å være selvmotsigende. Hun sier jo både at det er

⁴ Fremmedord.org. <http://fremmedord.org/hva-betyr/dikotomi/>

⁵ Tranøy 2013, Store norske leksikon, <http://snl.no/dikotomi/filosofi>

⁶ Store norske leksikon, <http://snl.no/dualisme>

⁷ Store norske leksikon, <http://snl.no/polaritet/botanikk>

kvinnen som er den andre, og at kjønnene inngår i en gjensidighet. Mitt spørsmål handler derfor om det mulig å forstå gjensidighet mellom kjønnene uten at annetheten også er gjensidig.

Beauvoir er opptatt av tvetydighet innad i subjektet. Tvetydighet betyr dobbeltydighet. For at kjønnene ikke skal være dualistiske eller dikotome motsetninger der de er adskilte eller er i krig, slik Beauvoir beskriver dette, mener hun at begge må anerkjenne tvetydighetene hun mener finnes innad hos begge kjønn. Jung mener også at å romme tvetydigheter betyr å anerkjenne og håndtere motsetningene som finnes i en selv. Jeg vil også nevne begrepet heterogenitet, siden Kristeva bruker dette begrepet om subjektet. Heterogen betyr forskjelligartet, i motsetning til homogen.⁸ Kristeva er også opptatt av at annetheten finnes i en selv. Begrepet forskjell er mye fokusert i senere tids feministiske teorier der mangfoldet innen gruppen kvinner og gruppen menn er viktige temaer. Forskjell betyr ulikhet eller differanse. Jacques Derridas dekonstruksjon tematiserer begrepet forskjell, «différance», som et ledd i å oppløse en dikotomisk tenkemåte. Her handler det også om prosessen som gjør dikotomier til forskjeller. Kjønn som adskilte, hierarkiske og knyttet til motsatte evner og egenskaper kan bli til forskjeller som kan eksistere side ved side. Med andre ord kan motsetninger som dikotomier danne utgangspunkt for utvikling til andre typer motsetninger som er mer like hverandre. Men eksakt hvordan prosessene foregår, ser ut til å være noe uklart ut fra min kjennskap til fagfeltet.

Det kan se ut til at de motsetningene jeg her har trukket fram, kan deles i to grupper, de som er uforenlige og de som er forenlige. I dikotomi, dualisme og polaritet er motsetningene veldig ulike. De opptrer hver for seg eller på hver sin side og representerer helt ulike kvaliteter eller egenskaper. Men de kan likevel fungere komplementært, det vil si utfylle hverandre. De kan veksle fra den ene til den andre, for eksempel som lys og mørke, varme og kulde, natt og dag. Slik sett fungerer de i harmoni selv om de er svært ulike. Dette kan relateres til den kinesiske filosofiens yin-yang-begreper. I denne tradisjonen er motsetningene som refererer til det kvinnelige og mannlige likeverdige og komplementære (Ortner 1974:68). Jungs psykologi, som er influert av østlig filosofi, legger til grunn at kjønnene er komplementære og likeverdige, det vil si at de er knyttet til ulike egenskaper og kompetanseområder og utfyller hverandre. Slik Beauvoir beskriver forholdet mellom kjønnene i konklusjonen, står kjønnene i opposisjon til

⁸ Store norske leksikon, <http://snl.no/.search?query=heterogen&page=1>

hverandre, noe som skaper en konflikt. Det er hvordan denne konflikten kan forstås og løses som er temaet for Beauvoir og for min masteroppgave.

Paradoks, tvetydighet, heterogenitet og forskjell ser ut til å brukes om motsetninger som ikke er så ulike som de første, de kan eksistere samtidig og uttrykke det motsigelsesfylte uten å være dualistiske. Det er denne typen motsetninger som er viktige for både Beauvoir og Jung når det gjelder subjektutvikling. Å bli bevisst sine egne motsetninger, det vil si sin egen tvetydighet og kunne romme den, er hva Beauvoir oppfordrer til. Hun mener at dette fører til et utvidet subjekt som ikke projiserer ut sin ubevisste motsetning til partneren. Kjønnene kan slik bli selvstendige subjekter som kan eksistere side ved side. Men hvordan foregår denne prosessen? Hvordan kan dikotomier eller dualisme bli til likeverdige forskjeller? Det er for å forsøke å belyse dette jeg bruker Jungs psykologi. Jung refererer til filosofen Heraklit som mener at det er i forholdet mellom motsetninger forandringene skjer (Fordham 1964:16). Dialektikk handler også om at motsetninger kan ha en konstruktiv funksjon og føre til noe nytt ved at de forenes i en syntese (foreløpig) (Haga 1993:359). Men motsetninger kan også føre til det motsatte, til konflikt og uforenlighet som kan føre til krig og at den ene vinner over den andre, noe som kan forstås, i hvert fall for den ene parten, som en destruktiv funksjon. Jung hevder at det å bli konfrontert med motsetninger som finnes i en selv, som ofte kan være utydelige eller ubevisste, kan føre til at motsetningene integreres eller smelter sammen og skaper noe nytt. Dette er en prosess som riktignok kan være smertefull, men som gir mulighet for at subjektet kan utvikle seg. Slik jeg forstår Beauvoir, er det noe av det samme hun peker på i konklusjonen i *Det annet kjønn*. Nå skal jeg se litt mer på hvordan Jung mener motsetninger fungerer i interaksjon.

Motsetninger som fungerer kompenserende

Jung var som kjent psykiater i likhet med Freud og var opptatt av et erfaringsområde som består av komplekse psykiske opplevelser (Jung 1985:8). Han hevdet at psyken er en realitet som ikke er mindre virkelig enn den fysiske realitet. Alt mennesket opplever, foregår gjennom psyken, både sanseinntrykk og fysisk smerte er psykiske opplevelser, ifølge Jung. «Men jeg står ved det standpunkt at verden er utenfor meg og inni meg, at så vel det ytre som det indre har realitet» (Jung 1985:97). Han ønsket å undersøke den indre virkeligheten for å forsøke å forstå hvordan den virker sammen med den ytre virkeligheten. Jung hadde et nært samarbeid med Sigmund

Freud. Begge mente de at det var av avgjørende betydning å bli kjent med det som kan betegnes som ubevisste fenomener, nettopp for å bli klar over dem, inkludere dem, romme dem i bevisstheten. Intensjonen var å gjøre det ubevisste bevisst som et ledd i utviklingen av det individuelle mennesket. Men Jung hevdet at bevisstheten som i den vestlige filosofiske tradisjon er knyttet til rasjonalitet og det mannlige, resulterte i at motsatsen, det irrasjonelle, knyttet til det kvinnelige, ble liggende i mørke (Jung 1985:95). Han kritiserte dermed den vestlige kulturens privilegering av det rasjonelle og oppvurderte det irrasjonelle. Selv om han på ingen måte forkastet Vestens vitenskap, kom innflytelse fra Østens filosofi til uttrykk i hans tenkning gjennom at han fokuserte på det irrasjonelle og den indre virkeligheten som den viktigste drivkraften i mennesket. Dette førte til uenighet og brudd med Freud og den psykoanalytiske skole (Fordham 1964:8, 78–79).

Jungs forståelse av det ubevisste var med andre ord annerledes enn Freuds. Også når det gjelder forståelsen av drivkraften i mennesket, kalt libido, hadde de forskjellig syn. Freud knyttet libido til det seksuelle begjæret. Han mente at psykologiske symptomer oppstår som et resultat av fortrenghninger av den seksuelle energien tidlig i livet. Det ubevisste slik Freud forklarte det, har sitt opphav i konkrete opplevelser i fortida som blir fortrent. Jung hevdet at dette ikke stemmer i alle tilfeller, og han knyttet libido til den psykiske energien som han mente var en generell livsenergi som følge av psykens iboende motsetningsstruktur (Hognestad 1992: X). Og han mente at den symbolsk er knyttet til det kvinnelige. Hvordan psyken kan forstås og hva som ligger i begrepene bevissthet og det ubevisste eller den indre og ytre virkeligheten, vil jeg diskutere nærmere i kapittelet om fenomenologi. Nå skal jeg forsøke å forklare Jungs forståelse av motsetninger som han hevdet fungerer kompenserende mellom det bevisste og det ubevisste.

Jung antok at psyken har en egen struktur og er underkastet sine egne lover, et dynamisk system som er selvregulerende. Den psykiske energi eller libido refererer til det han mener er et observert fenomen, og betegner en kraft på samme måte som energibegrepet i fysikken. For å forklare dette viste han som nevnt til filosofen Heraklits forståelse av motsetninger (Fordham 1964:15–16). Heraklit, som levde på 500-tallet f.Kr., mente at livet besto av motsetninger som fungerte som en enhet i et balanserende system. Motsetningene vekslet og alt var i konstant forandring mellom dem, i en kontinuerlig prosess. Enhet og motsetning, «same» og «other»,

forandring og stabilitet mente han var komplementære og to sider av samme sak. Heraklit illustrerte dette ved å si at man aldri går ut i den samme elven to ganger, det vil si at vannet forandrer seg hele tida, samtidig som elveleiet er det samme.⁹ Jung overførte Heraklits motsetningsforståelse til menneskets psyke og forsøkte å vise hvordan mennesket består av bevisste og ubevisste sider som fungerer som en helhet og er kompenserende i forhold til hverandre. Det som undertrykkes i bevisstheten, kompenseres i det ubevisste og hopper seg opp der. Hvis det oppstår en blokkering av energien i bevisstheten, mente han at det motsatte ville oppstå i det ubevisste, energien ville flyte over der og komme fram som en lidelse, nevrose, psykose, fantasi eller lignende. Jung presiserte at han brukte begrepet kompensatoriske motsetninger fordi han mente at det ubevisste og det bevisste ikke nødvendigvis står i opposisjon til hverandre. Poenget er at de utfyller hverandre til et hele.

Så vidt vår nåværende erfaring rekker, kan vi oppstille den hypotese at *de ubevisste prosesser står i et kompensatorisk forhold til bevisstheten*. Jeg bruker uttrykkelig ordet «kompensatorisk» og ikke «kontrasterende», fordi bevisst og ubevisst ikke nødvendigvis står i motsetning til hverandre, men de utfyller hverandre til et hele, til *selvet* (Jung 1985:70).

Jung la altså til grunn komplementaritet, at de to delene fungerer i et utfyllende samspill. Den regulerende funksjonen, libido, gjør at det alltid finnes balanse, men hvis balansen er uharmonisk, vises det for eksempel gjennom symptomer, plager, drømmer eller fantasier. At en balanse kan være uharmonisk, kan høres selvmotsigende ut, men jeg mener å si at balansen er til stede, selv om den kan oppleves som manglende harmoni fordi den gir plager av et eller annet slag. Libido vil, slik jeg forstår Jung, regulere motsetninger ved å virke balanserende. Hvis det er lite av noe i bevisstheten, vil det føre til for mye av det samme i det ubevisste. For eksempel vil fortrenge følelser gjøre at følelsene får utløp i det ubevisste og kan komme fram i form av drømmer, fantasier eller symptomer. Jo mer et menneske gjennom selverkjennelse og handling blir bevisst om seg selv, jo mindre vil det ubevisste ha å kompensere for (Jung 1985:70–71). Med andre ord, jo mer mangfoldig subjekt et menneske utvikler, jo mer harmonisk vil balansen mellom det bevisste og det ubevisste være. I plagene eller det som oppleves som uharmonisk, ligger dermed forandringspotensialet, som en drivkraft til større bevissthet. Jung mener at mennesket stadig kan oppdage noe nytt om seg selv, at personligheten er ufullendt, og at

⁹ Internett Encyclopedia of Philosophy, <http://www.iep.utm.edu/heraclit/>

mennesket vokser og forandrer seg (Jung 1992b:39). De ubevisste sidene kan altså være potensialer for videre utvikling, derfor er Jung opptatt av å avdekke og beskrive dem.

Den som går videre på denne vei til realisering av sitt ubevisste selv, fører med nødvendighet det personlig ubevisstes innhold over i bevisstheten, hvorved personlighetens omfang blir utvidet. Jeg vil gjerne straks tilføye at denne «utvidelse» i første rekke angår den moralske bevissthet, selverkjennelsen, for det ubevisstes innhold som ved analyse blir befridd og ført over i bevisstheten, er i regelen først og fremst ubehagelige og derfor fortrenge innhold: ønsker, erindringer, tendenser, planer osv. (Jung 1985:21–22).

Poenget er altså å utvide bevisstheten ved å innlemme det ubevisste. Det kan være en vanskelig og ubehagelig prosess, slik også Beauvoir peker på. Hun mener at mange kvinner drar nytte av sin passive rolle og vegrer å ta ansvar for sitt eget liv ved å la være å realisere egne ønsker og prosjekter. Samtidig kan undertrykkelse ha en funksjon som drivkraft og føre til økt frihet.

Kompensasjonen i det ubevisste skjer ifølge Jung ut fra en tankegang om at mennesket drives mot en helhet og harmonisk balanse mellom det bevisste og det ubevisste. Deler av det ubevisste består av fortrengt innhold, slik også Freud hevdet, men en annen del av det ubevisste mener Jung eksisterer som noe uopplevd, noe som ikke tidligere har vært i kontakt med bevisstheten, men som likevel kommer fram på ulike måter. Dette kaller han det kollektivt ubevisste. Dette gjør at Jung slik jeg tolker det, tillegger deler av det ubevisste et slags eget liv, en kilde som mennesket henter sitt potensial fra, noe som ikke har vært til stede i bevisstheten tidligere. Dette kommer jeg straks tilbake til. Ut fra en forbindelse til en slik helhet regulerer libido motsetningene.

Jung mener libido er en regulator som strømmer mellom to motsatte poler, noe som kan sammenlignes med hjertets diastole og systole faser (avslapning og sammentrekning). Han refererer altså til biologiske funksjoner og mener at psyken fungerer etter lover i tråd med naturvitenskapelige teorier. Men han mener samtidig at det psykiske ikke kan reduseres til det materielle og mekanistiske. Han diskuterer hvorvidt psykiske hendelsesforløp kan forstås ut fra en energetisk betraktningssmåte som har sitt grunnlag i relasjonene mellom substansene, og som har en retning eller et mål (Jung 1992a:9,11). Jeg skal ikke gå inn i denne diskusjonen her da det blir for omfattende, men vil trekke inn at Jung antar at den psykiske energi henger nøye sammen

med fysiske prosesser. Han mener imidlertid at en forståelse av sammenhengen er uklar og krever mer innsikt og erfaring (Jung 1992a:12). Forholdet mellom det psykiske og fysiske eller kropp og bevissthet diskuterer jeg nærmere i kapittel fire.¹⁰

Jung forsøker altså å forklare den psykiske energien, libido, ut fra et mønster han mener finnes på andre områder også. Når en ytterlighet nås, går libido over i den motsatte pol. Voldsomt sinne blir etterfulgt av ro, våken tilstand av søvn, dag går over i natt. På samme måte fungerer progresjon (utadrettethet) og regresjon (innadrettethet), bevissthet og ubevissthet, tanke og følelse (Fordham 1964:15–16). Han mener at motsetninger er uløselig knyttet til hverandre og fungerer i et samspill. En person som framstår som arrogant, vil ha en mindreverdighetsfølelse innvendig, enten bevisst eller ubevisst, fordi det indre balanserer ut det ytre. På samme måte vil maktvilje opptre i sammenheng med en underkastelsesvilje (Jung 1985:28,38). Noen ganger framstår motsetningen som bevisst i personen, noe som kan betegnes som tvetydighet innad i subjektet. Andre ganger er bare den ene delen av motsetningen bevisst og det personen identifiserer seg med. Da hevder Jung at den andre delen, motsatsen, enten kommer fram i form av subtile føringer, symptomer eller som projiseringer over på andre mennesker. Dette skjer altså fordi libido opptrer som en regulator som kontinuerlig søker balanse mellom motsetninger og skaper en kompensasjon når det er nødvendig. Menn som identifiserer seg med en stilling i samfunnet, med en tittel eller et «storartet» ytre, kompenserer for et indre som er skrøpelig eller utilstrekkelig (Jung 1985:31–32). Dette kan forstås som at mannen har en indre annethet. Tilsvarende blir en indre storhet kompensert med en ytre mindreverdighet, noe som kan gjelde mange kvinner som viser en subtil makt. Noen hevder at kvinners makt kan framstå som en underliggende usynlig makt som det finnes lite språk for (Svare 2009: 38; Solheim 1995).

¹⁰ Jeg synes det er interessant at Jung sammenlignet libido med et mønster han mente finnes i naturvitenskapelige lover. Det er utallige eksempler på fenomener som er delt i to deler som fungerer i et samspill både i fysikken og i biologien. Jeg kan nevne noen: atomer består av to deler: kvarker og leptomer; alle kvarker har en antikvark: positiv og negativ ladning, tiltrekning og frastøting; to krefter virker inni celler: den sterke og svake kjernekraft; to krefter virker utenfor cellene: tyngdekraften og den elektrodynamiske kraften; det finnes friksjon i all bevegelse: aksjon og motreaksjon, faser og motfaser; genmaterialet i DNA opptrer parvis, elektronene er parvise; det finnes materie og anti-materie; planeten holdes i bane rundt sola på grunn av to krefter: hastighet og tyngdekraft (Einevoll og Newth 2005). Menneskekroppen består også av mange todelinger som har et samspill: to armer, to bein, to øyne, to lunger, to hjerne- og hjertehalvdeler osv. Mønsteret av todelinger som har et samspill er altså ikke bare noe som går igjen i filosofihistorien og som temaer innenfor diverse andre fag; natur og kultur, ånd og materie, lys og mørke, individ og samfunn, offentlig og privat, kaos og orden, innhold og rammer, kvalitet og kvantitet osv. osv. Hvorfor finnes dette tverrfaglige mønsteret av todelinger, og hvilken funksjon har det?

Studier viser også at kvinner har makt og at menn er underordnet i omsorgsutøvelsen både i hjemmet og i omsorgsykker (Solheim 1995:54; Sommerseth 2008:6–7; Aarseth 1994 sitert i Svare 2009:33–34; Svare 2009:46–47). Makt på kvinnelige områder kan henge sammen med manglende makt på mannlige områder. Kvinner har altså makt, men den kommer til uttrykk på en annen måte og på andre områder enn menns makt. Jungs poeng er at dette henger sammen, lite makt i det mannlige og den ytre virkeligheten kompenseres med mye makt i det kvinnelige og den indre virkeligheten.

Libido som regulerer motsetningene er helt vesentlig for forståelse av det Jung kaller den menneskelige natur og psykiske virksomhet (Fordham 1964:15–16). Det er innflytelsen fra østlig filosofi som her kommer til uttrykk i Jungs tenkning. Denne filosofien bygger på et premiss om at menneske og kosmos er forbundet med hverandre som en indre og ytre verden, og at målet er å skape balanse mellom dem (Fordham 1964:79). Jung er kritisert for at han bruker og tolker østlige religioner på feilaktige måter (McGowan 1994:36). Jeg skal ikke her ta for meg verken Jungs tolkninger av religioner eller kritikken av dette da det blir for omfattende. Men siden Jung setter sammen ulike perspektiver fra både østlig og vestlig filosofi og forsøker å lage en forståelse av mennesket ut fra dette, kan han nok oppfattes som kontroversiell. At hans perspektiver kan beskrive noe universelt og vitenskapelig, kan det reises spørsmål om (McGowan 1994:184). Jung hevder selv at hans arbeid ikke lar seg bevise vitenskapelig og at et skritt utover det vitenskapelige er helt nødvendig for å kunne skildre psykologisk utvikling. Samtidig viser han til at psykiske prosesser empirisk finner sted (Jung 1985:146). Dette kan framstå noe forvirrende. Det kan være at han mener at vitenskapelige metoder ikke er tilstrekkelige eller at hans materiale ikke er tilstrekkelig eller at han manglet akademisk verktøy for å sette det i system. Han kritiserte som nevnt den vestlige tradisjonen for å være for basert på rasjonalitet. Kan hende var selve rasjonalitetsbegrepet også snevert. En grunn til at Jung kritiseres for å være irrasjonell og uvitenskapelig, kan være at han hevder at menn mangler det som knyttes til det kvinnelige som er betraktet som underordnet eller uvesentlig i den vestlige kulturen. Det kan også sies at hans forklaringer og språk var noe flytende og irrasjonelt, derfor kan hans arbeid framstå som uvitenskapelige beskrivelser. Men selv om Jungs arbeid kan kritiseres for ikke å tilfredsstille akademiske kriterier, var han inne på noe etter min mening svært viktig ved at han forsøker å forstå mennesket i spenningsfeltet mellom motsetninger. Jeg

har valgt å legge vekt på hvordan hans arbeid kan videreføres ut fra en fenomenologisk tilnærming, noe jeg skal se på i neste kapittel.

Som jeg har vært inne på, mente Jung at libido alltid sørger for at det finnes balanse mellom motsetningene, men balansen er ofte ikke harmonisk, den kan gi plager av et eller annet slag, noe som ikke nødvendigvis behøver å tolkes negativt, men som kan forstås som en drivkraft mot utvikling og harmonisk balanse. Det er denne balanserende drivkraften jeg mener er interessant for å forstå forholdet mellom kjønnene. Tankegangen om motsetningenes samspill er sterk i den vestlige filosofiske tradisjonen. Blant annet er dialektikk en forståelse av at begrepspar henger sammen, det vil si at motsigelsen eller det forskjellige blir tatt i betraktning. Motsetninger kan derfor sies å ha en begrepsmessig sammenheng (Hegel 2011:28–29,79). Jung er påvirket av dialektikk ved at han mener at motsetninger forstås i forhold til hverandre, selv om han legger mest vekt på motsetninger som kompenserende og ikke som opposisjoner. Han er også opptatt av at motsetninger kan rommes som tvetydighet i subjektet, altså at motsetningene ikke opptrer dualistisk. Ifølge Jung har også motsetninger den funksjonen at de kan skape noe nytt, en tredje term, det han kaller «selvet», som noe midt mellom det bevisste og det ubevisste. Hvorvidt dette kan sammenlignes med det dialektiske begrepet syntese, tør jeg ikke si. Noen hevder at dialektikk, selv om det er verdifullt at teorien vektlegger det relasjonelle, har sine begrensninger; den egner seg innenfor kapitalismekritiske sammenhenger, men ikke som en allmenn teori. Sosiale forandringer foregår som et resultat av mangfoldige forhold (Holter 1996:169–170). Beauvoir som er influert av Hegel, er også inne på dette når hun sier at kjønnene ikke er som andre dualismer nettopp fordi mannen ikke kun representerer den ene polen, men også en nøytral pol, han er både mann og menneske, altså at det kan ligge noe bak konflikten mellom kjønnene som ikke kan forstås som andre typer motsetninger, for eksempel økonomiske eller politiske motsetninger. Hun hevder at gjensidigheten ikke er til stede. Men i konklusjonen framstiller Beauvoir likevel en gjensidighet mellom kjønnene som består i å innlemme annetheten i seg selv for å utvikle subjektet, og dette mener hun gjelder for begge kjønn. Hun beskriver annetheten som en gåte, spesielt er mannen en gåte for kvinnen. Hvordan skal dette forstås? Det kan være at hun har ment det ironisk siden det motsatte jo har vært hevdet lenge. Men det kan også være at hun mener at mannens annethet ikke er like synlig som kvinnens annethet, og at gjensidigheten derfor kan være til stede, men ikke kommer tydelig fram.

Gjensidighet mellom det kvinnelige og det mannlige blir tydelig hos Jung ved at han hevder at begge kjønn har egenskapene og ferdighetene til det andre kjønn i sitt ubevisste. Ved å forstå hvordan det ubevisste kommer til uttrykk, kommer gjensidigheten fram. Ved at libido kontinuerlig søker balanse mellom motsetninger, kan kompensasjonen komme til uttrykk via projisering over på andre mennesker, slik at for eksempel et «par» kan fungere som en enhet og i balanse. Slik jeg forstår dette, handler ikke dette kun om heteroseksuelle par, projiseringer kan foregå i alle mulige relasjoner. Poenget er at Jungs psykologi viser at mennesker av alle kjønn har noe usynlig eller ubevisst ved seg, egenskaper eller ferdigheter som de ikke har innlemmet tilstrekkelig i sin bevissthet, men som likevel er virksomme i bevisstheten, enten i personen selv eller som uttrykk gjennom andre personen forholder seg til. Alle har dermed en annethet i sitt ubevisste. Det betyr at kvinnen kan ha sterk innflytelse på mannen gjennom ubevisste eller utydelige føringer som gjør at mannen også kan være den andre i forhold til kvinnen, noe som altså er et tema for Jung, men som slik jeg oppfatter det ikke er like tydelig i Freuds psykoanalytiske teori som jeg skal se litt på nå.

Freud og psykoanalyse

Freud utforsket i likhet med Jung det ubevisste og irrasjonelle i den hensikt å gjøre det bevisst fordi han mente at bak det siviliserte menneskets overflate skjulte det seg en undergrunn som kunne gi opphav til lidelser eller symptomer. Han fant ut at erfaringer som hadde vært pinlige, angstfylte, krenkende eller smertelige, ofte ble fortrent fordi de var i konflikt med den siviliserte og rasjonelle bevisstheten. Den psykoanalytiske behandlingen gikk ut på å bringe de fortrente erfaringene til bevissthet for så å gi dem aksept (Schjelderup 1993:20–21,23,32). Identitet blir slik noe som er resultatet av en utviklingsprosess, også når det gjelder kjønn, og teorien er derfor mye brukt av kjønnsteoretikere. Men den også mye kritisert, og den feministiske kritikken begrunnes i at teorien bygger på fallogosentrisme og at jentebarnet og kvinnelig seksualitet blir utelatt fordi kvinnens kjønn er til stede kun som et fravær eller som mangel på penis (Mortensen 2008:23; Moi 1981: 60,73). Fallogosentrisme betyr sentrering rundt fallos og logos, som er symboler på det rasjonelle og mannlige. Likevel er altså psykoanalytisk teori mye brukt av feminister (Mortensen 2008: 25). Toril Moi (1981) hevder at Freud har bidratt til en anerkjennelse av kvinners seksualitet, selv om hun også hevder at det kvinnelige i hans analyse framstår som diffust, fragmentarisk og noe som virker truende (Moi 1981:66,72). Men hun

ønsker å vektlegge at Freuds teori har tilført noe nytt.¹¹ Det dialogiske elementet i psykoanalytisk praksis mener Moi bidrar til å destabilisere de dikotome kategoriene. Hun viser altså til at det er mulig å omforme dikotomier til å bli en annen type motsetninger som er mer forenlige enn dikotomiene. Moi viser til Freuds behandling av «Dora»¹² som et møte mellom en hysterisk kvinne og en positivistisk vitenskapsmann, som et dikotomisk forhold. Freuds vilje til å lytte til den irrasjonelle kvinnen åpner for en prosess i klientrelasjonen som fører til et møte mellom partene. Den hysteriske kvinnens «logikk» møter den vitenskapelige «logikken» og det skjer en sammensmelting, emosjonalitet blir inkludert og fører til at rasjonaliteten som begrep utvider seg (Moi 1999:359). Den ene koloniserer ikke den andre, men motsetningene blir akseptert og kan være til stede samtidig, og dermed skjer en transformasjon hos både klient og terapeut (Moi 1999:358–359). Det kan bemerkes at dette klient–terapeut-forholdet i utgangspunktet har en sterkere rangordning enn et vanlig forhold mellom en kvinne og en mann, men det kan likevel illustrere hvordan motsetningene mellom kjønnene kan transformeres. Forholdet mellom klient og terapeut kan her oversettes til subjekt og den andre. Moi framstiller dette forholdet som en toveiskommunikasjon, ved at klienten overfører noe til terapeuten og en motoverføring skjer fra terapeut til klient.¹³ Motoverføringen skjer som et resultat av et engasjement, noe som rører ved terapeuten og som gjør at han overfører noen ubevisste sider på klienten. Overføring og motoverføring gjør derfor at det oppstår et møtepunkt og *othering* bytter plass (Moi 1999:360). Dette viser at Freud ikke kun betrakter kvinnen som den andre, men en som han, i hvert fall til en viss grad, møter på likefot. Freud blir også, slik Moi peker på, den andre for «Dora». Det psykoanalytiske perspektivet, slik Moi beskriver dette, får fram at en interaksjon mellom to parter i et hierarkisk forhold fører til noe nytt for begge parter, at motsetninger dermed kan smelte sammen og bli til noe nytt. Beauvoir mener også at Freud har bidratt til anerkjennelse av kvinnens seksualitet, og at han understreker den menneskelige betydningen i det psykiske liv. Men hun er kritisk til Freuds beskrivelse av kvinnen fordi hun mener at Freud tar den mannlige overlegenhet for gitt og ikke gjør rede for den. Han måler kvinnen i forhold til mannen, kvinnen studeres ikke på egne premisser. Det er ikke fraværet av penis som fremkaller kvinnens mindreverdighetssituasjon, dermed mener hun at psykoanalysen

¹¹ Deler av den følgende diskusjon om Toril Moïs analyse av det psykoanalytiske perspektivet er hentet fra min eksamensoppgave i masteremnet KFL 4000 våren 2012, Universitetet i Oslo.

¹² «Dora» er pseudonym for en ung kvinne Freud forsøkte å behandle (Freud 2007).

¹³ Moi viser til Jacques Lacan som utviklet begrepet om motoverføring (Moi 1981:65).

mislykkes i å forklare hvorfor kvinnen er den andre. Hun mener at psykoanalysen mangler det eksistensielle perspektivet (Beauvoir 2000:81–93). Men går det an å studere kvinnen på egne premisser? Forstås ikke både kvinnen og mannen alltid i forhold til noe som er annerledes eller forskjellig? Kan det være at problemet heller var at Freud ikke studerte menn tilstrekkelig i forhold til kvinner, at kvinner og menn må forstås bedre i forhold til hverandre?

Moi peker nettopp på at Freud også kan måles i forhold til kvinnen, til sin klient «Dora». Men det var ifølge Moi viktig for Freud ikke å innrømme at han hadde et «hull» eller mangel i sin kunnskap, fordi det ville bety det samme som å bli kastrert og dermed transformert til kvinne. Men det ble tydelig at han i forholdet til «Dora» manglet noe, en innsikt, noe som kom fram ved at hun avviste ham (Moi 1981:72). Mannen som overordnet hadde dermed ubevisste, usynlige eller uerkjente sider. «Dora» som kvinne var allerede definert som den andre, mens Freud ikke innså at han manglet noe sett i forhold til den underordnede. Dette kan bety at han ikke hadde en tilstrekkelig bevissthet eller evne til å anerkjenne sin egen annethet som var til stede ubevisst. Hos Jung kommer mannen som den andre fram på en tydeligere måte enn hos Freud fordi det kvinnelige hos Jung ikke representerer en mangel. Gjensidigheten kommer til syne fordi det ubevisste hos Jung inneholder mer enn det som er fortrent av fortidas konkrete opplevelser. Begge kjønn måles i forhold til hverandre, begge kan mangle noe sett i forhold til hverandre. Beauvoir stiller seg kritisk til at livets drama utspiller seg inni individet og nevner det kollektivt ubevisste. Hun mener at et liv er et liv i forhold til den konkrete verden (Beauvoir 2000: 88,91). Men slik Jung framstiller idéen om det kollektivt ubevisste, er ikke dette en isolert indre verden, men en verden i interaksjon med den ytre verden. Det skal jeg se litt på nå.

Det ubevisste

Jung forsøker å tegne et kart over det ubevisste som ikke kun består av resultatet av ytre hendelser som er fortrent, slik Freud oppfattet det ubevisste. I tillegg til det fortrente mener Jung at det ubevisste også inneholder psykisk materiale som ennå ikke har nådd bevisstheten, som kan betraktes som kimer til senere bevisst innhold. Det ubevisste er derfor virksomt i form av potensialer for framtida. Dette gir seg til kjenne som fantasier, drømmer og symboler som når utover det personlige (Jung 1985:10–12,79,88). Han begrunner dette ut fra sine undersøkelser som tydet på at det ikke var mulig å tømme det ubevisste for innhold når alle fortrengninger var

behandlet ved analyse. Jo mer man blir bevisst om seg selv, jo mer forsvinner det personlige ubevisste, men han hevder at det ubevisste kontinuerlig blir fylt av nytt og uoplevd materiale. Dette innholdet handler ikke om personlige temaer, men om noe allmennmenneskelig (Jung 1985:45). Han deler derfor det ubevisste inn i to lag, det personlige og det kollektivt ubevisste. «Men likesom det finnes et samfunn hinsides individet, slik finnes det hinsides vår personlige psyke en kollektiv psyke, nettopp det kollektive ubevisste [...]» (Jung 1985:32). På samme måte som det ytre livet er delt i to deler, det offentlige og det private, eller individ og samfunn, er det ubevisste delt i to deler. Det er ved at det kollektivt ubevisste innlemmes som en del av helheten at gjensidigheten mellom kjønnene kommer fram, slik jeg ser det. Hvis for eksempel mannens identifikasjon med en rolle i det bevisste kollektivet, samfunnet, er veldig sterk, blir hans motsats eller marginaliserte sider, annetheten, liggende i det kollektivt ubevisste. Det ytre og det indre henger altså sammen, men det er ikke alltid lett å få øye på denne sammenhengen fordi det kollektivt ubevisste enten kommer fram i form av ulike symptomer eller projiseres over på andre. Et eksempel på dette mener jeg kan være Beauvoirs beskrivelse i konklusjonen i *Det annet kjønn* av hvordan begge kjønn projiserer over på den andre det de selv er ubevisst om eller har vanskeligheter med å erkjenne hos seg selv.

Jung var av den oppfatning at alle individer er gjensidig forbundet med hverandre, ikke kun gjennom det bevisste kollektiv, samfunnet, men også gjennom det kollektivt ubevisste. Denne kollektive delen av det ubevisste representerer som nevnt upersonlige grunnegenskaper som tilhører menneskeheten, altså noe allment. Det kollektivt ubevisste har betydning for helheten hos en person, fordi kompenseringen som foregår mellom det bevisste og det ubevisste også foregår ut fra impulsene fra det kollektivt ubevisste, ifølge Jung. Han mener at dette må tas med i forståelsen av hvordan kompenseringen kommer til uttrykk. Det finnes altså en helhet som har sitt utspring i den indre virkeligheten, som ifølge Jung ikke tas tilstrekkelig i betraktning i den vestlige kultur fordi den vestlige tenkningen privilegerer den ytre virkeligheten. Men å lage en teori av prosesser som er ubevisste og som kommer til uttrykk subtilt, er vanskelig å gjøre på en allment forståelig måte. Han beskriver derfor sine undersøkelser som et ønske om å peke på et erfaringsområde hvor han mener det ligger svar på mange gåter, men uten selv å kunne gi definitive svar, kun famlende forsøk på svar (Jung 1985:67,147). Refleksjoner over eget arbeid som tar høyde for feilbarlighet og egen situerthet kan sies å være i tråd både med et

fenomenologisk perspektiv og med feministisk kritikk av den tradisjonelle vitenskapstradisjon. Og selv om Jungs teori om psyken ikke kan betraktes som uttømmende og må ses ut fra sin historiske og kulturelle kontekst, har han likevel etter mitt syn verdifulle perspektiver som kan bidra til forståelse av kjønn og subjektutvikling, et perspektiv som kan belyse en diskusjon om gjensidighet mellom kjønnene.

Det kollektivt ubevisste kan ses som uttrykk for nedarvede forestillinger som kan bestå av symboler, myter, forestillinger som er fellesmenneskelige, utgått fra urgamle opplevelser og ligger «lagret» i en underbevissthet som alle mennesker er knyttet til. Jung kaller disse ulike forestillingene eller strukturene for arketyper. Fordi han legger til grunn at det ubevisste og det bevisste fungerer kompensierende, finnes arketyper som kompensierende elementer til bevisstheten. Innholdet i disse forskjellige arketyper ser jeg ikke som det viktigste for mitt prosjekt, jeg vil derfor ikke gå inn på beskrivelsen av alle arketyper, som nevnt. Jeg mener det mest interessante i Jungs teori som perspektiv på min problemstilling er forståelsen av samspillet mellom motsetningene i det bevisste og det ubevisste, som bakgrunn for å forstå utviklingen av subjektet. Jeg vil derfor begrense meg til å se på hvordan han knytter motsetningene til kjønn gjennom arketyper anima og animus, som representerer det indre kvinnelige og det indre mannlige.

Det kvinnelige og det mannlige prinsipp

Jung er opptatt av kjønn som symbolske prinsipper. Det ubevisste og irrasjonelle knytter han til det kvinnelige og det bevisste og rasjonelle til det mannlige. Denne tankegangen der begrepspar symbolsk er knyttet til kjønn, er grunnleggende i vestlig filosofisk tenkning, noe som er kritisert av feminister fordi den er forbundet med et hierarki der det mannlige er privilegert og det kvinnelige oppfattes som ekskludert i mange sammenhenger. Dette skal jeg komme tilbake til når jeg trekker inn Lloyds kritikk av denne tradisjonen.

Både kvinner og menn består, ifølge Jung, av kvinnelige og mannlige elementer. Arketyper anima og animus er uttrykk for de indre forestillingene som kompenserer bevisstheten. Han mener at en mann har anima i sitt indre og en kvinne animus i sitt indre som en motsats til bevisstheten. Det kvinnelige og mannlige representerer altså motsatser som alle mennesker har i

seg, og de fungerer i en interaksjon. «Fortrengningen av kvinnelige trekk og tilbøyeligheter fører naturligvis til opphopning av disse kravene i det ubevisste» (Jung 1985:84). Han viser her til en mann som fortrenger disse sidene, men tilsvarende gjelder for kvinner som fortrenger sine mannlige sider. Partnervalg foregår ofte ut fra disse fortrengte sidene, fordi han mener mennesker tiltrekkes av personer som besitter nettopp de sidene i sin bevissthet man selv har i det ubevisste og derfor har behov for å bli bevisst og innlemme. Anima og animus som indre elementer kan derfor forstås som ubevisste potensialer og dermed utgangspunktet for utvikling av bevisstheten. Det ubevisste slik Jung forstår det, kan sies å være framtidsrettet og ikke kun tilbakeskuende med sitt opphav i en ytre hendelse, slik Freuds teori forklarer det ubevisste. Arketypene kan regnes som strukturer i det kollektivt ubevisste som betegner noe allment, men kommer til uttrykk individuelt gjennom drømmer, fantasier, bilder, symboler og lignende.

De arketypiske bildene er påvirket av personens historiske, kulturelle og individuelle kontekst. På den måten oppstår en forbindelse mellom det bevisste og det ubevisste. Det Jung kaller det personlige ubevisste, består av fortrengte opplevelser, men også av kollektivt innhold som trenger gjennom til det enkelte individ, farget av den subjektive konteksten. Han skiller mellom arketypene som allmenne strukturer som er knyttet til mytologier og nedarvede forestillinger om kjønnene og de bildene som manifesterer seg gjennom det personlige ubevisste. Det er bevisstheten som gjør det ubevisste differensiert (Jung 1985:105). Poenget er altså at det ubevisste som er allment trenger differensiering, bli personlig i bevisstheten og dermed kilde til utvidelse av det bevisste repertoaret. Dette betyr, slik jeg tolker det, at den kjønnete bevisstheten kan utvikle seg til å romme mer og at innholdet i kjønnskategoriene derfor er foranderlig. Både det kvinnelige og det mannlige kan utvides til å romme både det rasjonelle og det irrasjonelle. Det kan også bety at hva som forbindes med begrepene rasjonelt og irrasjonelt, kan forandre seg.

Det kollektivt ubevisste og det kollektivt bevisste kan sammenlignes fordi det består av noe allment og ikke personlig. Den rollen en person har i samfunnet, kaller Jung for persona og forklarer det som et utsnitt av det kollektivt ubevisste (Jung 1985:46–47). «Persona er et komplisert relasjonssystem mellom den individuelle bevissthet og samfunnet, en slags maske, som på den ene side er beregnet på å gjøre et bestemt inntrykk på de andre, og på den annen side å dekke over individets sanne natur» (Jung 1985:88). Det kan selvsagt diskuteres hva som kan

ligge i det han kaller «individets sanne natur». Men poenget er, slik jeg tolker det, at det finnes en konflikt mellom noe indre og ytre, altså samfunnets forventninger og individet. For å innfri samfunnets forventninger om en entydig framtoning, er det nødvendig for individet å konstruere denne masken, en slags kunstig personlighet. Bak masken foregår det som kalles privatlivet. Den som i altfor stor grad identifiserer seg med persona, som ikke uttrykker seg gjennom et privatliv som kan representere en motsats, vil kunne overføre motsatsen til de nærmeste. Paret kan derfor fungere som en kompenserende helhet, en balanse som er til stede, men en balanse som kan være uharmonisk, konfliktfylt eller gi undertrykkelse eller symptomer av et eller annet slag.

Identifikasjon med en sosial rolle kan altså gi en kunstig personlighet som fører til at det ubevisste kompenserer i form av reaksjoner som for eksempel luner, svakheter, humørsvingninger, angst, laster eller dominans overfor en partner eller familie i privatlivet. En for stor styrke utad vil med andre ord kompenseres med en indre svakhet. Anima er motstykket til persona hos en mann, og hvis hans identifikasjon er sterkt utadrettet mot samfunnet, med persona, vil hans indre motstykke være dunkelt og usynlig. Han vil ikke kunne tenke seg selv som noe annet enn den upersonlige persona og dermed blir også anima, personas motstykke, skjult for han. Anima projiseres over på andre for at balansen skal opprettholdes. Partneren får da rollen som mindreverdige slik at «helten» slipper å møte dette i seg selv (Jung 1985:90–91). For å lege dette skillet mellom den ytre persona og den indre ubevisste anima, er det ifølge Jung nødvendig for mannen å inngå i et forhold til sin anima, gjøre det ubevisste bevisst. Det samme gjelder kvinnen som trenger å inngå i et forhold til sin animus hvis hun har en underordnet rolle i det ytre. «Kunsten består i å la den usynlige motpart komme til orde [...]» (Jung 1985: 99). Jung tematiserer altså mannens annethet som skjult og nødvendigheten av å bevisstgjøre disse sidene. Da vil mannen blir mer selvstendig og opprette en bedre balanse mellom sine rasjonelle og irrasjonelle sider. Det samme gjelder kvinnen, som trenger å innlemme sin indre mannlige side, hvis hun har en (for) sterk identifikasjon med det kvinnelige.

Selv om Jung gir uttrykk for vanskeligheter med å forstå og beskrive anima og animus, legger han likevel en tradisjonell oppfatning av kjønnene til grunn for beskrivelsene. De symbolske prinsippene anima og animus blir sammenfallende med hans oppfatninger av kvinner og menn. Han hevder at kjønnene har forskjellig type bevissthet, kvinnes bevissthet er ikke lavere, men annerledes, fordi hun er mer opptatt av personlige forhold (Jung 1985:105). Kvinnens animus vil

derfor være den ubevisste motsatsen til dette og komme fram i form av rasjonelt innhold, for eksempel som kontroll og sterke rasjonelle overbevisninger. Kvinner kan ha sterk innflytelse over sine omgivelser nettopp gjennom kontroll av privatlivet eller gjennom sterke underliggende føringer, slik jeg har nevnt. Anima hos mannen har emosjonelle uttrykk som motsetning til den rasjonelle bevisstheten. Susan Rowland hevder at Jungs forståelse av innholdet i anima og animus må ses på bakgrunn av Jungs egne personlige erfaringer, og hun mener derfor at hans beskrivelser ikke kan forstås om allmenne beskrivelser av anima og animus (Rowland 2002: 19,40). Det viktigste poenget slik jeg ser det, er hans forståelse av at det indre og det ytre, det kvinnelige og det mannlige, henger sammen i et regulerende system av motsatser. Hans stereotype forståelse av innholdet i kategoriene kvinnelig og mannlig er en relevant kritikk, men det vesentlige i hans teori for mitt prosjekt er altså at det gir muligheten til å belyse hvordan motsetninger eller personer fungerer i forhold til hverandre, og at utviklingen av individet som foregår i denne spenningen, kan føre til utvidelse av bevisstheten ved at det kvinnelige og det mannlige integreres i en og samme person. Siden det ubevisste består av uante potensialer som samtidig legger føringer for eller kan tolkes i bevisstheten, betyr det at det gåtefulle eller det skjulte kan identifiseres og bevisstgjøres. Det er ikke kun kvinnen som er den andre, mannen som den andre er også et tema for Jung, gjensidigheten ser ut til å være til stede. Og begge kjønn har mulighet til å innlemme den andres egenskaper og kompetanse gjennom et møte med sitt ubevisste. Dette skjer også i det konkrete liv. Det som forbindes med kategoriene kvinnelig og mannlig, forandrer seg. Kvinner er i ferd med å innta det offentlige liv og menn er i ferd med å innta det private liv, noe som medfører større likestilling mellom kjønnene. Det foregår en gjensidig bevegelse.

Jung kritiseres for at det kollektivt ubevisste ikke er tilgjengelig for empirisk testing (McGowan 1994:63). Noen vil derfor mene at hans teorier er en betraktningsmåte som kan være fruktbar i noen tilfeller, men ikke som en testbar hypotese. Det kan også sies at det kanskje ikke er hensiktsmessig å gå veien om det kollektivt ubevisste for å forklare ulike fenomener, siden dette er et nokså utilgjengelig og uforståelig begrep. Det kan være fullt mulig å finne andre forklaringer. Men mange helseplager og symptomer kan være et uttrykk for prosesser som ikke er tilstrekkelig bevisste og synliggjorte. Menns forsørgelse av familien er for eksempel viet liten oppmerksomhet i likestillingsdebatten, og en pågående studie peker blant annet på at

forsørgeransvar kan oppleves som en byrde og være en helsemessig belastning.¹⁴ Forskning på menns helse viser at det å være mann kan være et risikoprojekt som innebærer at menn utvikler en kroppslig beredskap for jobb og karriere. Dette gjør menns helse sårbar. Menn tør ofte ikke å snakke om bekymring, uro og angst for helsa, lider heller i stillhet og venter med å oppsøke helsevesenet.¹⁵ Statistikk forteller at menn dør tidligere enn kvinner og har langt høyere selvmordsrate.¹⁶ Menn har også psykiske problemer som er underbehandlet. Likevel kan det tyde på at kvinner er mer bekymrede, stiller krav og er aktive på dette området mens menn oftest er passive, tilfredse og ikke stiller krav.¹⁷ Symptomer og helseplager kan altså, om jeg viderefører Jungs perspektiv, være knyttet til kjønnsroller som delvis kan bestå av skjulte prosesser og derfor er viktige å bevisstgjøre.

Jungs forståelse av det ubevisste som kompenserende til bevissthetsen forutsetter at det finnes et element i mennesket som fungerer som regulator, noe som kontinuerlig søker å balansere motsetninger/forskjeller. Dette kan selvsagt diskuteres. Fungerer menneskets «energi» på den måten? Eller er alt tilfeldig og uten noen form for innebygget regulering eller balanse? Finnes det en tilknytning til kosmos, til planeten og til våre medskapninger i det ubevisste som ikke kan forklares rasjonelt og vitenskapelig? Kan slike sammenhenger forklares uten ved hjelp av religion? Det er vanskelig å svare definitivt på disse spørsmålene. Jung understreker at det finnes teoretiske fordommer og overtroiske forestillinger når det er tale om det ubevisste. Ofte kommer beskyldninger om mystisisme, noe han mener henger sammen med den vestlige over-rasjonelle verdensanskuelse (Jung 1985:101). Selv om vitenskap kan forklare mye, kan det sies at den ikke har tilstrekkelige forklaringer på hvordan livet og mennesket fungerer, og at det finnes mange fenomener som ikke kan forklares ut fra de metoder og perspektiver vitenskapen foreløpig har utviklet.

¹⁴ Haslie 2013, <http://kilden.forskningsradet.no/c17251/artikkel/vis.html?tid=85376>

¹⁵ Kjønnsforskning, <http://kjonnsforskning.no/c51722/prosjekt/vis.html?tid=51833>

¹⁶ Madsen

<http://www.sst.dk/~media/Sundhed%20og%20forebyggelse/Maends%20sundhed/Svend%20Aage%20Madsen%20Mnds%20Sundhed%202911.ashx>

¹⁷ Madsen 2007,

<http://www.rigshospitalet.dk/topmenu/Nyheder+og+presse/Nyheder+fra+Rigshospitalet/Nyhedsarkiv/Mand+jer+op+maend.htm?siu=true>

For Jung er motsetningene utgangspunkt for forandringer. Prosessen som fører til utvidelse av bevisstheten, kaller Jung «selv-virkeliggjørelse» eller individuasjonen, som jeg skal se litt nærmere på nå. Dette åpner, slik jeg forstår det, for kontinuerlige forandringer av innholdet i kategoriene kvinnelig og mannlig. Kategoriene kan utvides til å bli fleksible kategorier med et variabelt innhold. Jo mer fleksibel en bevissthet er, jo mer en bevissthet har integrert av ulike egenskaper og ferdigheter, jo mindre vil det ubevisste ha å kompensere for. Dette betyr at store motsetninger, for eksempel i form av dualisme eller dikotomier, gjennom en utviklingsprosess kan bli til tvetydighet eller forskjeller som er mer like hverandre.

«Selv-virkeliggjørelse»

Utvikling av subjektivitet er, som nevnt det Jung kaller individuasjon som kan oversettes med «selv-virkeliggjørelse» (1985:65). Dette vil si å utvikle sin egenart, bli et enkeltvesen, skille seg ut fra det kollektive og bli en unik personlighet. Det betyr ikke at selv-virkeliggjørelsen er egoistisk og ikke fører til deltagelse i samfunnet. Tvert imot, «[...] en tilstrekkelig hensyntagen til individets egenart gir håp om en bedre sosial ytelse enn hvis egenarten blir neglisjert eller endog undertrykket» (Jung 1985:66).

En slik prosess innebærer å ta et oppgjør med det ubevisste, bryte det ubevisstes makt over bevisstheten ved å godta, akseptere de fantasier, bilder eller drømmer som det ubevisste lager, gå i dialog med dem, oppleve dem, åpne opp for hva det ubevisste kan bidra med til bevisstheten (Jung 1985: 112–113). Dette oppgjøret er viktig fordi et ønske om makt over det ubevisste ifølge Jung vil føre til at det ubevisste svarer med å ta makten over det bevisste. Hvis bevisstheten er svært kontrollert og begrenset til det rasjonelle, kan det ubevisste bryte gjennom og styre bevisstheten for eksempel i form av depresjon eller psykose. Poenget er altså å gjøre det ubevisste til sitt objekt i stedet for at det ubevisste er subjekt og styrer bevisstheten. Jung legger vekt på at de to virkelighetene ikke konkurrerer, men at de er gjensidig relative (1985:119). Poenget er at vi som mennesker må slippe det irrasjonelle, det kaotiske, det vi ikke forstår, til i bevisstheten, rett og slett fordi livet ikke kun handler om det som er rasjonelt. Når det som betraktes som irrasjonelt blir akseptert og innlemmet, er dette en prosess som fører til forvandling av bevisstheten. Det ubevisste i form av ukjente egenskaper eller følelser vil da bli overvunnet og miste sin kraft, det er ikke lenger ukjent, men innlemmet i bevisstheten. Denne

forandringen betegner Jung som en overskridelse (1985:121). Han sammenligner prosessen med den senmiddelalderske alkymistiske filosofi. Alkymi viser til kjemiske blandinger av stoffer, men har også en psykologisk side som kan sammenlignes med den forvandlingen som skjer av personligheten gjennom assimileringen av det ubevisste, som vil si en opptagelse og omdannelse av psykisk «stoff».

Hvis man tenker seg bevisstheten med jeg'et som sentrum, stilt overfor det ubevisste, og hvis man dertil forestiller seg den prosess som består i assimilasjonen av det ubevisste, så kan man tenke seg denne assimilasjonen som en slags tilnærming mellom bevisstheten og det ubevisste, hvorved sentrum for den totale personlighet ikke lenger faller sammen med jeg'et, men et punkt midt mellom bevissthet og det ubevisste. Dette ville da være balansepunktet for den nye likevekt, en ny sentrering av den samlede personlighet [...] (Jung 1985:123).

Denne prosessen hvor bevisstheten møter det ubevisste, kaller altså Jung individuasjonen. Dette gjelder som sagt voksne reflekterte individer som har mulighet til å videreutvikle seg. Prosessen kan vise seg i form av en sammensmelting av motsetninger som kan bli til tvetydighet. «Når han nemlig anerkjenner at hans ideale persona er ansvarlig for den alt annet enn ideale anima, da er hans idealer rokket, verden blir tvetydig, han selv blir tvetydig» (Jung 1985:92). Persona i det bevisste og anima i det ubevisste smelter sammen og forvandler personligheten, den får et nytt sentrum. «Oppløsningen av anima betyr at man har vunnet innsikt i det ubevisstes drivende krefter, men ikke at vi har gjort kreftene uvirksomme» (Jung 1985:139). Subjektet blir mer fleksibelt og mangfoldig fordi det har innlemmet både mannlige og kvinnelige egenskaper, som fører til noe nytt. Som nevnt er jeg usikker på om en slik sammensmelting av motsetninger kan sammenlignes med begrepet syntese i den dialektiske teori. Men det ligner tematisering av en tredje term, «[...] the two poles of the encounter, and the beyond» hos Luce Irigaray i hennes lesning av Platon (Irigaray 1993:21).

Det ligner også begrepet entropi, slik bl.a. Tordis Borchgrevink (1994) refererer til. Hun forklarer at entropi kommer fra varmelæren der komponenter blir blandet sammen, noe som fører til at forholdet mellom dem blir annerledes. Noe nytt oppstår, ikke fordi hver komponent enkeltvis forandrer seg, men fordi forholdet mellom dem skaper noe nytt. Hun overfører denne prosessen til kjønn ved å beskrive at det oppstår en ny situasjon når kjønnene blandes sammen» (Borchgrevink 1994:112). Det er altså i relasjonen mellom kjønnene eller motsetningene dette

skjer, slik også Jung forklarer individuasjonen. En slik prosess kan ifølge Borchgrevink skape angst og forvirring, altså en tilstand av kaos. Jung understreker også at utviklingsprosesser kan være vanskelige og medføre følelsen av fornedrelse. Det kan være en lang vei å gå fordi det innebærer at idealer blir rokket ved, og en følelse av kaos og usikkerhet er ikke alltid lett å takle (Jung 1985:104). Det kan være vanskelig for bevisstheten å godta og håndtere det motsetningsfylte, derfor mente Jung at kaos og orden bør eksistere side ved side både i personligheten og i samfunnet, nettopp for å kunne lære å håndtere det tvetydige. Konflikt og uorden er, ifølge Jung, nødvendige ingredienser i et system, for å unngå undertrykkelse og fortrenkning (Fordham 1964:115).

Motsetningene har blitt til tvetydigheter og forskjeller innad i subjektet, altså som både-og, ikke enten-eller. Dette er uttrykk for en middelvei mellom det indre og det ytre, det rasjonelle og det irrasjonelle. Jung mente at dette er en slags forening mellom bevissthet og det ubevisste, som han kaller selvet og som er målet for individuasjonen. Selvet er derfor noe som er overordnet det bevisste jeg (Fordham 1964:70). Selvet forener det ytre og indre, det kvinnelige og det mannlige, det bevisste og det ubevisste hos en person og utgjør en ny enhet av utvidet bevissthet. Men poenget er ikke at forskjeller blir borte, slik jeg forstår det, poenget er nettopp å rette fokus mot motsetninger/forskjeller som funksjon, som spenningsskapende og drivkraft mot utvikling. Det viktige er at motsetningene kan bli mindre absolutte, bli til likeverdige forskjeller. Et subjekt som har innlemmet sine motsetninger i bevisstheten, vil dermed kunne ha mer å spille på i forhold til andre, være i stand til å omstille seg, være mindre rigid, være fleksibel og bruke ulike egenskaper, enten de er kvinnelige eller mannlige, alt etter hva som trengs i de ulike situasjonene overfor andre, uansett kjønn. Økt likestilling fører nettopp til økt livskvalitet både for kvinner og menn (Holter, Svare og Egeland 2008). Det betyr ikke at forskjeller blir borte, de finnes jo overalt, ikke bare mellom menn og kvinner, men mellom alle mennesker. Poenget er nettopp at forskjeller som uttrykker personligheten blir mer framtreddende, det kollektive differensieres gjennom «selv-virkeliggjørelsen» og personligheten blir mer tydelig og unik.

Begrepspar knyttet til det kvinnelige og mannlige

Jung er som nevnt svært tradisjonell i sin oppfatning av hva det kvinnelige og mannlige består i, og dette kan sammenlignes med hvordan ideer og prinsipper har vært knyttet til kjønn i

filosofihistorien. Jeg vil derfor trekke fram Genevieve Lloyd som kritiserer hvordan dette har frembrakt et skille og et hierarki mellom det kvinnelige og mannlige. Det finnes mange slike motsetningspar som stammer fra pythagoreerne på 500-tallet f.Kr.: grense/ubegrenset, høyre/venstre, odde/par, én/mange, høyre/venstre, mannlig/kvinnelig, ro/bevegelse, rett/buet, lys/mørk, god/dårlig og kvadratisk/avlang. Det mannlige ble oppfattet som mer høyverdig enn sin motsetning og knyttet til den primære pythagoreiske kontrasten mellom form og formløshet, som senere ble videreført i skillet mellom form og materie i gresk filosofi. Mannlighet ble knyttet til aktiv, bestemt form og kvinnelighet til passiv ubestemt materie (Lloyd 1995:23–24). Jeg skal ikke gå videre inn i dette, kun poengtere at denne tradisjonen innebærer en dualisme mellom intellekt/ fornuft og materie/kropp, noe som går igjen i store deler av den vestlige tenkningens senere historie (Lloyd 1995:26).

Selv om begrepene refererer til et symbolsk innhold og ikke til reelle kvinner og menn, mener Lloyd at dette skillet har preget synet på fornuft og forståelsen av kjønn og dermed påvirket reelle kvinners og menns selvbilde som kjønn. Hun hevder at higen etter fornuft er noe som er felles for alle og derfor ikke bør knyttes til kjønn, men ligger til grunn for våre moralske og politiske idealer og idealer om objektiv kunnskap (Lloyd 1995:20). Når fornuften symbolsk kobles til mannlighet, bidrar dette, ifølge Lloyd, til en snever fornuftsforståelse som er skadelig for både menn og kvinner og for vår tilgang til kunnskap, fordi det symbolske stort sett sammenfaller med konkrete kvinner og menn. Lloyd hevder at resultatet av dette er at «[...] kvinneligheten selv delvis er bygget opp gjennom slike utelukkelsesprosesser» (1995:20). Men å oppvurdere kvinneligheten som et motsvar til dette, slik en del feminister har tatt til orde for, mener hun kan komme til å videreføre den samme tenkningen om kjønnsforskjeller (Lloyd 1995:10–12).

Både konkret og symbolsk kvinnelighet og mannlighet går ut på det samme i den vestlige tradisjonen og er altså forbundet med et kritikkverdig skille, ifølge Lloyd. Jung knytter også det mannlige til det rasjonelle og det kvinnelige til det irrasjonelle, men han hevder at den vestlige kulturen er for mye preget av det rasjonelle, og han har som mål å få det irrasjonelle i tale. Han har på den måten en kritikk av den vestlige kultur. Han hevder nettopp at det kvinnelige som han betrakter som det ubevisste, er selve drivkraften i menneskers liv. Både Lloyd og Jung kritiserer

utelukkelsen av det kvinnelige, men Jung oppvurderer det kvinnelige, noe som ifølge Lloyd vil videreføre den samme dikotome tankegangen. Innvendingen mot dette blir at ut fra Jungs forståelse vil det ytre hierarkiet der det mannlige dominerer, kompenseres i det indre ved en dominans av det kvinnelige. Hierarkiet går dermed begge veier. Dessuten vil hans vektlegging av utviklingsprosessen, individuasjonen, som foregår ved å innlemme det ubevisste, innebære at stereotypene forandres. Innholdet i kategoriene er derfor i stadig forandring, noe som også medfører at kompensasjonen i det ubevisste også forandrer seg, og at hierarkiet slik vil utjevne seg.

Slik jeg oppfatter det, vektlegger altså Jung sammenhengen mer enn skillet mellom det kvinnelige og det mannlige. Dessuten bør, slik Rowland peker på og som jeg har vært inne på, Jungs forståelse av kjønn ses i sin historiske kontekst og i lys av at han legger personlige erfaringer til grunn for sin oppfatning av det mannlige og det kvinnelige. Anima og animus beskrives ut fra egne erfaringer, ut fra observasjon og klienters beretninger. Innholdet i kategoriene er derfor etter mitt syn ikke det viktigste i hans teori, men at kategoriene framkommer i spenningen mellom motsetninger og at de kontinuerlig kan forandres. Gjennom denne prosessen er det kvinnelige ikke ekskludert, det er nettopp gjennom forbindelsen til det kvinnelige forandringen skjer. Lloyd måler utelukkelsen av kvinneligheten ut fra mannligheten. At det kvinnelige er utelukket, forstås ut fra at det mannlige ikke er utelukket, altså gjennom forholdet til motsetningen det mannlige representerer i det ytre. Ut fra Jungs teori blir den ytre kvinneligheten som han også mener er ekskludert, målt ut fra hvordan kvinneligheten kommer fram i det indre. Og der er den ikke ekskludert, tvert imot, en kvinnelighet som ikke får komme fram i det ytre, blir sterkt framtrædende i det ubevisste. Det vil si at den finnes på en måte som ikke så lett lar seg identifisere, som underliggende føringer for bevisstheten. Gjensidigheten mellom det mannlige og kvinnelige er derfor til stede ut fra Jungs måte å forstå dette på, fordi han legger til grunn at virkeligheten består av både en ytre og en indre del som henger sammen.

Jungs teori framtrer som paradoksal. Den kan kritiseres for å være tradisjonell i forståelsen av kjønn, men den kan samtidig gi mulighet til å forstå kjønn som en gjensidig utviklingsprosess, som noe flytende og androgynt. På den ene siden er den konservativ, men på den andre siden

svært radikal. Jung kan altså både kritiseres, men også brukes av feminister, noe Susan Rowland tematiserer og som jeg nå skal ta for meg.

Jungiansk feminisme

Rowland undersøker forholdet mellom feministisk teori og Jungs psykologi. Hun diskuterer hvordan hans tenkning kan bidra til forståelse og nytenkning om kjønn og subjektivitet. Hun tar for seg ulike retninger, tolkninger og videreutvikling av hans ideer. Tradisjonell jungiansk feminisme bygger ifølge Rowland på Jungs dualistiske forståelse av kjønn. Det kvinnelige forstås som et prinsipp som er undertrykket av patriarkalsk tankegang både i kulturen og i den individuelle psyke. Å veie opp for dette, bringe det kvinnelige inn både i samfunnet og i den enkelte bevissthet, for eksempel gjennom skriveaktiviteter og terapi, er intensjonen for jungiansk feminisme (Rowland 2002:55). For Jung faller prinsippet sammen med konkrete kvinner og menn, noe som kan virke essensialistisk. Dette vil kunne gi tradisjonelle kjønnsroller ved å knytte kvinner til kvaliteter som emosjoner, relasjonsevne og mottagelighet. Men i det ubevisste kan, ifølge Rowlands forståelse av Jung, det kvinnelige knyttes til et mangfold av mytologier og religiøse figurer og betraktes som et metafysisk prinsipp tilgjengelig for både menn og kvinner. Det kvinnelige knyttes blant annet til Eros i greske myter som betegner relasjonsfunksjon, med månen og Den store moder som er guddommelig til stede immanent i verden, altså ikke adskilt fra verden. Det kvinnelige har ut fra dette et metafysisk «hjem» som ikke handler om en bestemt religion. Dette er grunnlaget for det som kan kalles «gudinnefeminisme», og som fungerer både som en kulturell kritikk og som ressurs for terapi for den enkelte ved å trekke det ubevisste kvinnelige inn i bevisstheten. Filosofisk og religiøst er kvinnelige guddommer radikalt i en vestlig kultur hvor det guddommelige er forbundet med mannlighet. Dessuten er gudinnene mange, ikke bare én. Men fordi kvinneligheten antas å være medfødt hos kvinner og forbundet med anima i menns psykologi, kan dette ifølge Rowland videreføre tradisjonelle kjønnsroller i det konkrete livet. Men andre tolkninger av Jungs teori går ut på at både kvinner og menn kan være undertrykket, og at begge kjønn trenger indre utvikling. Begge trenger å integrere den «indre fremmede andre». Både kvinner og menn kan derfor utvikle muligheten til både å være emosjonelle og intellektuelle (Rowland 2002:63,54). Uten en slik indre utvikling vil anima og animus projiseres ut på en partner. Andre tolkninger vektlegger at både menn og kvinner mangler det feminine, og at det ubevisste bestående av anima- og animusforestillinger kan

forstås som tilgjengelige for begge kjønn. Derfor kan kvinner også ha anima i sitt indre ubevisste. En tolkning som legger til grunn androgynitet som en kulturell modell, finnes også. Den baseres på at kjønn som dualisme er en foreldet modell, og at androgynitet som forener alle egenskaper, gir en psykologisk helhet. Arketypene brukes her som modeller for en gammel androgyn guddommelighet som var til stede før oppsplittingen av bevisstheten i dualisme (Rowland 2002:58).¹⁸

Jungs teori har blitt utdypet, utvidet og revidert på ulike måter. Selv om Jung forsøkte å lage en allmenn teori om psyken, var han også oppmerksom på umuligheten av å produsere en slik teori nettopp fordi det ubevisste er ubevisst, foranderlig og vanskelig å definere (Rowland 2002:73). Rowland mener at kritiske undersøkelser av hans arbeid kan gi mer komplekse begreper om kjønnsforskjellene og innlemme kulturell innflytelse fra konkrete kvinners og menns liv (2002:52–53). I tråd med at feministisk teori har beveget seg mot en oppfatning av kjønn som mangfoldig og forskjellig, lanserer Rowland begrepet «jungianske feminismer» (2002:72). Rowland mener Jungs teori kan bidra i denne poststrukturalistiske retningen som har oppstått på grunnlag blant annet av innflytelse fra dekonstruksjon og psykoanalyse. Jung kan riktignok kalles strukturalist fordi han har formet (eller forsøkte å forme) en systematisk universell teori om psyke og kultur. Han organiserte teorien sin i binære opposisjoner som det bevisste/ubevisste, ego/selvet, anima/animus, eros/logos, ekstrovert/introvert. Men ved innflytelsen av det ubevisste dekonstrueres parene kontinuerlig, det ubevisste både lager mening og oppløser mening ved å utfordre egoets stabilitet. Jungs teori kan altså forstås som både strukturell og poststrukturell. Han kan framstå som essensialist, men gjør samtidig dekonstruktive grep. Begrepene om arketypene er logosentriske, men arketypebildene snakker til den dekonstruktivistiske delen av psyken som demonstrerer det Derrida kaller «difference», en forskyvning av forskjellene, altså at forandring foregår kontinuerlig (Rowland 2002:106).

¹⁸ Jf. «Aristofanes tale» fra Platons Symposium, en fortelling om menneskets «opprinnelige natur» den gang det fantes tre kjønn, kvinner, menn og samkjønn. Menneskene var doble og avrundet over det hele med fire armer, fire bein, to hoder og to sett kjønnsorganer. De var veldig sterke og prøvde å beseire gudene. Dette likte ikke gudene og kløyvde derfor menneskene i to. Dette er grunnen til at menneskene siden har søkt sin make (eller sin «bedre halvdel»).

Jung og Julia Kristeva

Både Jung og Kristeva legger vekt på at subjektutvikling handler om å åpne for det motsigelsesfylte, slippe den fremmede inn i bevisstheten og slik gjøre annetheten bevisst. Men for Kristeva har undertrykkelsen eller annetheten sitt utspring i fortida. For Jung handler ikke annetheten kun om det som er fortrent i fortida, men også om ukjente elementer i det ubevisste som framtidige potensialer. Kristeva hevder at det semiotiske som strukturelt er forbundet med morskroppen, blir undertrykket i det symbolske stadiet, strukturer som forbindes med språk og mannlighet (farens orden). Dette fører til at det kvinnelige ikke blir begrepsfestet og fungerer kun som en negasjon av det falliske eller mannlige og skaper den fortrente annetheten. Det semiotiske består, ifølge Kristeva, av rytmer, drifter og kan betraktes som noe som tillater det kaotiske som en forstyrrelse av det symbolske. Det semiotiske er ikke det samme som det kvinnelige, men en posisjon som kan betraktes som det preødipale moderlige og inneholder potensial som er tilgjengelig for begge kjønn før det symbolske stadiet kommer inn og kjønn blir binaritet. For Jung blir morsfiguren værende i det ubevisste som et framtidig nærende potensial som driver subjektiviteten framover. Morsfiguren er altså ifølge Jung ikke kun knyttet til den preødipale fasen, men kontinuerlig til stede i det ubevisste i form av arketyper tilgjengelig for begge kjønn. Morsarketypen er ifølge Jung androgyn og mangfoldig og inneholder ikke kun den preødipale moren og refererer ikke kun til fortida (Rowland 2000:120–121).

Kristeva er i likhet med Jung opptatt av at undertrykkelsen løses opp ved at dette bearbeides i et møte med det fremmede i en selv. Rowland viser til at Kristeva ønsker å utforske den indre volden som finnes i en selv, og at en motsetning som offer og overgriper kan finnes til stede i ett og samme subjekt. Dette kan minne om Jungs forståelse av motsetningenes kompensasjon. Hvis personen identifiserer seg for mye med offeret, vil motsatsen, overgriperen, finnes i det ubevisste. En individuasjonsprosess vil derfor innebære et møte mellom disse motsetningene i en selv, slik at det skapes noe nytt. Rollen som både offer og overgriper vil dermed opphøre. Dette legger også Kristeva til grunn for subjektutvikling (Rowland 2002:122).

Kristeva kan forstås på mange måter, men kjernen i hennes prosjekt er å gi stemme til det marginaliserte og fortrente, det som betraktes som annethet. Hun ønsker å gi dette gyldighet innenfor den etablerte diskurs, å trekke det marginale inn for å gi det status, i likhet med Jung.

Kristeva er opptatt av sosial forandring, og i likhet med Beauvoir ser hun på subjektsdanning som en dynamisk prosess (Owesen 2003:6–7). Men som jeg var inne på i kapittel to, er det usikkert hvorvidt hun forstår prosessen som en gjensidig interaksjon mellom menn og kvinner, og om hun gjør mannen som den andre til et tydelig tema. Rowland viser til David Taceys videreutvikling av Jungs teori. Tacey hevder at menn trenger å utvikle en høyere bevissthet i seg selv ved å omfavne det indre kvinnelige og at materialistiske og sosialkonstruktivistiske teorier ikke er tilstrekkelige innenfor kjønnsstudier fordi det sosiale også reproduseres gjennom ideologi, som har en basis i myter og arketyper. Han hevder at Freud som er mye brukt i kjønnsteorier, gjør at myten om Ødipus er den eneste å vise til, og den avviser farskapet og begrenser det kvinnelige kun til morskap. Han mener at Jung er nyttig nettopp fordi han tematiserer et mangfold av myter gjennom arketyper som kan vise til et stort spekter av måter det kvinnelige og mannlige kan opptre på (Rowland 2002:82). En bevissthet om dette kan bidra til å utvide forestillingene om kjønn. Siden jeg fokuserer på tvetydighet og gjensidighet mellom kjønnene, vil det være nærliggende å tenke at morskap og farskap også er noe som henger sammen, at måten morskapet framstår på, vil henge sammen med måten farskapet framstår på. Hvis morskapet er undertrykket slik Kristeva hevder, vil også farskapet være undertrykket hvis det er slik at det kvinnelige og mannlige er noe som utvikler seg gjensidig i forholdet mellom dem. Farskap som handler om omsorg og følelsesmessig involvering i egne barn, og ikke kun om forsørgerrollen, ser ut til å være en del av en utvidelse av mannlighet (Haavind 2006:683–684). Med andre ord kan farskap og emosjonell tilknytning ha vært undertrykkede eller uutviklede elementer i mannligheten. Dette kan henge sammen med hvordan morskapet er undertrykket i samfunnet. Jungs teori kan altså gi perspektiver på Kristevas subjektsforståelse, morskap og farskap.

Jung og Judith Butler

Rowland framhever Jungs oppmerksomhet på teoriens og språkets grenser for å beskrive virkeligheten. Hun hevder at han også gir også avkall på sikre fundament i forståelsen av subjektet, og at han kan knyttes til det postmoderne (Rowland 2002:128,149). Postmodernismen som tidsepoke karakteriseres ved å problematisere «de store fortellingene» som ble etablert i modernismen, og kjennetegnes av et fravær av faste regler og holdepunkter innenfor filosofi, kultur og samfunn (Rowland 2002:136). Selv om postmodernisme er karakterisert ved at den

forkaster «de store fortellingene», kan den selv bli en slik ny «stor fortelling» som handler om det motsatte, om å oppløse «sannheter». Slik sett står den ene fortellingen i et kompensierende forhold til det foregående ved å fokusere på det motsatte. Poststrukturalisme betegner på samme måte en motreaksjon mot strukturalismen ved at den kjennetegnes av at den vil løse opp strukturer. De to ismene handler om mye av det samme, en motsats til etablerte sannheter, men kommer til uttrykk på ulike måter, noe jeg ikke skal gå videre inn på her.

Ifølge Rowland kan Jungs teori bidra til denne oppløsende tenkningen gjennom å sette søkelyset på det ubevisste som kommer til uttrykk via subtile metaforer, bilder og fantasier. Rowland trekker fram hvordan Jung og Butler kan sammenlignes ved at de begge fokuserer på det ustabile i konstruksjonen av kjønn og subjektivitet. Selv om Jung og Butler representerer helt forskjellige filosofiske utgangspunkt, har de likevel likhetstrekk. For Butler er kulturelle diskurser det sentrale for hvordan subjektet kan forstås.¹⁹ Diskursene preges av normer som fungerer som underliggende føringer. Jung mener i likhet med Butler at det er viktig å definere underliggende føringer, men for Jung handler det i større grad om å identifisere det ubevisste i mennesket. Han tar ikke utgangspunkt i den samfunnsmessige kontekst i samme grad, det sentrale for Jung er det ubevisste kollektive og hvordan det kommer til syne i subjektet. Men både Jung og Butler tar begge utgangspunkt i det kollektive, Butler i det ytre kollektivet, samfunnet, og Jung i det indre kollektivet, det ubevisste. Egoet er ifølge Jung hele tida også påvirket av det ytre kollektivet, det vil si kulturelle diskurser.

De innebygde normene i diskursene som gjør det mannlige til norm og heteroseksualitet til det dominerende, gjør at noe faller utenfor (Butler 1999). Det kvinnelige blir annethet, og andre typer seksualitet blir sett på som avvik fra den heteroseksuelle normen. Ut fra diskursene skaper mennesket bevissthet om seg selv, kjønnsidentitet blir derfor ifølge Butler noe mennesker gjør, ikke noe som er medfødt. Butler kaller kjønn performativt. Mennesker etterligner eller siterer hverandre, og dette skaper kjønnsidentitet. Men fordi det ikke er mulig å gjøre det helt likt, oppstår det Butler kaller feilsiteringer. Disse skaper små rifter eller hull i diskursene, skaper noe

¹⁹ Butler er influert av diskursbegrepet til Foucault som er knyttet til maktstrukturer. Han mener at diskursene preges av at det er noen fortellinger om kjønn som framstår som mer gyldige eller normgivende enn andre og fungerer som en underliggende makt som er internalisert i oss og som gjør at normene reproduseres. Foucault mener at det er viktig å definere disse makt-teknikkene (1999:79–82, 86).

ustabilt som åpner for nye måter å gjøre kjønn på. I og med at Jung forstår det ubevisste som kompenserende til bevisstheten, representerer det ubevisste alt det som er ukjent for egoet, det vil si alt det som avviker fra det egoet består av. Kontakten med det ubevisste kan derfor føre til en prosess som kan løse opp stereotypiene som skaper heteroseksualiteten i det bevisste.

Subjektivitet hos Jung er altså ikke fundert på det kvinnelige som en mangel, tvert imot er det i dialog med det ubevisste utviklingen skjer, det som faller utenfor det representative egoet. Rowland kaller det kvinnelige hos Jung en «signifier», det kvinnelige blir dermed betydningsfullt (2002:149). Dette blir da motsatsen til den maskuline fallos som også betegnes som kastrasjonsangst, det å bli gjort til kvinne – og betydningsløs. I det ubevisste kommer kompensasjonen fram, det som mangler i forhold til diskursen som strukturerer egoet i det bevisste. Det egoet ikke inkluderer, blir liggende i det ubevisste som potensialer for utvikling. Individuasjonsprosessen hos Jung foregår ved å inkludere dette. Denne prosessen kjennetegnes ved at bevissthet og ubevissthet, det kvinnelige og mannlige blandes. Opposisjoner er altså ikke målet, tvert om er målet nye blandinger av det som tidligere sto i motsetningsforhold til hverandre. Målet er å skape muligheter for nye måter å gjøre kjønn på. Det diskursive som er så sentralt hos Butler, kommer indirekte fram gjennom egoets kulturelle kontekst hos Jung som igjen står i et kompenserende forhold til det ubevisste (Rowland 2002: 145). Kontakten med det ubevisste kan derfor åpne mulighetene for å løse opp kategoriene eller forandre innholdet i kategoriene.

Butler kritiserer skillet mellom biologisk og sosialt kjønn. Hun hevder at kroppen ikke er til stede som et nøytralt sted som det sosiale kjønn kan risses inn i. Det biologiske kjønn skapes også i diskursen, bevissthet om kroppen hviler på hvordan kulturen konstruerer denne betydningen. Siden det er diskursen som produserer mening om kroppen, mener hun at det ikke finnes noe skille mellom det biologiske og sosiale, det vil si at også «sex» er «gender». Dette mener hun finnes allerede hos Beauvoir (Butler 1986). Dette kommer jeg tilbake til i neste kapittel. Jungs forståelse av kjønn som motsetninger er knyttet til kroppslig anatomi. Men dette står altså i motsats til det ubevisste, og det er i prosessen mellom det bevisste og ubevisste potensialet for utvidelse av normer og oppløsning av opposisjoner ligger. Kroppens motsats i det ubevisste er hos Jung en kropp formet av den psykiske energien, noe som kan sammenlignes med Butlers

forståelse av kroppen som formet av diskursene. Oppløsningen av kroppen som anatomi finnes altså hos både Jung og Butler (Rowland 2002:144). Vekten på samspeilet eller kompensasjonen mellom motsetninger, som er det sentrale i Jungs teori, kommer også fram hos Butler, for eksempel når hun beskriver den kompenserende motsetning homoseksualitet har til heteroseksualitet. Smeltes motsetningene sammen, kan kategoriene homoseksualitet og heteroseksualitet oppløses eller få et nytt innhold og står ikke lenger i det samme motsetningsforhold til hverandre. Jungs vekt på at det ubevisste er fullt av mangfoldige potensialer, åpner for ulike tilnærminger til kjønn og subjektivitet som kan utfordre de kulturelle diskursenes normer. Det er kanskje fordi alle ifølge Jung har del i en kollektiv underbevissthet, at feilsiteringene skjer. Vi drives kanskje av en ubevisst trang til å forandre, til å gjøre noe nytt, fordi vi har forbindelse til en felles ubevissthet som inneholder alt det som kulturen støter ut, det som har merkelappen fremmedhet eller annethet i det bevisste liv. Selv om Jung altså legger tradisjonelle kjønnsroller og heteronormativitet til grunn for sin teori, blir dette, som jeg tidligere har vært inne på, oppløst ved hans forståelse av det ubevisstes kompensasjon og kan slik bidra til en postmodernistisk forståelse av kjønn. Jeg vil fortsette diskusjonen om Jungs oppfatning av det kroppslige i neste kapittel, som handler om fenomenologi.

Avslutningsvis i dette kapittelet vil jeg nevne hvordan Jung ifølge Rowland i en tidsalder med mangfoldige feminismer også kan bidra med nyttige perspektiver for feministiske fiksjoner, gotisk feminisme, økofeminisme og cyberfeminisme. Rowland kommer også selv med forslag til alternative postmoderne utgaver som en forlengelse av «gudinnefeminismen». Feministisk «fantasy fiction» og psykologisk fantasilitteratur kan gi muligheter for å eksperimentere med nye måter å være på, som bryter med tradisjonelle patriarkalske religiøse strukturer (Rowland 2002: 150). Det ubevisste i form av arketyperne er mangfoldige og androgyne ved at de inneholder sin egen motpol. De kan være både gode og onde, høye og lave, kvinnelige og mannlige. De ligger altså som ubegrensede potensialer for menneskelig utvikling og mangfold, et slags råmateriale. En slik skissering av mangfold og fleksibilitet som utgangspunkt for utvikling er en styrke ved Jungs teori og kan være svært interessant for utforskning av hvordan kjønnsuttrykk kan utvikle seg, ifølge Rowland (2002:29–30).

Oppsummering av kap. 3

Min problemstilling handler om hvordan det kvinnelige subjektet utvikler seg, og om hvorvidt utviklingen av subjekter er noe som foregår gjensidig i forholdet mellom kjønnene, slik Beauvoir peker på i konklusjon i *Det annet kjønn*. Forholdet mellom kjønnene som subjekt og som den andre er sentralt her. Jeg forstår dette som en motsetning, og det er utgangspunktet for mitt valg av teoretisk perspektiv. Siden Jungs psykologi innebærer et bestemt syn på motsetninger, valgte jeg å belyse Beauvoirs subjektsforståelse med hans psykologi. I dette kapitlet har jeg presentert og diskutert Jungs teori. Jeg har trukket inn Freuds psykoanalytiske teori og sett på hva som skiller Freud og Jung, med vekt på hvordan de oppfatter drivkraften i mennesket, libido, og på forståelsen av det ubevisste. Jeg har videre sett på det Jung kaller «selv-virkeliggjørelsen» eller individuasjonsprosessen, hvor han forklarer hvordan subjektet utvikler seg i en interaksjon mellom motsetningene mellom det bevisste og det ubevisste. Jeg har også diskutert Jungs teori i forhold til kritikk av begrepspar som han bygger sin teori på, og som er i tråd med den vestlige filosofiske tradisjon, og jeg har trukket Genevieve Lloyd inn i denne diskusjonen. Susan Rowlands diskusjon av Jung og feministisk teori ble sentral for min argumentasjon om at Jung kan være et nyttig perspektiv i feministisk teori. Det de fleste «jungianske feminismer» har felles, kan sies å være Jungs begrep om det ubevisste som utgangspunkt for utvikling. Rowland viser hvordan Jung kan knyttes til postmoderne feministiske teorier, spesielt har jeg lagt vekt på hennes sammenligning av Jung og Kristeva. Begge er opptatt av at den andre finnes i en selv, men der Kristeva finner kilden til utvikling ved å se til fortida i den tidlige fasen av morsbindingen, er Jungs utviklingspotensialer kontinuerlig til stede i det ubevisste som framtidsrettede. Dette gjør at også mannen som den andre er et tema hos Jung, og at gjensidigheten mellom kjønnene kommer fram, noe som ikke ser ut til å være like tydelig tematisert hos Kristeva. Jeg har til slutt trukket fram en sammenligning av Jung og Judith Butlers syn på kropp og subjektivitet og nevnt at Jung også kan bidra til andre postmoderne retninger innen feministisk teori.

Jung hevder at den psykiske energien er selve drivkraften i mennesket, og han knytter den til det kvinnelige som han baserer hele sin teori på. Men selv om han privilegerer det kvinnelige, er han svært tradisjonell i sin tenkning om kjønn ved at han kobler det rasjonelle til bevissthetsen og det mannlige og det irrasjonelle til underbevissthetsen og det kvinnelige. Men han hevder samtidig at

både det mannlige og det kvinnelige subjektet har en annethet i sitt indre ubevisste, og at det er i møtet med dette subjektet utvikler seg. At utvikling er en gjensidig prosess mellom kjønnene blir derfor tydelig i denne teorien. Dette er etter mitt syn tematisk svært relevant i forhold til Beauvoirs subjektsforståelse, slik den kommer fram i hennes konklusjon i *Det annet kjønn*. Dette skiller seg fra Sigmund Freuds teori, som ser på det kvinnelige som en mangel i forhold til det mannlige. Ifølge Jung kan både det kvinnelige og det mannlige mangle noe sett i forhold til hverandre.

Før jeg vil diskutere Beauvoirs konklusjon i *Det annet kjønn* mer inngående i lys av Jungs psykologi i kapittel fem, skal jeg i neste kapittel ta for meg hvordan både Beauvoirs og Jungs forståelse av kropp og bevissthet kan ses i et fenomenologisk perspektiv. En slik tilnærming kan forene motsetninger mellom det biologiske og kulturelle, noe som hos Beauvoir er viktig for forståelsen av subjektet med levde erfaringer.

4. Fenomenologi hos Beauvoir og Jung

Først vil jeg kort si litt om hva fenomenologi er og hva det vil si å bruke et fenomenologisk perspektiv på virkeligheten. Deretter vil jeg se på hvordan Beauvoir bruker fenomenologi i sin forståelse av subjektet som kroppsliggjort, og jeg vil her støtte meg til Toril Moi (1998) som forklarer Beauvoirs utsagn om at «kroppen er en situasjon». Deretter vil jeg ta for meg Jungs forståelse av psyken, bevissthet og det ubevisste og vise til hvordan den amerikanske psykologen Roger Brooke i *Jung and Phenomenology* (1993) argumenterer for at Jung har en fenomenologisk tilnærming til disse begrepene. Selv om Jung og Beauvoir bruker fenomenologi på ulike måter, forsøker de begge, slik jeg forstår det, med sine tilnærminger å bygge bro over det som kan framstå som motsetninger mellom kropp og bevissthet, individ og samfunn. Dette danner bakgrunnen for deres forståelse av subjektet som tvetydig og blir viktig for min diskusjon og analyse i kapittel fem.

Hva er fenomenologi?

Begrepet fenomenologi kommer fra de greske ordene *phainomenon* og *logos* som betyr læren om ulike fenomener og hvordan de viser seg eller framstår. Fenomenologi tilhører en filosofisk tradisjon som omhandler studiet av menneskelige erfaringer og måten fenomener viser seg på (Sokolowski 2000:2,13). Objekter er realiteter, men måten de framstår på er også realiteter. Bilder, ord, symboler, ting, lover, sosiale normer, menneskers psyke og bevissthet er realiteter, de finnes i verden, og de kan framstå på ulike måter. Fenomenologi kan åpne for en filosofisk undersøkelse av det som kommer til syne gjennom menneskets erfaring av verden (Sokolowski 2000:15–13). Dette er ikke en bevissthet som finnes som en indre verden i mennesket. Fenomenologi handler om forbindelsen mellom det som finnes – sakene – og individets bevissthet. Edmund Husserl (1859–1938) regnes som grunnleggeren av fenomenologien, og tenkere som Martin Heidegger (1889–1976), Jean-Paul Sartre (1905–1980) og Maurice Merleau-Ponty (1907–1960) er også knyttet til denne bevegelsen (Sokolowski 2000:3). De sistnevnte har hatt stor innflytelse på Beauvoir.

Fenomenologi handler om hvordan subjektet skaper mening i og en forståelse av sin verden. Fenomenologi er derfor et viktig epistemologisk perspektiv som forsøker å oppdage og sette

navn på fenomener og kategorisere dem. Men den som oppdager fenomenene, subjektet, er også selv en viktig del av denne forståelsen. Å oppdage noe utenfor seg selv gjør at mennesket samtidig kan oppdage seg selv. «Phenomenology is reason's self-discovery in the presence of intelligible objects» (Sokolowski 2000:4). Det vil si at fenomenologien oppstår i forholdet mellom subjektet som erfarer eller forstår noe, og objektet som blir erfart eller oppfattet. Ifølge Husserl er målet å kunne avdekke hva som kan være kunnskap uavhengig av subjektive forestillinger, noe som kalles den fenomenologiske reduksjon. Mennesket som et biologisk, sosialt og psykologisk vesen erfarer fenomener med hjerne, nervesystem og subjektive reaksjoner i et bestemt samfunn. Dette kalles den naturlige innstilling. Den fenomenologiske innstilling inntas ved at man tar et imaginært steg tilbake, reflekterer, vurderer og bedømmer disse erfaringene. Da fremkommer beskrivelser, framstillinger og kategoriseringer av virkeligheten som skiller seg fra det biologiske og psykologiske. Dette foregår gjennom et transcendentalt ego, ved at subjektet overskrider sine forestillinger om det som erfares (Sokolowski 2000:46–48,116). Men Heidegger som videreutviklet fenomenologien, var opptatt av den menneskelige måten å være i verden på og avviste Husserls fenomenologiske reduksjon og isoleringen av et transcendentalt ego til det kognitive. Han mente at det karakteristiske for mennesket er at det er kastet inn i verden og er del av den, slik at det ikke er mulig å stille seg på avstand og betrakte den (Sampson 2008:38). Heidegger tar utgangspunkt i menneskets væren i verden. Utviklingen av eksistensialistisk fenomenologi og eksistensialisme bygger på denne tilnærmingen til erfaring, noe Sartre, Merleau-Ponty og Beauvoir er påvirket av.

Biologi og fysikk kan for mange oppfattes som de mest konkrete vitenskaper fordi de er studier av det materielle, men konteksten og intensjonen biologien og fysikken fungerer sammen med, er svært viktig. Fenomenologien som undersøker og beskriver hvordan fenomenene framstår for mennesker og i samfunnet, kan derfor komplettere og utfylle studier av det materielle (Sokolowski 2000:8,53–54). Begrepet intensjonalitet er nært forbundet med fenomenologi. Alt bevisstheten foretar seg, alt som erfares, har en intensjon, en rettethet. Bevissthet er bevissthet om noe, den fungerer i et forhold til fenomenet den er rettet mot. Intensjonalitet betyr å ha en hensikt, strekke seg ut mot noe, mot en helhet, mot mer enn det som er sansbart fra ett perspektiv. Mennesket er i verden, men er samtidig rettet mot verden. Sokolowski forklarer erfaringer som sider, aspekter og profiler av en helhet. En kube kan for eksempel sanses eller

erfares fra én side eller to, men de sidene som er skjult, er også en del av erfaringen. De er til stede som skjulte, som et fravær og som en intensjon om en helhet. Fenomener erfares dermed som en blanding av nærvær og fravær. Ved for eksempel å gå rundt kuben vil de sidene som ikke var synlige, bli synlige og de som var synlige, blir skjult. Hver side kan også erfares ut fra ulike perspektiver. En side kan framstå for eksempel som et kvadrat rett forfra eller som et trapes sett fra et hjørne. Sidene kan framkomme som ulike aspekter av den samme kuben (Sokolowski 2000:17–19). Skjulte sider ved et menneske kan derfor ut fra et fenomenologisk perspektiv anes som en del av helheten, noe som er Jungs tema. Profil er en midlertidig individuell presentasjon av et aspekt. Profilen er privat og subjektiv og kan variere for eksempel etter sanseorganenes tilstand på det aktuelle tidspunkt. Sansning og oppfatning er altså noe som innebærer et mangfold av presentasjoner, men de ulike sidene, aspektene og profilene utspilles fra det samme objektet som har en identitet. Tingene er der – sakene finnes, de er ikke kun fabrikkert av menneskets inntrykk. Men sakenes identitet kan ha både nærvær og fravær og det er mulig å ta feil av identiteten (Sokolowski 2000:20). Noe kan altså framstå både som subjektivt og relativt, men samtidig ha sider og aspekter som er felles/kollektive/objektive. Med andre ord opptrer likheter og forskjeller, det subjektive og det objektive, det indre og det ytre samtidig.

Hvordan er så forholdet mellom materien/kroppen og bevisstheten? Fenomenologien forsøker å vise at mennesket alltid allerede er i verden og har bevissthet om verden, at mennesket er i stand til å oppfatte og handle i verden, altså utenfor seg selv. Bevissthet om noe finnes ikke kun inni mennesket, men er noe som deles med andre mennesker (Sokolowski 2000:10). Det finnes en menneskelig bevissthet som ikke kan forklares kun med naturvitenskap, og som ikke kun er subjektiv, men også kollektiv eller samfunnsmessig. Vi har vår egen individuelle verden, men også en felles verden. Fenomenologi undersøker virkeligheten ikke kun som materie og ikke kun som subjektiv. «Being is not just ‘thing-like’, being involves disclosure or truth, and phenomenology looks at being primarily under its rubric of being truthful» (Sokolowski 2000:65). Fenomenologi søker å finne en felles sannhet, med slagordet «til sakene selv».

Det kroppsliggjorte subjektet med levde erfaringer

Vår virkelighet er altså både materiell og ikke-materiell, både individuell og samfunnsmessig, en virkelighet som kan forstås fenomenologisk. I *Det annet kjønn* tar Beauvoir utgangspunkt i

konkrete, levde erfaringer når hun reflekterer omkring kvinnens situasjon. Utsagnet «kroppen som en situasjon» viser til at kroppen er noe mer enn biologiske funksjoner som førende for hva en kvinne er. «[...] i det perspektivet jeg anlegger her – Heideggers, Sartres og Merleau-Pontys – hvis kroppen ikke er en *ting*, er den en situasjon: vårt grep om verden og utkastet til våre prosjekter» (Beauvoir 2000:77). Moi tolker dette utsagnet som at subjektiviteten for Beauvoir alltid er kroppsliggjort, både ut fra hvilket kjønn vi er, og som en del av levd erfaring, den spesielle måten å være i verden på som inkluderer både begrensninger og frihet. Kroppen er vårt perspektiv på verden samtidig som den er engasjert i en dialektisk interaksjon med omverdenen (Moi 1998:101–102). Kroppen er altså både biologi og bevissthet, både individuell og samfunnsmessig, både frihet og begrensning.

For Beauvoir er det viktig at kroppen defineres ut fra eksistensen, som alltid befinner seg i en kontekst. Hun beskriver hvordan kvinner biologisk er svakere enn menn og ikke kan konkurrere fysisk mot menn, men at dette må ses i lys av konteksten.

Disse faktaene kan riktignok ikke benektes, men de bærer ikke sin betydning i seg selv. Så snart vi godtar et menneskelig perspektiv og definerer kroppen ut fra eksistensen, blir biologien en abstrakt vitenskap; i det øyeblikk det fysiologisk gitte (svakere muskler) får en betydning, fremstår det straks som avhengig av en hel kontekst; «svakheten» fremstår bare som sådan i lys av de målene mennesket har satt seg, de instrumentene det råder over og de lovene det pålegger seg (Beauvoir 2000:77–78).

Hun mener altså at det er den sosiale konteksten som bestemmer hvordan biologien forstås, det er ut fra hva muskler måles mot, at de får sin betydning. Kvinnens muskler måles mot mannens og blir dermed svake. Hvis det ikke er samfunnsmessig behov for stor fysisk styrke, vil ikke kvinners biologiske utgangspunkt defineres som svakhet. Hvis det å bli gravid og føde barn ses på som en styrke og av stor verdi for samfunnet, vil menn kunne framstå som svake eller underordnet i forhold til kvinner fordi de ikke har denne biologiske evnen. At den kvinnelige kroppslige erfaringen er mer ufri og determinert enn menns kroppslige erfaringer, slik Beauvoir hevder, kan derfor ikke knyttes til de biologiske funksjonene alene. Det biologiske må nettopp forstås og tolkes i de aktuelle sosiale, økonomiske, psykologiske og/eller religiøse sammenhenger. Menneskets interaksjon med andre og med samfunnet kommer til syne i en slik

fenomenologisk tilnærming. Biologiske fakta kan ikke alene si noe om hvorfor kvinnen er underordnet mannen. Kontekst er nødvendig.

[...] kvinnens kropp er et av de viktigste elementene i den situasjonen hun er i her i verden. Men den er ikke tilstrekkelig til å definere henne; den blir bare en levde virkelighet i den grad hennes bevissthet tar ansvar for den gjennom handlinger innenfor et samfunn; biologien er ikke tilstrekkelig til å gi et svar på det spørsmålet som opptar oss: hvorfor er kvinnen *Den andre*? (Beauvoir 2000:79–80).

I menneskets virkelighet er kroppen viktig, det er kroppen vi lever, sanser og erfarer med. Men kroppen med sine fysiologiske funksjoner er ikke nok for å definere mennesket; mennesket har en bevissthet som fungerer i verden, i samfunnet, rettet mot andre, mot objekter og fenomener ifølge Beauvoir. Slik jeg forstår det handler dette om samspillet mellom det biologiske og bevisstheten eller mellom biologisk og sosialt kjønn. Toril Moi mener at Beauvoir ikke skiller mellom det biologiske og det sosiale kjønn.

Fra Beauvoirs perspektiv er problemet med skillet mellom biologisk og sosialt kjønn at det opprettholder det «objektive» eller «naturvitenskapelige» synet på kroppen som det grunnlaget som det sosiale kjønn utvikler seg fra. Å betrakte kroppen som en situasjon er å avvise en oppdeling av kroppen i en «objektiv» og en «subjektiv» komponent. Vi betrakter den ikke først med et naturvitenskapelig blikk for deretter å legge til en kulturell erfaring (Moi 1998:108).

Egenskaper kan ikke, ifølge Moie tolkning av Beauvoir, bestemmes på grunnlag av kroppen alene, men kan heller ikke vurderes uten å ta kroppen i betraktning. Den fenomenologiske forståelsen av det kroppsliggjorte subjektet med den levde virkeligheten, hos Beauvoir, er den løsningen på skillet mellom biologisk og sosialt kjønn som det poststrukturalistiske perspektivet ikke er i stand til å finne, skriver Moi (1998:159,161). Begrepet sosialt kjønn (gender) ble lansert nettopp for å unngå kjønnsstereotyper (sex), men fordi begrepet ikke kun betegner det enkelte individs egenskaper, men også sosiale normer, kan det også skape kjønnsstereotyper, ifølge Moi. Beauvoirs poengtering av at «kroppen er en situasjon» kan skape en mer dynamisk forbindelse mellom det biologiske og det sosiale, og forhindre en stereotyp kjønnsforståelse. Moi viser til Merleau-Ponty som hevder at det er umulig å trekke en klar linje mellom den rene natur og den menneskeskapte betydning. I dette ligger den menneskelige eksistensens tvetydighet (Moi 1998:163).

Fenomenologi beskriver altså virkeligheten slik den framstår for menneskene, og den er tvetydig, den er en måte å forbinde det materielle med en oppfattelse av livet på som ikke kun viser til noe materielt. Det kan forstås slik at det biologiske og det sosiale er to sider av samme sak og kan være både personlig og allment. Moi forklarer det sosiale som betegnelse på både individuelle egenskaper, sosiale normer og de individuelle erfaringene med disse, altså det sosiale både som noe allment og noe personlig. Jeg vil legge til at også det biologiske representerer både noe allment og noe personlig. Felles for kvinner er kjønnsorganene og for de fleste også evnen til å føde barn. Samtidig har organene et unikt utseende, ingen ser like ut, og erfaringene med organene er ulike, for eksempel erfares svangerskap, morskap og seksualitet forskjellig, og noen har ingen erfaringer med dette. Det samme gjelder menn. Menn har noen like organer, samtidig som organene er forskjellige, og de kroppslige erfaringene er forskjellige. Både det allmenne og det personlige er altså knyttet til både kroppen og det sosiale. Likheter og forskjeller i skjønn forening. Mennesker har en individuell virkelighet og en felles virkelighet, både en felles biologi og en unik biologi, og unike personlige erfaringer med biologien. At kroppen ikke bare er *i* en situasjon, men *er* en situasjon, slik Beauvoir beskriver det, kan derfor forstås som et uttrykk for at det ikke er mulig å skille verken materien fra bevisstheten eller det allmenne fra det personlige, bortsett fra analytisk. I dette utsagnet ligger både begrensninger som erfaringene og verden legger for subjektet, og frihet til å velge sitt liv. Det kan se ut til at Moi kun tematiserer dette når det gjelder kvinner, men det samme må da gjelde menn? Butler peker på at Beauvoir mener at menn ikke er autonome subjekter fordi de er fremmedgjort fra kroppen sin. Menn er knyttet til sjel, bevissthet og transcendens som er kroppsløst, men samtidig har de jo en kropp. Menns situasjon er også tvetydig, menns situasjon er både transcendens og en kropp som er fremmedgjort ifølge Butlers lesning av Beauvoir. Derfor er menn avhengige av kvinnen som representerer det kroppslige for dem (Butler 1986:43). At tvetydighet finnes hos begge kjønn er kanskje enda tydeligere hos Jung enn hos Beauvoir. Han er opptatt av det tvetydige i sin undersøkelse av psykiske fenomener både når det gjelder kvinner og menn, og i likhet med Beauvoir tar han utgangspunkt i levde erfaringer.

Psykiske fenomener

Jungs tilnærming til psykiske fenomener går gjennom en intuitiv oppmerksomhet, han forsøker å beskrive hvordan psykiske fenomener erfares. Brooke hevder, som nevnt, at Jung har en

fenomenologisk tilnærming til sine undersøkelser. Men Brooke legger til at Jung mangler en strukturert filosofisk forståelse og begrepsmessige verktøy for å kunne uttrykke sin innsikt klart og presist på en fenomenologisk måte (Brooke 1991:2,50).

Hvori består de ubevisste prosesser? Og hvordan er de beskafne? Så lenge de er ubevisst, kan naturligvis ikke noe sies om dem. Men undertiden manifesterer de seg, dels gjennom symptomer, dels gjennom handlinger, meninger, affekter, fantasier og drømmer. Støttet av slikt iakttagelsesmateriale er vi i stand til å trekke indirekte slutninger med hensyn til den øyeblikkelige tilstand og beskaffenhet av de ubevisste prosesser og utviklinger. Herunder må man riktignok ikke hengi seg til den illusjon at man nå skulle ha erkjent de ubevisste prosessers *virkelige natur*. Vi kommer aldri lenger enn til et «likesom om» (Jung 1985:69).

Det kan, som Jung selv gjør, innvendes at det ubevisste ikke kan undersøkes, rett og slett fordi det er ubevisst. For at noe kan undersøkes, må det i en eller annen grad framstå som bevisst, slik at det er mulig å erfare det eller reflektere over det. Jung sier også at det ubevisste manifesterer seg, at det gir seg til kjenne i bevisstheten på ulike måter. Kanskje går det an å si at bevisstheten består av ulike lag, at noe er mer klart og identifisert, mens andre ting er mer skjult og utydelig, slik at det ikke reflekteres eller erfares like klart. Slike uklare fenomener kan forklares på andre måter enn å vise til det ubevisste som jo er et vanskelig begrep å definere (McGowan 1994: 148). Jungs vitenskap var motivert primært av indre erfaringer og personlige behov, og derfor hadde han vanskeligheter med å møte de akademiske kravene, beskrive sine erfaringer og lage en teori, noe han selv også er klar over. Han var opptatt av bevissthet som levd erfaring før den ble reflektert og tilpasset vitenskapelig, derfor oppstår det ifølge Brooke en spenning i Jungs arbeid mellom erfaringene han beskriver og hva som kan kalles viten i streng forstand (Brooke1991:10).

Jungs psykologi er som sagt motsetningsfylt. Jung ønsket å lage en vitenskapelig teori, noe han hadde vanskeligheter med, men han var samtidig kritisk til vitenskapelige og religiøse tradisjoner som han mente var betinget av bestemte perspektiver og historisk kontekst. Psykologifaget oppsto nettopp som en reaksjon til den rasjonalisme og materialisme som preget vitenskapelig tenkning (Brooke 1991:8). Freud betraktes som en av de første som åpnet for å undersøke psykiske erfaringer og grunnla en ny behandlingsmodell basert på samtale og ikke ulike tvangsmidler. Likevel kritiserer Jung Freuds libidobegrep fordi han mener det er for

materialistisk ved at det viser til den seksuelle driften og ikke til den psykiske drivkraften. Jung mener at det er ut fra en fenomenologisk tilnærming til psykiske fenomener teorier skal formes (Brooke 1991:32). Men perspektivene i Jungs psykologi er, som jeg flere ganger har vært inne på, fulle av motsetninger. På den ene siden bruker han et språk preget av metaforer, opplevelser, bilder, myter, religion og alkymi. På den andre siden forsøker han å lage en teori ut fra en naturvitenskapelig tankegang. Han mener at psyken har struktur, lover og prinsipper og refererer til energibegrepet i fysikken. Han forsvarer naturvitenskapens uavhengighet av filosofi fordi han mener at filosofi i for stor grad er forbundet med en for snever rasjonalitet. Men det er ifølge Brooke viktig å være klar over at Jungs oppfatning av naturvitenskap var influert av naturvitenskapsmenn som brøt med den tradisjonelle vitenskap og banet vei for nye paradigmer (Brooke 1991:4). Brooke mener at Jung observerte som en fenomenolog, selv om han var influert av den naturvitenskapelige tradisjon. Etter mitt syn er det nettopp de ulike perspektivene og det motsetningsfylte hos Jung som gir noen interessante muligheter. Hans arbeid får fram samspillet mellom det bevisste og det ubevisste, kropp og bevissthet og at struktur samspiller med det flytende og ustrukturerte, noe som blir tydelig både i hans forståelse av utvikling av individet og i selve teorien hans. Hans arbeid rommer altså motsetninger på ulike måter, men kan også forstås som en tredje vei mellom dem. Han var svært opptatt av forandring, og i sine senere år forandret han også syn og mente at det naturvitenskapelige var mindre relevant (Brooke 1991:5).

Psyken og kroppen

Jung mente at det var vanskelig å gripe hva psyken er. Ifølge Jung finnes det ikke et punkt utenfor psyken som kan undersøke psyken. Han mener at det bare er psyken som kan stille spørsmål om psyken, og at måten psyken viser seg på, er refleksjoner av psyken. Ut fra et fenomenologisk perspektiv er ikke dette problematisk. Det er umulig å tre utenfor seg selv og sin egen psyke for å forstå psyken. Det som forstås, har en forforståelse, en forutsetning. Å beskrive noe krever at det allerede finnes en forståelse, en tolkning. Brooke viser til Heidegger som fremhever at dette er en sirkelstruktur, en hermeneutisk sirkel som det ikke er noe poeng å forsøke å unngå eller tre ut av, nettopp fordi den er en del av det å forstå. Det finnes altså ikke ifølge Jung en ikke-psykologisk tilgang til verden (Brooke 1991:64–65).

Jung er opptatt av hvordan kroppen har innflytelse på psyken og vice versa, og er samtidig svært kritisk til at psykologi kan ha et materialistisk fundament, noe som jeg har vært inne på også er sentralt i hans kritikk av Freud (Brooke 1991:66). Det er viktig for Jung at psyken ikke reduseres til det biologiske. Han vektlegger at all erfaring går gjennom psyken, at verden oppleves gjennom psyken. Men dermed kan det framstå som at gapet mellom bevisstheten og det kroppslige opprettholdes i tråd med en dualistisk kropp-sjel-forståelse av mennesket (Brooke 1991:84).

It is my mind, with its store of images, that gives the world colour and sound; and that supremely real and rational certainty which I call «experience» is, in its most simple form, an exceedingly complicated structure of mental images. Thus there is in a certain sense, nothing that is directly experienced except the mind itself (Jung 1926 sitert i Brooke 1991:65).

Jung kan forstås slik at det materielle ikke kan erfares som noe i seg selv, men at det er psyken som gjør erfaring mulig. Det psykiske kan derfor framstå som en indre virkelighet, og adskilt fra den ytre fysiske virkelighet. Dette kan kanskje også kalles psykologisme, men det er neppe slik ment. Sokolowski forklarer det slik at psykologisme, i likhet med biologisme, består av subjektive umiddelbare reaksjoner og derfor må transcenderes, de må innbefattes i en vurdering og refleksjon for å kunne kalles fenomenologi. Fenomenologiens mål, ifølge Sokolowski, er å kunne beskrive en felles verden, og han vektlegger nettopp forbindelsen mellom subjektet og verden. Mennesket som biologisk og psykologisk kan i refleksjonen over erfaringene undersøke seg selv i sin menneskelighet. Det er dette som menes med det transcendentale egoet som Husserl fremhever som nødvendig i den fenomenologiske undersøkelsen (Sokolowski 2000:116–117). Ut fra dette lykkes kanskje ikke Jung i å beskrive psyken tilstrekkelig fenomenologisk. Han kan sies å være psykologistisk ved at han fokuserer først og fremst på de psykiske subjektive erfaringene. Samtidig framstår den biologiske kroppen så å si adskilt fra det psykiske hos Jung. Men hans intensjon er likevel, ifølge Brooke, å anlegge en fenomenologisk tilnærming som bør tas i betraktning. Jung er opptatt av de levde erfaringene med psyken, og kan sies å forstå kroppen ikke som en anatomisk kropp, men som en «psykologisk kropp» (Brooke 1991:84).

Jung kaller psyken en betegnelse på bevisste og ubevisste psykiske prosesser. Han bruker ikke begrepet synonymt med «mind» eller bevissthet, og han mener ikke at psyken er lokalisert et

eller annet sted i hodet eller hjernen. Hans teoretiske refleksjoner vender stadig tilbake til at det finnes en forbindelse mellom psyken og kroppen, at de inngår i en helhet og ikke er separate størrelser. Men han mener det er vanskelig å forstå denne helheten. «Body and mind are the two aspects of the living being, and that is all we know» (Jung 1935 sitert i Brooke 1991:68). Han gikk sannsynligvis ikke langt nok inn i undersøkelsen av en slik enhet og manglet verktøyet for å uttrykke det klart. Jung kan imidlertid ikke ses som dualistisk i sin tenkning, for han reflekterer over kropp og psyke som en enhet. Han mener at psyken strekker seg utover det biologiske og ikke kan lokaliseres til hodet, fordi psyken involverer mer enn rasjonell tenkning. Han mener at tenkning også kan assosieres med det emosjonelle, med hjertet eller magen (Brooke 1991:69). Selv om Jung ikke lykkes helt med å forklare hvordan kropp og bevissthet henger sammen, kan likevel hans arbeid gi verdifulle bidrag til et fenomenologisk perspektiv slik Merleau-Ponty forklarer det; at eksistensen er den spesielle menneskelige måte å leve på fordi den forener det fysiske og det psykiske i ethvert menneskelig øyeblikk (1991:71). Brooke foreslår å videreføre Jungs arbeid i denne retningen. Psyken og kroppen er ikke splittet, det menneskelige som innbefattes i begrepene bevissthet eller psyke, innebærer evnen til refleksjon og transcendens av det partikulære i mennesket. Jung får nettopp fram at det ligger en spenning mellom disse strukturene i subjektet, og at dette gir mulighet til en kontinuerlig utvikling eller transformasjon i mennesket. Jung kan altså kritiseres for ikke å forklare kroppen som situerer den menneskelige eksistensen i tråd med eksistensialistisk fenomenologi. Han kan kritiseres for tendensen til å kapsle inn psyken som en indre verden og dermed lage et skille mellom en indre psykisk verden og en ytre materiell eller kroppslig verden (Brooke 1991:73). Men siden Jung er opptatt av transformasjon, det han kaller «selv-virkeliggjørelsen» som oppstår gjennom et møte mellom motsetningene som finnes både i mennesket og mellom mennesker, gir dette mulighet til å forene kropp og psyke. Å anerkjenne tvetydighetene, at det indre og ytre henger sammen, er veien til transformasjon – slik kan Jung også forstås. Brooke mener at Jung forsto psyken i tråd med Heidegger som en væren-i-verden, altså ikke som en innelukket indre verden, men en verden vi lever i. Ifølge Brooke kan et forslag til definisjon av Jungs forståelse av psyken være: Psyken er den åpne sfære der verden konstituerer seg som en menneskelig verden (1991:93,118). Med dette mener han å få fram, slik jeg forstår det, at psyken og verden, det indre og det ytre er gjensidig avhengige av hverandre, konstituerer hverandre og skaper hverandre gjensidig. Psyken, kroppen og verden kan kun forstås i sammenheng. Det kan derfor se ut til at Jung og Beauvoir har

fellestrekk i sine tilnærminger til kropp og bevissthet, selv om Beauvoir er tydeligere på sitt fenomenologiske perspektiv, er mer opptatt av det samfunnsmessige og ikke er like opptatt av det ubevisste.

Det bevisste og det ubevisste

Jung forstår psyken som bestående av både det bevisste og det ubevisste. Det ubevisste refererer til innhold som ikke er knyttet til en bevisst kognitiv funksjon. Derfor er det vanskelig å undersøke det ubevisste. Jungs tilnærming til det ubevisste foregår gjennom en mottagelighet for hvordan dette viser seg i det bevisste. Han beskriver bevissthet som psykisk innhold knyttet til egoet som oppfatter det. Det egoet ikke oppfatter, kaller han ubevisst (Jung 1921 sitert i Brooke 1991:122). Det ubevisste er bare ubevisst ut fra egoets ståsted, det er ikke ubevisst i seg selv, nettopp fordi det er relativt til sin motsetning. Det ubevisste påvirker bevisstheten, det er til stede som et fravær, som en del av intensjonen rettet mot helhet. Det kan derfor ofte være vanskelig å skille mellom det bevisste og det ubevisste. En person med en anonym identitet kan være sterkt influert av det ubevisste, en som identifiserer seg med en tittel, stilling eller har en sterk identifikasjon med en gruppe, kan ha en lite utviklet bevissthet og ha en form for ubevisst bevissthet. Jung mener at det som kjennetegner det ubevisste, er at det mangler differensiering og perspektiv på seg selv, det ubevisste mangler de kognitive funksjonene, som oppmerksomhet og refleksjon, som bevisstheten kjennetegnes av. Med andre ord gjør differensiering og refleksjon mennesker til personligheter som er tydelig forskjellige fra andre mennesker. Det ubevisste har derfor stor innvirkning på bevisstheten og dermed også på subjektets samspill med verden.

En utviklet bevissthet betyr en unik og samlet personlighet. De som har en fragmentarisk personlighet, har komplekser, ifølge Jung. Det vil si at symptomene og plagene innskrenker handlefriheten. Handlefriheten retter seg mot andre og verden, subjektet med kropp og bevissthet handler overfor andre og samfunnet. Og det er nettopp utviklingen av større bevissthet og unik personlighet som øker muligheten til å virkeliggjøre seg selv i verden til nytte for verden, ifølge Jung. Men samspillet med verden går begge veier, de kulturelle og historiske forhold legger også føringer for individet. Jung som psykiater fokuserte mest på menneskets psykiske liv og ikke på samfunnslivet, selv om han poengterte at alt henger sammen. Jung forsøkte altså gjennom en fenomenologisk tilnærming å forstå hvordan det ubevisste fungerer i et samspill med

bevissthets og dermed med verden. Det ubevisste kommer ifølge Jung altså til syne i form av symptomer av ulik art eller i form av projiseringer, drømmer, bilder eller som manglende individualitet som kan prege måten subjektet forholder seg til andre på.

Jung deler det ubevisste inn i en personlig del og en kollektiv del. Det kollektivt ubevisste kan forstås som en slags pre-personlig intensjonalitet, noe som verden og kroppen utgår fra, og som gradvis avdekkes gjennom «selv-virkeliggjørelsen». Arketypene er uttrykk for ulike mønstre som medfødte potensialer (Brooke 1991:172). Jung knytter det kollektivt ubevisste til det felles opphavet han mener vi alle har, noe historisk som binder menneskene sammen, og til den konkrete planeten vi lever på. Han forsøker altså å knytte psyken til verden, noe som ifølge Brooke ligner på Merleau-Pontys forståelse av bevissthet som livsverden (1991:90–91). Men selv om Jung ikke følger opp med en tilstrekkelig forklaring av hvordan psyken, kroppen og verden henger sammen, kan dette likevel tolkes som at han mener det finnes en forbindelse mellom mennesker i både fortid, nåtid og framtid, og at denne forbindelsen kan være en bevisst eller ubevisst kilde til næring og vekst (Brooke 1991:93). Mennesker er jo avhengig av forbindelsen både til andre mennesker og til jorda som livsgrunnlag.

Jungs ideer kan dermed, slik jeg ser det, være et bidrag til å forstå sammenhengene i subjektet og mellom mennesker, mellom en indre og en ytre virkelighet som er relativ til hverandre. Verken den indre eller den ytre virkeligheten har noe fast innhold, men må forstås i forhold til hverandre. Den indre kan assosieres med det kvinnelige og den ytre med det mannlige, men siden kategoriene er relative til hverandre, forandres innholdet etter hva de står i forhold til. Psyken kan også forstås som en indre verden i forhold til den fysiske kroppen som den ytre, det ubevisste kan være noe indre i forhold til det bevisste som det ytre. I min bruk av begrepene indre og ytre virkelighet i neste kapittel er poenget først og fremst at det indre og ytre fungerer relativt til hverandre, ikke at innholdet representerer noe fast og spesifikt kjønn.

Oppsummering av kap. 4

Jeg har i dette kapittelet forsøkt å si noe om hva fenomenologi er og hvordan Beauvoir og Jung bruker en slik tilnærming i forståelsen av subjektet. En fenomenologisk tilnærming til subjektet får fram det tvetydige; kroppen og psyken, det bevisste og det ubevisste, det erkjente og det

skjulte, nærvær og fravær, det materielle og det immaterielle, det allmenne og det personlige, det indre og det ytre, likhetene og forskjellene som opptrer samtidig. Dette er noe både Beauvoir og Jung er opptatt av, selv om de har forskjellig vektlegging. Beauvoir er først og fremst opptatt av hvordan subjektet kan forstås som en enhet av kropp, bevissthet, erfaringer og sosial kontekst. Jung retter søkelyset mot psyken med både bevissthet og ubevissthet. At det tvetydige ved mennesket både finnes innad i subjektet og kan bli tydelig i relasjonen mellom mennesker, er et tema for dem begge. Med utgangspunkt i hvordan både subjektet og den andre kan forstås som tvetydige begreper hos Beauvoir, vil jeg i neste kapittel diskutere hvorvidt det kvinnelige subjektet utvikler seg i en prosess i forholdet til det mannlige subjektet.

5. Subjektsforståelse hos Beauvoir i lys av Jungs psykologi

I dette kapittelet vil jeg diskutere Beauvoirs subjektsforståelse i lys av Jungs psykologi med utgangspunkt i konklusjonen i *Det annet kjønn*. Min problemstilling handler om hvordan kvinnelige subjekter utvikler seg og hvorvidt utviklingen foregår som en gjensidig prosess mellom kjønnene. Beauvoir legger til grunn at mennesker er knyttet til andre, og hun sier at mann og kvinne er gjensidig nødvendige for hverandre, men også gjensidige gåter for hverandre. Hun beskriver i konklusjonen hvordan ikke kun kvinnen, men også mannen kan utvikle sitt subjekt ved at de begge bevisstgjør tvetydigheter som hun mener finnes hos dem begge. En anerkjennelse av dette danner grunnlaget for at de kan møte hverandre som likeverdige subjekter og dermed «utvetydig hevde sitt kameratskap» (Beauvoir 2000:826).

Forholdet mellom kjønnene forstått som subjekt og som den andre, kan ses som en motsetning og er det sentrale i denne undersøkelsen. Kan Jungs forståelse av at motsetninger har en kompensierende funksjon mellom det bevisste og ubevisste, belyse forholdet mellom kjønnene? Beauvoir hevder at kvinnen samfunnsmessig er undertrykket, og at dette fører til konflikter mellom kjønnene (Beauvoir 2000:812). For å overkomme dette er Beauvoirs løsning å oppfordre begge kjønn til å vende blikket mot seg og sin egen tvetydighet. Men hvorfor er det da bare kvinnen som betegnes som den andre? Er ikke mannen også den andre for kvinnen? Kan Jungs forståelse av «selv-virkeliggjørelse» kaste lys over dette?

Mitt fokus i denne undersøkelsen er gjensidighet og tvetydighet som jeg oppfatter som sentralt i Beauvoirs subjektsforståelse. Selv om jeg bruker konklusjonen i *Det annet kjønn* som utgangspunkt, vil jeg også trekke fram andre deler av verket. Jeg vil diskutere hva kvinnen som den andre i forhold til mannen kan bety, jeg vil trekke fram hvordan Beauvoir beskriver to måter å være i verden på som kan forstås som en motsetning, og jeg vil undersøke hvordan disse to måtene virker sammen. Jeg vil se nærmere på hva tvetydighetene hos kvinner og menn består i, slik Beauvoir beskriver dem, og hvorvidt hun beskriver mannen som den andre. Jeg vil se på hvordan hun mener samspillet mellom mennesker kommer til uttrykk og diskutere hennes forståelse av kropp og subjekt med utgangspunkt i utsagnet «kroppen som en situasjon». Jeg vil diskutere disse aspektene i lys av Jungs psykologi. Hensikten er først og fremst å bringe temaet

gjensidighet opp til diskusjon, ikke å svare utfyllende på hvorvidt subjektutvikling kan sies å være en gjensidig prosess mellom kjønnene.

Kvinnen som den andre i forhold til mannen

I konklusjonen i *Det annet kjønn* beskriver Beauvoir forholdet mellom kjønnene som en konflikt. Kvinnen anklager mannen for å definere henne og for å ha skapt hennes vilkår. Mannen anklager kvinnen for å ha godtatt det (Beauvoir 2000:817). Hun sier at det de hater hos hverandre, kommer av det nederlaget de lider på grunn av sitt eget selvbedrag og sin egen feighet. Mannen er naget av bekymringer fordi han vil være mandig og overlegen, men han er også fiendtlig innstilt til kvinnen fordi han frykter henne. Kvinnen benytter seg av fordelene hennes underordnede rolle gir henne, samtidig som hun ønsker å frigjøre seg fra den. Så i stedet for å anerkjenne hverandre som likeverdige, prøver de å dominere hverandre; i stedet for å gå inn i seg selv og i dialog for å løse den ulykken de befinner seg i, går de løs på hverandre. Beauvoir spør om de alltid vil plage hverandre eller om dette er et overgangsstadium, en nødvendig fase i menneskehetens historie (Beauvoir 2000: 812–815).

Beauvoir tar som sitt utgangspunkt forholdet mellom mann og kvinne. I innledningen til *Det annet kjønn* stiller hun spørsmålet: Hva er en kvinne? Og svarer retorisk: «Hun er en livmor, sies det» (Beauvoir 2000:33). Beauvoir hevder at mannen har definert kvinnen ut fra seg selv, det vil si ut fra en som ikke er mann, derfor mener hun at kvinnen er «det annet kjønn», i betydningen kjønn nr. 2. Beauvoir skriver om kvinnen i entall som om dette gjelder alle kvinner, noe det selvsagt ikke gjør, men en slik overforenkling kan likevel si noe viktig. Den peker på, som nevnt tidligere, en generell tendens som fortsatt er til stede som en bunnforestilling i en rekke feministiske analyser: at maktforholdene mellom menn og kvinner har en gjennomgående karakter av mannlig dominans og kvinnelig underordning (Ellingsæter og Solheim 2002:27). Jung hevder også at det kvinnelige er undertrykket i den vestlige kulturen og at det mannlige er dominerende. Han refererer til det kvinnelige som knyttet til visse egenskaper, og han mener at det kvinnelige også finnes i menn. Beauvoir hevder videre at det er ingen som har forstått hva det kvinnelige egentlig er. Kvinneligheten framstår som noe vagt, «[...] det har aldri blitt tatt patent på den» (Beauvoir 2000:33). Ut fra Jungs teori vil det kvinnelige framstå som vagt kun i den ytre virkeligheten. Fordi Jung er opptatt av forholdet mellom den ytre bevisste virkeligheten og den

indre ubevisste virkeligheten, mener han at det kvinnelige vil være framtrædende i den indre virkeligheten hvis det er vagt i den ytre. Det kvinnelige som samfunnsmessig er undertrykket, vil føre til en kompensering av det kvinnelige slik at det hoper seg opp i den indre virkeligheten og dermed ubevisst styrer bevisstheten. Ut fra sine undersøkelser mener Jung, som nevnt, at det finnes en regulering av motsetninger mellom det bevisste og det ubevisste, og at dette samspillet må tas i betraktning for å kunne forstå hvordan mennesker fungerer.

Kvinnen har ifølge Beauvoir blitt forbundet med morskap og arbeidet i husholdningen, hun har hatt stor verdi som fruktbar, men ikke som person (2000:141,161). Hun hevder at kvinnen gjennom historien har blitt den andre, den underordnede og mindre aktive, og den andre ikke bare i betydningen den fremmede. Dette fremkommer i den franske tittelen *Le Deuxieme Sexe* (Svenneby 1999:191), det er ordenstallet «andre», i betydningen «nummer 2», som ligger i tittelen. Mannen er subjektet, den primære, kvinnen er objektet, den andre (Beauvoir 2000:36). Siden Jung hevder at det ikke er mulig å forstå den ytre virkeligheten uten å ta den indre virkeligheten i betraktning, vil kvinnen være, slik jeg har vært inne på, den andre kun i den ytre virkeligheten. Men i den indre virkeligheten er kvinnen hos Jung den første, altså den som er mest dominerende. Mannen som i det bevisste liv har en framtrædende posisjon, vil derfor i sitt ubevisste ha en underordnet posisjon. Mannen har derfor, når jeg legger Jungs perspektiv til grunn, en indre annethet, og den er ikke tydelig på samme måte som kvinnens annethet fordi dette ofte finnes som et mer eller mindre ubevisst element i mannen. Måten dette viser seg på i det bevisste liv, er ifølge Jung i form av mannens symptomer, lidelser, drømmer, fantasier eller projeksjoner. Det ubevisste ligger altså som underliggende elementer i det bevisste liv.

Jung knytter i likhet med Beauvoir det kvinnelige til omsorgsfunksjoner og arbeid i hjemmet, det partikulære, og siden det kvinnelige hos Jung kan sies å sammenfalle med konkrete kvinner, er dette i tråd med tradisjonelle kjønnsroller (Rowland 2002:39). Siden det mannlige i den vestlige kulturtradisjonen betraktes som det viktigste og er knyttet til det universelle og den offentlige sfæren, blir det partikulære og den private sfæren underordnet. Jorun Solheim trekker fram at de ulike områdene er ulikt verdsatt i samfunnet, altså at kvinner og menn har forskjellig kompetanse som knytter verdi til kjønn (Solheim 2002:17). Skillet mellom lønnsarbeid og familie som oppsto som et resultat av industrialismens gjennombrudd og framveksten av det moderne samfunn, har

ført til at ulike kompetanseområder har blitt knyttet til kjønn og at det ene underordnes det andre i et hierarkisk forhold. Logikken som styrer denne rangordningen handler altså om hva som anses som den største verdi. Solheim hevder at produksjon av ting overordnes forvaltning av menneskelige relasjoner (2002:119–120,124). Dette kan tolkes som at det ikke nødvendigvis er kvinnene som er underordnet, men de verdier kvinner knyttes til. Harriet Holter mener noe av det samme ved å trekke fram at tilgang på ressurser som rikdom og makt er det som anses for å være det viktigste, og hun mener at det er kampen om disse ressursene som er årsaken til kjønnshierarkiet. Kvinners arbeid betraktes som mindre viktig fordi det fører til blokkering av mulighet til å oppnå rikdom og makt. Barnefødsler og barneomsorg tar mye tid og oppmerksomhet og gjør det vanskelig for kvinner å skaffe seg karriere, makt og rikdom. Dette fører altså til kvinners underlegne posisjon (Holter 1970:22,45).

Beauvoir mener at det er dristig å avlede fra forplantningsorganenes funksjon til hvilke evner og egenskaper kvinnen har, og til at hennes plass er i hjemmet (Beauvoir 2000:59). Å definere kjønnene kun ut fra kjønnsorganenes funksjoner kan for øvrig sies å være noe snevert, siden det finnes flere like kroppsdelar hos kvinner og menn enn de som er forskjellige. Men Beauvoirs poeng er at biologi alene ikke kan være bestemmende for hva en kvinne kan gjøre eller være. «Beauvoirs feministiske mål er å skape et samfunn som gir kvinner adgang til det universelle som kvinner, ikke som liksom-menn eller som et umulig intetkjønn» (Moi 2001:104). På den måten kan kvinner utvikle sitt subjekt, men uten å bli *lik* mannen. Jung hevder at menns identifikasjon med det samfunnsmessige kan være en kompensasjon for personlig utilstrekkelighet og derfor ikke kan forbindes med det å være et personlig subjekt (Jung 1985:32). På samme måte som det mannlige som universelt er uttrykk for noe allment og upersonlig, kan også det kvinnelige som det partikulære være uttrykk for noe allment. Slik jeg tolker Jung, vil begge kjønn ha behov for å utvikle sin personlighet fordi begge kjønn er knyttet til noe allment. Et møte eller utveksling mellom de motsetningene dette representerer i subjektet og i relasjonen mellom kjønnene, vil kunne gi utvikling, ifølge Jung. Det kan tolkes slik at det vil innebære at bevegelsene går begge veier, at kvinner får tilgang til det universelle og menn til det partikulære slik at begge kjønn kan utvikle sin kompetanse og bli til mer fleksible subjekter. I våre dager er det nettopp dette som skjer. Likestilling handler, som jeg har vært inne på, om kjønnsbalanse på begge arenaer, både den offentlige og den private. Det betyr ikke at

forskjellene mellom kjønnene blir borte. Ifølge Jung er det tvert imot utvikling eller bevisstgjøring som fører til differensiering, altså at de unike forskjellene mellom mennesker kommer tydeligere fram (1985:105). Beauvoir sier det slik at det finnes ulikhet i likheten (2000:825). Med andre ord, likheter og forskjeller har et samspill og er noe som finnes samtidig. Jeg forstår det på den måten at økt likestilling fører til at kvinner og menn får likere (ytre) vilkår og flere kompetanseområder som gir økte muligheter til å utvikle personlige (indre) forskjeller. Mangfoldet blir mer framtrædende også på tvers av kjønn.

Men hvordan foregår dette som gjensidige prosesser? At mennesket umiddelbart oppfatter verden i dualismens tegn, er åpenbart ifølge Beauvoir, og hun viser til dualismer som natt og dag, sol og måne, godt og ondt, gunstige og ugunstige prinsipper, høyre og venstre, gud og djevel (Beauvoir 2000:36–37,112). Menneskeheten er delt i to typer individer med tydelige forskjeller, hun sier at «[...] annetheten er en grunnleggende kategori i den menneskelige tanke. Intet fellesskap definerer seg selv noen gang som Den ene uten umiddelbart å sette opp Den andre overfor seg» (Beauvoir 2000:37). Hun sammenligner forholdet mellom kjønnene med andre motsetningspar, men hun mener at forholdet mellom kvinner og menn ikke er som andre dualismer, fordi gjensidigheten ikke er tilstrekkelig til stede. Kjønnene kan for eksempel ikke sammenlignes med elektrisitet som har to poler, fordi mannen representerer ikke bare den positive polen, men også en nøytral pol. Mannen er både positiv og nøytral, mann og menneske, mens kvinnen kun er den negative. «Hun bestemmes og skilles ut i forhold til mannen, ikke han i forhold til henne: hun er det uvesentlige overfor det vesentlige. Han er subjektet, han er Det absolutte: hun er Det andre» (Beauvoir 2000:36). Beauvoir refererer her til Hegel, som hun sier «[...] ser på selve bevisstheten som fundamentalt fiendtlig innstilt til enhver annen bevissthet; subjektet hevder seg bare ved å stå i opposisjon: det vil bekrefte seg selv som det vesentlige og gjøre den andre til det uvesentlige, til objekt» (2000:37). Slik hevder Beauvoir at det mannlige subjektet bevisst eller ubevisst undertrykker det kvinnelige. Undertrykkningen er ikke gjensidig, ifølge Beauvoir, mannen er det vesentlige og kvinnen det uvesentlige. Dette skaper konflikt mellom kjønnene. Jungs teori, derimot, kan tolkes slik at gjensidigheten er til stede mellom kjønnene fordi han mener at det ubevisste i begge kjønn også har betydning. Mannen kan derfor også ha en negativ pol og kvinnen en positiv pol. Mannen kan være uvesentlig og kvinnen vesentlig, men siden denne kompenseringen som skaper gjensidighet foregår i forholdet mellom

det bevisste og det ubevisste, framstår ikke gjensidigheten klart og tydelig. Ifølge Jung må som nevnt det ubevisste tas i betraktning for at det skal være mulig å forstå bevisstheten.

Beauvoir hevder at kjønnene ikke er likeverdige subjekter i etterkrigstidens samfunn, at mannen er overordnet kvinnen. Hun stiller spørsmål ved hvordan hierarkiet mellom kjønnene har etablert seg:

[...] når to kategorier mennesker står overfor hverandre, vil hver av dem påtvinge den andre sitt herredømme: hvis begge to er i stand til å hevde dette kravet, danner det seg et gjensidighetsforhold mellom dem, enten fiendtlig eller vennlig, men alltid med en viss spenning; hvis en av kategoriene er privilegert, vinner den over den andre og sørger for å holde den andre undertrykt. Vi forstår altså at mannen har hatt viljen til å dominere kvinnen, men hvilket privilegium har latt ham få lov til å oppfylle denne viljen? (Beauvoir 2000:105).

For å svare på dette foretar Beauvoir en omfattende tverrfaglig undersøkelse av kvinnens situasjon. Hun beskriver hvilke begrensninger som settes for kvinners frihet og hvilke privilegier hun mener mannen har hatt. Hennes undersøkelse tar utgangspunkt i ulike synsvinkler, både biologisk, psykoanalytisk og historisk, som jeg ikke skal gå nærmere inn på her. Hennes fenomenologiske perspektiv har jeg allerede tatt for meg i forrige kapittel da jeg anser det som mest sentralt for min analyse.

De levde erfaringene beskriver Beauvoir først og fremst ut fra den samfunnsmessige virkeligheten. Det er i denne ytre verden at mannen framstår som dominerende. Beauvoir fastslår at verden alltid har tilhørt mennene. Ifølge Jung vil kompensasjonen for den dominansen mennene har over verden, framkomme i det ubevisste hvor han hevder at det kvinnelige dominerer. Hvordan kan han hevde dette? Han mener at det som kommer subtilt til uttrykk i den ytre verden, har sterke krefter knyttet til seg. Det er disse uttrykkene han har forsøkt å undersøke. Måten det mannlige kommer fram på i verden, viser at det mannlige ikke finnes der som en nøytral pol, slik Beauvoir hevder. Mannligheten som rasjonell og universell er en kollektiv mannlighet som mangler det individuelle, det personlige. Det er en mannlighet som trenger «selv-virkeliggjørelse», og dette er noe som skjer ved en dialog med det ubevisste. Derfor er mannligheten verken nøytral eller personlig, ifølge Jung. Selv om mannlig overordning ikke

gjelder alle menn fordi virkeligheten er mer nyansert, beskriver det likevel et mønster som fortsatt kan sies å være gjennomgående i vår kultur i år 2013.

Beauvoir kan framstå som tvetydig eller paradoksal. Etter å ha beskrevet kvinnens underordning, legger hun vekt på gjensidighet mellom kjønnene i konklusjonen i boka. Her beskriver hun hvordan begge parter anklager hverandre, samtidig som de er offer for hverandre, de er begge tvetydige. Kvinnen vil også være subjekt og ha frihet, men benytter seg samtidig av de fordeler som kommer av underordningen, som frihet fra ansvar og det behagelige ved å være passiv, gir. Mannen vil ha en kvinne som tar ansvar for livsoppholdet sammen med han, men samtidig vil han ikke miste herredømmet over henne. Begge kjønn har altså noe motstridende i seg, og anklagene er gjensidige. Beauvoir foreslår en løsning som innebærer gjensidighet, ved å oppfordre begge kjønn til å gå i seg selv for å få øye på det de anklager den andre for. Hun hevder at kvinnen framstår som den andre i forhold til mannen, men sier hun at mannen kan være den andre for kvinnen? Det ville være nærliggende at annetheten er gjensidig siden det finnes gjensidighet i anklagene, og hun oppfordrer til en prosess som handler om gjensidighet. Beauvoir betrakter ikke kvinnen som et selvstendig vesen, men er mannen selvstendig? Hvis mannen er selvstendig, hvorfor undertrykker han da kvinnen? For å undersøke dette nærmere vil jeg trekke fram hvordan Beauvoir beskriver at det finnes to måter å være i verden på i det moralfilosofiske essayet *Pyrrhos og Cineas*, som utkom i 1947, altså to år før *Det annet kjønn*. Essayet kan sies å danne bakgrunn for hennes analyse av kjønnsforholdene, og det beskriver forholdet mellom passivitet og aktivitet eller tilbaketrekning og overskridelse.

To måter å være i verden på

I *Pyrrhos og Cineas* beskriver Beauvoir hvordan menneskets eksistens kjennetegnes av to ulike måter å være i verden på. Pyrrhos representerer subjektet som overskrider, erobrer nye mål og deretter planlegger nye. Han er i stadig bevegelse og kaster seg kontinuerlig ut i nye prosjekter. Cineas representerer det motsatte, den som ønsker å bli hvor han er, som ønsker hvile og trekker seg tilbake fra virksomhetens og erobringens prosjekter (Beauvoir 2009). Dette kan referere til en indre og en ytre virkelighet eller en innadrettet og utadrettet virksomhet. Det finnes en spenning mellom disse to måtene å være i verden på, og denne spenningen gir livet mening, slik Beauvoir framstiller det. Dette er altså en motsetning der de to delene fungerer i en gjensidig

interaksjon med hverandre, overskridelsen skjer i forhold til hvilen og omvendt, det indre i forhold til det ytre. Dette tilsvarer det Beauvoir kaller transcendens og immanens i *Det annet kjønn*, hvor transcendenten (overskridelsen) blir knyttet til det mannlige og immanensen (tilbaketrekingen) til det kvinnelige. Det er i offentligheten mennesket transcenderer sin animalske natur og realiserer fornuften, det er der samfunnet og kulturen skapes. Det som skjer i den private sfæren, betraktes som naturlige og repeterende aktiviteter, styrt av instinkter og følelser (Pettersen 2011: 178). Transcendenten kjennetegnes ved aktivitet og bevegelse, nye ideer og prosjekter, og skjer som en overskridelse i forhold til immanensen. Slik Beauvoir forklarer dette i *Pyrrhos og Cineas*, legger hun altså vekt på at transcendenten er knyttet til det mannlige subjektet, at den ikke skjer som et isolert fenomen, men i et spenningsforhold til immanensen og det kvinnelige. Med andre ord, det passive forstås i forhold til det aktive og omvendt, og befinner seg i en interaksjon. Dette er i tråd med Jungs teori om motsetningers interaksjon og med hvordan han oppfatter det kvinnelige som knyttet til det immanente, privatsfæren eller den indre verden, og det mannlige til aktivitetene i den offentlige sfæren eller den ytre verden. Han bruker for øvrig også begrepene introvert og ekstrovert som kjennetegn på to ulike personlighetstyper, noe jeg ikke går videre inn på her.

Beauvoir oppfordrer i konklusjonen, som jeg allerede har vært inne på, begge kjønn til å møte sider i seg selv som de har det vanskelig med, for å komme den andre i møte. Hun peker på at det finnes noe i både mannen og kvinnen som er motstridende eller tvetydig i forhold til det de framstår som. Jeg vil tolke det slik at dette kan bety at begge kjønn har både passive og aktive sider. Det som er passivt eller tilbaketrunket, er det partene ikke er bevisst om eller anerkjenner hos seg selv, og som hun mener de projiserer over på hverandre (Beauvoir 2000:823). Projisering er et begrep som både Freud og Jung bruker for å betegne en forsvarsmekanisme hvor en person overfører (projiserer) egne uakseptable følelser eller egenskaper til en annen person. Begge kjønn kan ha følelser eller sider som de ikke anerkjenner hos seg selv i tilstrekkelig grad, enten de er bevisste eller ubevisste, og har da en tendens til å projisere dem over på den som står en nærmest. Kvinnen som utad virker passiv eller tilbaketrunket, vil ifølge Jungs teori ha det aktive eller overskridende som sine ubevisste eller lite utviklede sider. Beauvoir beskriver en slik kvinne som gåtefull, at hennes språk ikke blir hørt, at hun er der, men er skjult. Denne kvinnen trenger derfor å bli mer aktiv og tydelig, hun trenger å innlemme sine aktive og mannlige sider

som ligger i det ubevisste. Jung hevder at disse mannlige ubevisste sidene hos en passiv kvinne kan komme til uttrykk som fantasier eller drømmer om helteskikkelser (Jung 1985:112). Ved å åpne for dette vil det kvinnelige i det bevisste utvide seg til å kunne bli til noe annet enn hva det har vært tidligere, eller med andre ord en blanding av mannlige og kvinnelige sider.

Beauvoir sier at kjønnene i virkeligheten er gjensidige gåter, men at de ikke erkjenner denne gjensidigheten. Det er ikke bare kvinnen som er en gåte for mannen, mannen er også en gåte for kvinnen. Mannen som utad virker aktiv og overskridende, har noe i seg som er lukket om seg selv og ugjennomtrengelig for kvinnen (Beauvoir 2000:313–314). Beauvoir peker altså på at mannen også kan være den andre for kvinnen, men slik jeg leser det, framstår det ikke like erkjent eller tydelig som kvinnens annethet. For Jung er mannens annethet et tydelig og viktig tema. Han hevder at den kommer til uttrykk ved at mannen i for stor grad identifiserer seg med sin «persona», det vil si sin rolle i samfunnet (Jung 1985:90–91). Motsatsen til denne ytre kollektive identifikasjonen blir liggende i det ubevisste og kommer fram i subtile former i det bevisste, for eksempel som symptomer i en eller annen form eller som projiseringer over på andre, som regel en partner. Beauvoir peker også på hvordan menn og kvinner anklager hverandre og projiserer over på hverandre de sider som er skjult, eller det de ikke har utviklet et bevisst forhold til, uten å referere direkte til Jung. Nå skal jeg se litt nærmere på hvordan Beauvoir beskriver kvinnens tvetydighet og mannens tvetydighet.

Kvinnens tvetydighet

Beauvoir peker på at klaseskillene skaper ulike vilkår for kvinner. Hun beskriver hvordan arbeiderklassekvinnen som er økonomisk mer uavhengig, har et mer aktivt og friere liv enn den borgerlige kvinnen som ikke deltar i det lønnede arbeidslivet (Beauvoir 2000:160). Hun fremhever altså at det er forskjell på kvinner, noen har mer frihet og innflytelse over sitt eget liv enn andre og fungerer mer likeverdig med mannen. Men som gruppe betrakter hun kvinner som undertrykket og passive i forhold til menn. Hun sier at kvinner historisk sett ikke har vært i stand til å *hevde* et herredømme over menn (Beauvoir 2000:105). Men kan dette bety at hun mener at kvinner *har* herredømme over menn, men at de ikke er i stand til å hevde det? At et herredømme ligger der som noe mer eller mindre skjult, men ikke kommer tydelig fram? Hun beskriver ikke kvinnen kun som et offer for mannens dominans, men hevder at i hvert fall en del kvinner

forsøker å dominere mannen og trekke ham med seg inn i immanensen, noen kan også være som en parasitt som suger livet ut av mannen (Beauvoir 2000:813,815). Med andre ord er kvinner ingen enhetlig gruppe, og de kan være tvetydige, på den ene siden tilsynelatende passive, underordnede, noe de selv lider under, men på den andre siden kan de likevel være aktive, dominere, være innpåslitne, manipulerende og slik ha innflytelse på mannens vilkår, noe han lider under. Er kvinnene, slik Beauvoir ser det, aktive på flere måter? Ja, de kan også være dommere over mennenes aktivitet, noe jeg skal se litt på nå.

Ifølge Jung henger underordning sammen med overordning, så kvinnen som underordnet vil indirekte ha en dominerende funksjon. Hvis underordningen er veldig sterk i det bevisste liv, vil overordningen i det ubevisste også være veldig sterk og kan fortone seg som for eksempel gudinnelignende figurer knyttet til det kollektivt ubevisste. Det kan også fortone seg som en slags overordnet målestokk for verdier overfor mannen, slik Beauvoir beskriver det. Hun peker på mannens avhengighet av kvinnen for å virkeliggjøre seg selv fordi hun er et mål for mennenes aktivitet, som publikum, beundrer eller som målestokk for verdier. Hun bekrefter mannen og har en dobbel betydning, hun er både objekt og dommer (Beauvoir 2000:197, 239,241). Altså er hun aktiv som dommer, noe som gir henne en tvetydig posisjon. Å framstå som dommer overfor mannen kan sies å være en aktivitet der mannen blir den passive og objektet. Som objekt blir hun dominert og som dommer dominerer hun mannen. Det vil si at hierarkiet kan gå begge veier, mann og kvinne kan dominere hverandre, men på forskjellige måter.

Å være objekt eller dommer handler i stor grad om å rette sin oppmerksomhet mot andre, enten som avhengig og underordnet eller som overordnet (og avhengig av) andre. Denne dobbelte funksjonen finnes ifølge Beauvoir hos kvinnen.

Beauvoir hevder at «[...] ethvert eksisterende vesen forblir subjekt, hvor fullstendig det enn fornekte seg selv; han vil at hun skal være objekt og hun *gjør* seg til objekt [...]» (2000:707). Kvinnen *er* et subjekt, men i samspillet med mannen *gjør hun seg* til objekt. Hun medvirker til underordningen, fordi hun har interesse av den. «Mannen som gjør kvinnen til en *Annen* vil altså møte en dyptgripende medskyldighet hos henne» (Beauvoir 2000:40). Beauvoir tilskriver altså ikke kvinnen kun passivitet og objektstatus. Hennes eksistensialistiske perspektiv innebærer nettopp at alle mennesker er ansvarlige for å gi sitt liv et innhold, at alle har en grunnleggende

frihet og muligheter til å realisere seg selv som et subjekt (Svenneby 1999:187,194). Derfor oppfordrer Beauvoir kvinnen til å utforme egne livsprosjekter, utvikle mot og selvforståelse, ta del i verden på lik linje med mennene, være det subjektet hun egentlig er. Men mannens måte å være subjekt på, et subjekt som dominerer, er ikke et slikt subjekt hun oppfordrer kvinnen til å bli (Moi 2000:26). Ifølge Jung skjer utviklingen av subjektet, eller individuasjonen som han kaller det, gjennom en sammensmelting av det mannlige og det kvinnelige. Det betyr at kvinnen ikke kan bli et subjekt slik mannen er, men et subjekt som inneholder en forening av både kvinnelige og mannlige egenskaper. Nettopp det som hos Jung er så sentralt, å integrere og anerkjenne fremmede egenskaper i seg selv, oppfordrer Beauvoir til: Kvinnen bør inkludere det mannlige i sitt subjekt. I konklusjonen oppfordrer hun også mannen til å gå i seg selv, inkludere det han anklager kvinnen for, i stedet for å projisere det over på kvinnen. Men så vidt jeg kan se, er ikke Beauvoir like tydelig på at mannens utvikling av subjektet foregår ved at han inkluderer det kvinnelige i seg. I konklusjonen mener Beauvoir at begge kjønn bør gå i seg selv, men etter det jeg kan se oppfordrer hun ikke ellers mannen til å bli mer immanent eller bevege seg mot det partikulære. Jung er slik jeg oppfatter det, tydeligere på dette. Han oppfordrer begge kjønn til å innlemme det fremmede eller det andre kjønnets egenskaper i seg selv for å kunne utvikle sin individualitet. Han mener at dette ligger i den enkeltes ubevisste fordi det inneholder de sidene egoet ikke har integrert. Derfor mener han at begge kjønn trenger å gå innover i seg selv for å få øye på dette og å få det i tale, noe som vil utvide og berike det bevisste subjektet.

Ifølge Beauvoir er kvinnen både passiv, objekt og dommer overfor mannen. Men hun er også farlig. Fordi kvinnen legemliggjør naturens fruktbarhet, betraktes hun både som opphøyd og som et villdyr, fordi hun er nærmere livet og livets hemmelige lover (Beauvoir 2000:116, 139–140, 691). Kvinnen er motsetningsfylt. Hun er:

[...] legemliggjørelsen av deres drøm (menneskes, L.R.s anm.) og dens fallitt. Det finnes ikke én av kvinnens skikkelser som ikke straks fremkaller den motsatte skikkelse: hun er Livet og Døden, Naturen og Kunstigheten, Lyset og Mørket. Uansett hvilket aspekt vi betrakter henne ut fra, finner vi alltid den samme pendelbevegelsen, på grunn av at det uvesentlige nødvendigvis vender tilbake til det vesentlige (Beauvoir 2000:243).

Beauvoir framstiller kvinnen både som opphøyet, nedvurdert, fryktet og kontrollert. Det er et slikt motsetningsperspektiv Jung legger til grunn for sin teori, en pendelbevegelse mellom motsetninger. De hører sammen og opptrer i en interaksjon. Kvinnen er nedvurdert og opphøyet, uvesentlig og vesentlig. Som sagt er Jung spesielt opptatt av hvordan motsetningene opptrer mellom det bevisste og det ubevisste. Hvis kvinnen i det bevisste kun framstår som irrasjonell, vil det rasjonelle ligge i hennes ubevisste. Hvis hun framstår som kun passiv, vil det aktive ligge i hennes ubevisste. Poenget for Jung, slik jeg oppfatter det, er at det ubevisste har betydning fordi det legger føringer for bevisstheten, det vil si kommer til uttrykk i bevisstheten og preger den. Utfordringen blir å forstå *hvordan* det kommer til uttrykk. Men motsetninger kan også komme fram mellom deler av det bevisste liv. Det mannlige hos kvinnen kan komme fram i form av å være dommer overfor mannen, slik Beauvoir beskriver, eller i form av å ha makt i privatlivet. Menn som har makt og er aktive i samfunnslivet, kan være passive og underordnet i privatlivet. Så når Beauvoir sier at mannen har skapt verden, og kvinnen er den andre og underordnede, vil Jung si at dette kun gjelder i den ytre verden. I den indre verden er det omvendt, der er det kvinnen som «skaper verden», det kvinnelige er overordnet og det mannlige underordnet. Siden Jung hevder at den indre verden eller det ubevisste styrer bevisstheten, vil dette si at det kvinneliges innflytelse er stor. I det ytre livet er mannen herre over kvinnen, ifølge Beauvoir, slik han også er herre over naturen. Kvinnen har i likhet med naturen en magisk fruktbarhet, og Beauvoir mener at mannen utnytter kvinnen, slik han utnytter naturen (2000:116). Men han er også redd henne, det er kvinnen som skaper barn, selv om dette skapes i henne med mannens bidrag, og selv om selve graviditeten ikke kan kalles noe hun gjør aktivt. Men siden det foregår inni hennes kropp, betraktes hun både som opphøyd og som et villdyr. Hun er direkte knyttet til en irrasjonell magisk prosess som handler om liv og død. Selv om prosessene går av seg selv, er det kvinnens kropp det skjer med, hun har evner og egenskaper som får dette til å skje. Hun kan sies å ha herredømme over det indre livet som vokser i henne. Det er antagelig på grunn av dette at mannen frykter henne og ønsker kontroll over henne. Det kan også være at han ønsker kontroll fordi han ikke vil risikere å måtte brødfø en annen manns barn. Men uansett er svangerskap noe som foregår som han ikke har mulighet til å ta del i eller forstå på samme måte som kvinnen, kanskje han også forakter det. Noen ganger går det galt, et foster kan dø, mange barn vokser ikke opp. Kvinnens kropp er altså forbundet med en irrasjonell liv/død-prosess. Det Jung kaller drivkraften i livet, libido, knytter han til det kvinnelige og irrasjonelle. Men libido finnes hos

begge kjønn og er ikke det samme som evnen til å skape barn. Han forklarer libido som et slags psykisk energibegrep eller en livsenergi som betegner en forbindelse mellom sjel og kropp. Han mener at det antagelig finnes en vekselvirkning mellom det fysiske og det psykiske, noe som vil være et uunngåelig tema for en filosof, men et empirisk vanskelig felt, skriver han (Jung 1992a:21–22). Han viser til primitive forestillinger om et begrep som betegner en produktiv energi. Mange kulturer betrakter dette som en kraft eller innflytelse som er ikke-fysisk, så å si overnaturlig, men som viser seg fysisk som en eller annen kraft eller kvalitet som et menneske er i besittelse av. Dette kan oppfattes som et primitivt energibegrep eller psykisk fenomen. Jung hevder at denne energiforestillingen er utbredt, at den finnes i mange ulike kulturer og nesten kan regnes som et universelt fenomen som uttrykk for at den menneskelige bevissthet på tidlige stadier hadde behov for en betegnelse for dynamikk i det «sjelelige» hendelsesforløp (Jung 1992a:70–71). Det finnes i alle fall en konkret fysisk skaperkraft som kvinnen er knyttet til i samspill med mannen. Men så finnes det også en psykisk skaperkraft eller livsenergi som alle mennesker er knyttet til, ifølge Jung, som kan gi fornyelse og utvikling. Det Jung kritiserer den vestlige kulturen for i den sammenheng, er kontrollen som ligger i det rasjonelle og mannlige og som fører til en nedvurdering av det irrasjonelle. Det er ved å inkludere det irrasjonelle element bevisstheten kan fornye og utvikle seg, mener Jung. Denne prosessen foregår ved hjelp av den psykiske energi, libido, som han altså knytter til den kvinnelige annethet.

Paret fungerer som en enhet ifølge Beauvoir. Paret er en enhet, de fungerer i et samspill, men de kan fungere harmonisk eller uharmonisk.

Paret er en grunnleggende enhet der de to halvdelene er naglet til hverandre; det er ikke mulig å splitte opp samfunnet etter kjønn. Det er dette som i bunn og grunn karakteriserer kvinnen: hun er Den andre innenfor en helhet der de to termene er gjensidig nødvendige (Beauvoir 2000:39).

De to er gjensidig nødvendige for hverandre. De er en enhet. Men hvordan forklarer hun denne nødvendige gjensidigheten når det kun er kvinnen som er den andre? Beauvoir sammenligner kvinnenes situasjon med andre grupper som har vært undertrykket, og trekker fram hvordan «den andre bevisstheten» protesterer, gjør opprør, det oppstår krig og kamp. Men når det gjelder forholdet mellom kjønnene, finnes det bånd som gjør de to «halvdelene» bundet til hverandre på

et mye dypere plan, derfor kommer ikke motstanden fram på samme måte. Kvinnene er avhengige av mennene gjennom felles barn, bolig, økonomi, sosial status og kjærlighet. Derfor mener Beauvoir at de båndene som knytter kvinnene til mennene, ikke kan sammenlignes med noen annen form for undertrykkelse. Beauvoir hevder at kvinnen godtar underordningen. Kanskje er det nettopp fordi kvinnen aner at hun også har et herredømme, selv om det ikke kommer fram på samme måte som hos mannen? Et herredømme som også gjør mennene avhengige av kvinnene? At kjønne fungerer i en balanse, er nettopp temaet for Jung, selv om balansen er uharmonisk og gir konflikter eller andre plager.

Kvinnen er både opphøyet, respektert og fryktet for sin fruktbarhet. Kvinnen er betrodd «[...] den vanskeligste og alvorligste oppgave som finnes; å forme et menneskelig vesen» (Beauvoir 2000:618). Farens autoritet er ikke den som føles mest i dagliglivet, sier hun, for i virkeligheten er det moren som hersker i huset (Beauvoir 2000:346). Det er viktig å ta høyde for at Beauvoir beskriver forholdene i Frankrike på slutten av førtitallet, men tilsvarende beskrivelser av kvinnen som dominerende i hjemmet og over omsorgsutøvelsen, er aktuelle også i Norge i vår tid. Det er fortsatt slik som Beauvoir hevder at kvinnen har stor innflytelse over hjemmet og den oppvoksende slekt. Men hun er kanskje noe overraskende i sine karakteristikk av moren: «En av de forbannelsene som hviler over kvinnen [...] er at hun i sin barndom blir overlatt i kvinnenenes hender» og «[...] kvinner som er oppdratt av en mann unngår for en stor del kvinnelighetens skavanker» (2000:340). Hun beskriver hvordan mødre kan være sadistiske, lunefulle og dominerende overfor sine barn og sår tvil om morskapet er utgått fra et morsinstinkt (2000:604,614). Hun kritiserer måten kvinner utøver morskapet på, men hevder samtidig at morskapet er definert av kvinnens *situasjon*. Hun mener at samfunnsstrukturene legger rammer for morskapet. Fordi kvinnen er innestengt i immanensen og ikke har hatt muligheter til prevensjon og abort og dermed til å velge svangerskap selv, argumenterer Beauvoir for at samfunnet må legge til rette for å bedre kvinners valgmuligheter, slik at de kan velge sitt liv i større grad, både når det gjelder morskap og arbeid. Å kombinere arbeidsliv og morskap har historisk vært vanskelig for kvinner, og har satt store begrensninger for kvinners livsutfoldelse og selvrealisering (Beauvoir 2000:619). Et argument for likestilling i hushold og barneomsorg finnes altså hos Beauvoir, fordi en kvinne som er innestengt i immanensen, har begrensede utfoldelsesmuligheter, og dette kan påvirke hennes måte å være mor på. Men kvinner er ikke kun

ofre for samfunnsstrukturer. Kvinner er tvetydige. Kvinner har en passiv rolle i det offentlige liv, men Beauvoir tillegger kvinnen stor makt over husholdet og barneomsorgen, altså har hun en aktiv rolle i hjemmet og er ikke kun undertrykket. I og med at kvinnen har makt i hjemmet, kan hun også være den som undertrykker barn og menn. Selv om det trengs mer forskning på kvinners makt, som nevnt i innledningen min, finnes det grundig dokumentasjon på at også kvinner er overgripere i hjemmet. Tradisjonelle forestillinger om kvinner er imidlertid med på å usynliggjøre slike overgrep (Svendby 2011:68). Forestillingene om kvinner som passive og ofre for menns makt kan skjule hvordan kvinners makt kommer til uttrykk. Kvinners makt kan også framstå subtilt, men likevel legge sterke føringer for omgivelsene som kan være vanskelige å identifisere. Tim Edwards (2006) peker på at selv om det er menn som er i flertall som voldsutøvere, er menn også oftest voldsofre, også når det gjelder psykologisk vold i form av krenkelser som ofte kan komme fra kvinner og mødre (Edwards 2006:63). Derfor trengs mer oppmerksomhet på hva *både* kvinner og menn har makt over, og hvordan dette virker sammen. Når kjønnsbalansen både i hjemmet og i det offentlige bedres gjennom økt likestilling, viser studier at vold i familien reduseres.²⁰

Beauvoir ser på mannen og kvinnen som en helhet, som gjensidig avhengige av hverandre, de er passive og aktive på ulike områder og de fungerer i et samspill. Likevel sier Beauvoir at kvinnen (i Vesten) ikke har blitt betraktet som en selvstendig person, hun oppfattes som vag og passiv. Men kvinnens ubevisste vil ifølge Jung legge føringer og virke bestemmende for det bevisste liv likevel. Og er mannen som overordnet og aktiv en selvstendig person? Mary Wollstonecraft (1792) var opptatt av dette allerede på slutten av 1700-tallet. Hun mente at det å være overordnet som mann ikke betydde det samme som å ha karakter eller å være et bedre menneske. Hun mente at begge kjønn burde oppøve sin fornuft og utvikle karakter som menneske med moral og innhold (Wollstonecraft 1994). Ifølge Jung er verken det partikulære eller det universelle uttrykk for noe individuelt og personlig, men for kollektive og upersonlige aktiviteter. Det er i skjæringspunktet mellom disse to områdene individet kan utvikle sin personlighet. Det er anerkjennelse av tvetydigheten for begge kjønn som kan uttrykke noe nytt, begge kan dominere hverandre, og begge kan være underordnet. En kvinne som kun identifiserer seg med hjemmesfæren og det partikulære, er derfor ingen selvstendig person, men det er heller ikke en

²⁰ Sandnes 2012, <http://kilden.forskningsradet.no/c16880/artikkel/vis.html?tid=81117>

mann som kun identifiserer seg med en rolle i samfunnslivet. Han utvikler en kunstig personlighet som skjuler hans egentlige selv. Nå skal jeg se litt på hvilke gåter Beauvoir mener at han skjuler.

Mannens tvetydighet

«[...] gjennom henne vil han få kjenne det mirakel å framstå for seg selv som en annen, en annen som også er hans dypeste jeg» (Beauvoir 2000:242). Kvinnen blir her beskrevet som mannens «dypeste jeg». Kvinnen representerer altså noe som mannen antagelig ikke er tilstrekkelig bevisst, noe han trenger å hente opp og anerkjenne. Hun blir symbolet på hans annethet, noe som er en del av ham selv. Beauvoir får her fram mannens indre kvinnelighet på en måte som er i tråd med Jungs psykologi. Jung mener også at mannen har en indre kvinnelighet, anima, som et kompenserende element til den ytre mannligheten. Som jeg var inne på i forrige kapittel under presentasjonen av Jungs teori, kan anima forstås som en fleksibel kategori som forandrer innhold etter hva den står i et kompenserende forhold til. Mannlighet kan komme til uttrykk på ulike vis, menn er forskjellige, og begrepet kan ha ulikt innhold. Derfor vil også anima ha ulikt innhold, fordi anima opptrer som noe som skal fylle ut eller regulere den mannlige bevisstheten. Men slik Beauvoir framstiller det her, projiserer mannen sin kvinnelighet over på kvinnen. Hvis kvinnen kan være den som kompletterer mannen, vil det si at han er avhengig av henne for å ha tilgang til disse egenskapene. Men hvis mannen skal bli et selvstendig vesen, et likeverdig subjekt, må mannen anerkjenne disse sidene hos seg selv. Han må møte sin indre annethet, innlemme det skjulte og gåtefulle i seg selv, i stedet for å projisere dette over på kvinnen. Det kan altså se ut til at Beauvoir ikke kun oppfordrer kvinnen til å innlemme de mannlige sidene i seg selv, mannen oppfordres også til å innlemme de kvinnelige sidene i seg selv. Mannen er tvetydig: Han er både aktiv, han transcenderer, og han dominerer kvinnen på noen områder. Men han har også skjulte eller passive sider. Men hva består disse skjulte sidene av? Beauvoir sier at mannen har kompleks som han bringer inn i forholdet til kvinnen, og som gjør at han søker herredømme mer enn sammensmelting og gjensidighet (Beauvoir 2000:460). Men hva består kompleksene i? Som jeg har vært inne på, kan redsel for kvinnens fruktbarhet ligge bak mannens ønske om kontroll. Beauvoir beskriver hvordan kvinnen gjennom å ha evne til å skape barn i sin kropp er assosiert med naturens skaperkraft eller til de kosmiske kreftene som styrer planetenes og solens gang. Beauvoir beskriver også i likhet med Jung at det kvinnelige i ulike kulturer har vært

knyttet både til framtidens fruktbare kilde og til urenhet og tabu. Dette kan virke urovekkende for mannen, han både frykter henne samtidig som han også tiltrekkes av henne. Gjennom henne kan han både forene seg med og underlegge seg naturen (Beauvoir 2000:207).

Men det er forskjell på menn. Beauvoir trekker fram at mange menn lever i et middelfelt og er slett ikke sine kvinner overlegne eller har kontroll over dem. De kan ha et liv som er like konformt som kvinnes, dømt til daglige plikter, underlagt regler i sitt arbeid og må adlyde sine overordnede. Disse mennene lever ufritt og konvensjonelt i større grad enn mange kvinner, hevder Beauvoir. Deres liv er mer fremmedgjort fordi det representerer noe generelt, abstrakt og upersonlig, mens kvinnen har større grep om virkeligheten gjennom den konkrete erfaring med omsorgsoppgaver (Beauvoir 2000:716–717). At menns arbeid kan føre til at de konstruerer en maske, er også tema for Jung. Han er svært opptatt av at menns ubevisste sider ligger skjult bak «persona», som han kaller denne masken. Jung hevder også at kvinner har større tilgang til det personlige gjennom sine oppgaver som handler om omsorg og relasjoner til andre (Jung 1985:109). Betydningen av samspill i relasjoner skal jeg si litt om nå.

Mennesket som et relasjonelt vesen

Ut fra sin historiske undersøkelse hevder Beauvoir at verden tilhører mennene. Og Jung hevder ut fra sine undersøkelser at den indre verden tilhører kvinnene, fordi han mener at det som ekskluderes i den bevisste verden, kompenseres i den ubevisste indre verden. Beauvoir viser til at det er menn som har skapt religionen, politikken, verdiene og skikkene, og at kvinner ikke har hatt samme tilgang som menn til denne verdenen, forstått som den offentlige og vesentlige verden. Dette mener hun skaper begrensninger for kvinner som blir betraktet som en «væren for mennene» (Beauvoir 2000:187,573). Men hvis paret fungerer som en enhet, slik hun hevder, er det vel samspillet mellom kjønnene som har skapt verden? Hvis man vektlegger adskillelsen mellom kjønnene, går det an å si at mennene har skapt verden og at kvinnene har skapt mennene (menneskene). Men det er jo samspillet mellom kjønnene som har skapt menneskene, og uten mennesker ville ikke den offentlige verden eksistert. Samspillet er det avgjørende. Beauvoir er jo nettopp opptatt av at mennesker er knyttet til hverandre. Selv om hun som eksistensialist anser frihet og ansvar for eget liv som grunnleggende, mener hun ikke at mennesker er uavhengige av andre. Tvert imot mener hun at mennesker er grunnleggende knyttet til andre. Hun anklaget

kvinnen for å godta sin passive og underkastende posisjon i forhold til mannen og mente at kvinner måtte forene seg solidarisk i kampen for kvinners frihet. Kvinner trengte hverandre for å stå sterkt i kampen mot undertrykking. Og hun så på paret som en helhet, begge var nødvendige for hverandre. Mennesker fungerer altså i samspill med andre, som par, når det gjelder å skape nye mennesker og på mange andre områder, for eksempel å skape nye innsikter, nye ideer, nye livsvilkår, nye produkter. Det kan bety at begge kjønn er uselvstendige, og at de fungerer komplementært. Men det kan også bety at de trenger hverandre, fordi det er i relasjon til andre at mennesket utvikler sin autonomi og frihet. Jeg vil tolke dette som at forskjeller eller motsetninger kan fungere kreativt eller utviklende, slik jeg har vært inne på angående forholdet mellom overskridelse og tilbaketrekning. Som nevnt er frihetsbegrepet sentralt for Beauvoir, og hun poengterer at frihet er noe som kan øke i et forhold til andre (Beauvoir 2009:39–40). Mennesket trenger bekreftelse fra andre, prosjekter får mening bare gjennom andre;

As radically free I need the other. I need to be able to appeal to others to join me in my projects. The knot of the ethical problem lies here: How can I, a radically free being who is existentially severed from all other human freedoms, transcend the isolations of freedom to create a community of allies?²¹

Mennesker er avhengige av at andre mottar det de gjør, derfor fungerer valgene bare i samspill med andre mennesker for at de skal være meningsfulle. «Mennesker kan bare finne en rettferdiggjøring av sin egen eksistens i andre menneskers eksistens» (Beauvoir 2009:129). Mennesker er knyttet sammen gjennom handlinger og «[...] ethvert menneske har behov for de andre menneskenes frihet» (Beauvoir 2009:129). Beauvoir legger altså til grunn at mennesker er knyttet til andre og trenger andres frihet for sine prosjekter. En antagelse om at mennesker er autonome, rasjonelle og uavhengige som voksne individer, er kritisert av feminister som hevder at autonomi ikke er noe medfødt, men noe som nettopp utvikles i relasjon til andre (Held 2006:13,48). Bånd mellom mennesker blir betraktet som grunnlag for utveksling og utvikling, mennesker skapes i forholdet til andre mennesker. Ut fra en slik relasjonell ontologi kan både det mannlige og kvinnelige subjektet sies å være noe som er utviklet og som videreutvikles relasjonelt. Nære relasjoner kan derfor være et gode som er innbefattet i den tradisjonelle kvinnerollen, gjennom ansvaret for barn og familie som gir kvinner opplevelse av tilknytning i

²¹ Bergoffen 2010, <http://plato.stanford.edu/entries/beauvoir/>

større grad enn menn. En upublisert studie viser at høy likestilling gir bedre helse for menn.²² Siden likestilling innebærer at fedre har mer kontakt med barna sine, tyder det på at nære relasjoner kan være helsebringende, selv om de også kan være det motsatte, slik Beauvoir trekker fram angående morskapet. Men det kan være fordi kvinner hadde hovedansvaret alene.

Jungs forståelse av individuell utvikling legger til grunn motsetninger som integreres og blir til noe nytt. De motsetningene kvinner og menn representerer for hverandre, kan være utgangspunktet for å oppdage seg selv og motsetningene som finnes i ens eget subjekt. Hvis det er slik at kjønnene fungerer i samspill med hverandre, og at friheten øker gjennom samspillet, vil dette si at motsetningene eller forskjellene har en kreativ funksjon.²³ Men samspill kan også ha en destruktiv funksjon. En opplevelse av undertrykkelse kan derfor være noe som er et resultat av et forhold mellom kjønnene, konflikter eller stor avstand mellom partene. Selv om menn har skapt verden, slik Beauvoir hevder, vil dette ifølge Jung kun gjelde den ytre verden, den som handler om det rasjonelle, universelle og bevisste. Den indre verden er minst like betydningsfull ifølge Jung, særlig hvis den ytre verden, altså den verden Beauvoir mener er skapt av mennene, er for sterkt preget av det rasjonelle. Da vil alt det som ikke blir inkludert, representert ved det irrasjonelle og kvinnelige, hope seg opp i det indre ubevisste og styre bevisstheten. Ut fra Jungs vekt på sammenhengen mellom det bevisste og ubevisste vil et fokus på samspill mellom det kvinnelige og mannlige bli tydelig. Undertrykkelse kan ut fra dette forstås som et resultat av samspillet mellom det kvinnelige og mannlige. Men siden samspillet, ut fra Jungs perspektiv, foregår mellom det ubevisste og det bevisste, kan dette være vanskelig å få øye på. En undertrykkelse av det kvinnelige kan derfor framstå som et skille mellom det kvinnelige og mannlige, fordi det kvinnelige ikke kommer til uttrykk direkte i det bevisste liv. Det ubevisste kan spille sammen med bevisstheten på subtile måter som ikke umiddelbart forstås, men som kommer fram i form av underliggende føringer eller kontroll av bevisstheten.

Beauvoir betrakter altså kvinner som undertrykkede og ufrie fordi de har lite innflytelse i den offentlige sfæren. Men hun tillegger like fullt kvinnen makt i hjemmet og over barna. For å få innflytelse i den offentlige sfæren, oppfordrer hun kvinner til å overskride sin ufrihet, transcendere, velge egne prosjekter og ta del i verden på linje med mannen. Et begrenset liv, slik

²² Bergstrøm 2013, <http://kilden.forskningsradet.no/c16880/artikkel/vis.html?tid=85597>

²³ Se avsnittet om motsetninger i kap. 3.

hun mener kvinners liv i den private sfære er, blir da utgangspunktet for å søke frihet. Slik sett skjer overskridelsen i et samspill med begrensningen eller tilbaketrekningen. Altså er det en spenning mellom de to måtene å være i verden på, slik Beauvoir som nevnt viser i *Pyrrhos og Cineas*, det ene skjer i forhold til det andre. På samme måte mener Jung bevisstheten og det ubevisste forholder seg i en spenning til hverandre, og at poenget er å transcendere det ubevisste, altså møte det og gjøre det bevisst. Beauvoir mener at mannen som den dominerende ikke er et fritt menneske og begrunner dette med at konsekvensene hans handlinger får for den som står i den underordnede posisjon, må tas i betraktning. De valg som foretas av mannen, som betraktes som et uavhengig, autonomt subjekt, er ikke nødvendigvis frie valg, fordi et fritt menneske, ifølge Beauvoir, kjennetegnes av å anerkjenne alles frihet (Pettersen 2006: 290–291). Slik sett kan et genuint fritt menneske ikke være verken underordnet eller dominerende. Mannens identifikasjon med en samfunnsmessig rolle er ikke, ifølge Jung, kjennetegnet på et fritt, uavhengig liv. Jung tematiserer ikke begrepet frihet slik Beauvoir gjør. Men virkeliggjørelsen av selvet, som er svært viktig i Jungs psykologi, innebærer noe av det samme, slik jeg forstår det. Det betyr å kunne realisere sine menneskelige muligheter og samtidig kunne bidra positivt overfor andre mennesker. Menns rolle i samfunnet er derfor ikke nødvendigvis uttrykk for at mannen er en genuin personlighet. Jung mener at menn også undertrykker sin individualitet, og at dette ikke er godt verken for mannen selv eller for andre. Tvert imot, det er når mennesker utvikler sin egen unike individualitet, at funksjonen overfor samfunnet og andre mennesker er den beste. Selvinnsikt og selvutvikling er nettopp det som kan bedre evnen til å inngå i mellommenneskelige relasjoner (Bennet 2002:10). Undertrykkelse er altså noe som ifølge Jung kan løses opp hos både kvinner og menn. Det skjer ved at begge kjønn nærmer seg sin motsats, både representert ved det andre kjønnets egenskaper og i møte med det ubevisste i seg selv, hvor de elementer bevisstheten ikke inkluderer, finnes. Etter mitt syn finnes det her tydelige likhetspunkter mellom Beauvoir og Jung.

Transcendensen mot frihet skjer altså, slik jeg forstår Beauvoir, på bakgrunn av immanensen, som representerer tilbaketrekningen eller begrensningen. Feministfilosofen Sarah Lucia Hoagland (1988) tematiserer også frihet i forhold til begrensninger. Hun mener på den ene siden at undertrykkende strukturer kan begrense friheten for kvinner, men på den andre siden at begrensninger kan være en hjelp, som en ramme eller kontekst for valg og utvikling. Hun

fokuserer på de motsetninger eller forskjeller mennesker representerer for hverandre som kan virke som en kreativ friksjon som kan utfordre og utvikle deres liv (Hoagland 1988:232). Hun vektlegger i likhet med Beauvoir at en spenning mellom motsetninger i en relasjon ikke nødvendigvis behøver å true et forhold og føre til brudd, eller sagt med andre ord, fungere dualistisk og hierarkisk. Motsetninger kan rommes i et hele og være til stede samtidig ved at de anerkjennes og blir til forenlige forskjeller. Hoagland ser altså, i likhet med Beauvoir, på relasjoner mellom mennesker som en mulighet for utvikling. Men for at dette skal være mulig, er det viktig å bli bevisst seg selv og sin egen tvetydighet, at mennesker er separate individer som samtidig trenger andre (Hoagland 1988:235–241). Dette ligner Beauvoirs vektlegging av tvetydighet som et grunnleggende trekk ved mennesker. Mennesker kan være både adskilte og knyttet til hverandre (Beauvoir 2009:98). Tvetydigheten som begge kjønn opplever, ser ut til å komme fram i relasjonen de har til hverandre, og løsningen handler om å forsøke å erkjenne og å anerkjenne det motsetningsfylte både hos en selv og hos den andre.

Beauvoir mener at ingen kan virkeliggjøre sin frihet uten i relasjon til andre som også er frie. Begge kjønn har derfor nytte av at den andre er fri. Det kan derfor sies at motsetninger mellom kvinner og menn kan føre til både begrensninger av friheten og det motsatte, slik jeg har vært inne på. Jung tematiserer den manglende friheten hos menn til å være sitt eget «selv», derfor kan menn også betraktes som undertrykkede. Men han mener at det undertrykkende element også finnes i ens eget indre og ikke kun i det ytre. Med andre ord, i forholdet mellom forskjeller eller motsetninger ser det ut til å ligge tvetydige muligheter. Dette bringer meg over til hvordan utviklingsprosessen mer konkret kan utvide det kvinnelige subjektet, slik Beauvoir beskriver, og hvorvidt det kan sies å foregå en gjensidig utviklingsprosess mellom kjønnene.

«Kroppen som en situasjon»

«Man fødes ikke som kvinne, man blir det» (Beauvoir 2000:327). Kvinnens skjebne er ikke medfødt, men skapes av oppdragelse og samfunnsforhold, fortsetter Beauvoir:

Således er den passiviteten som hovedsakelig karakteriserer den «kvinnelige» kvinnen, et trekk som utvikler seg i henne fra hennes første år. Men det er galt å påstå at dette er en biologisk kjensgjerning: det er i virkeligheten en skjebne som blir pålagt henne av oppdragerne og samfunnet (Beauvoir 2000:339).

Kvinnelighet er ikke et resultat av den biologiske kroppens utvikling alene, kvinnelighet er noe som utvikler seg sosialt. Og hvem er oppdragerne og samfunnet som pålegger kvinnen å utvikle sin skjebne som kvinne? – Det er andre kvinner og menn. Kvinner har, som kjent, hatt sitt hovedvirke i det private med ansvar for mat, varme, hygiene og barneoppdragelse; og menn har hovedsakelig skapt det offentlige samfunnet. Det er derfor ikke kun menn som skaper kvinnens vilkår, mye formes også i oppdragelsen i hjemmet, kanskje det mest vesentlige. Slik kan også kvinner som mødre forme menns vilkår. Det er samspillet mellom oppdragelse og samfunn som er årsaken til kvinnens skjebne som den andre, mener Beauvoir. Jung på sin side hevder at forestillinger om kjønn er noe medfødt, men han er samtidig opptatt av utviklingsmulighetene. Idéen om at barnets personlighet blir til i det øyeblikk det ser dagens lys, og at det er et slags ubeskrevet blad inntil det får livserfaringer, var noe han ikke kunne forstå (Bennet 2002:71). Han mente at allmennmenneskelige elementer ligger i den kollektive psyken som vi alle er en del av, og som vi fødes inn i verden med. Han knytter dette medfødte til sjelen, ikke først og fremst til kroppen. Han mener at arketyperne i det ubevisste sjelelivet representerer forestillinger av nedarvede urgamle opplevelser kjønnene har hatt, og at de kan forstås som forestillinger som kan farge opplevelsen av kvinner og menn i nåtiden. Det betyr ikke at de stemmer overens med de virkelige opplevelser kvinner og menn har av hverandre. Sine indre forestillinger om det kvinnelige eller mannlige kan en mann eller kvinne projisere over på virkelige kvinner eller menn (Fordham 1964:49–51). Dette betyr ifølge Jung at vi fødes inn i verden med en forbindelse til kulturelle forestillinger om kjønn som ligger i oss forut for våre konkrete opplevelser. Hvorvidt dette stemmer, kan selvsagt diskuteres. Uansett kan sosiale føringer virke essensielle kanskje i like stor grad som biologiske.

Beauvoir argumenterer mot en medfødt kvinnelighet for å unngå at det biologiske kjønn skal bestemme en kvinnes skjebne som essensiell, altså at kvinnen er født til å føde barn og ta seg av barn og husholdet inntengt i immanensen. At både det biologiske og det sosiale har betydning for hvordan kvinnen opplever sin situasjon, kan forstås ut fra det Beauvoir mener med at kroppen er en situasjon. Men det viktigste for henne er at kvinneligheten kan forandres, at oppdragelse og samfunn kan forandres, og dermed forståelsen av hva en kvinne er. Dette er helt i tråd med Jungs teori. Selv om han mener at vi har medfødte forestillinger om hva kjønn er, vil jeg mene at hans hovedanliggende er menneskets mulighet til kontinuerlig utvikling, i likhet med Beauvoir:

Kvinnen er ikke en stivnet virkelighet, hun er en vorden; det er i hennes vorden man må sammenlikne henne med mannen, det vil si at man må definere hennes *muligheter*; det som forkludrer så mange diskusjoner er at man vil redusere henne til det hun har vært, eller til det hun er i dag, mens man stiller spørsmål om hennes evner; men faktum er at evner bare viser seg tydelig når de blir virkeliggjort, og det er også et faktum at når man betrakter et vesen som transcendens og overskridelse, kan man aldri gjøre opp noen endelig status (Beauvoir 2000:77).

Hun beskriver kvinnen som en prosess, hun har muligheter til å overskride sin skjebne, og kroppen er utgangspunktet for denne prosessen, «[...] hvis kroppen ikke er en *ting*, er den en situasjon: vårt grep om verden og utkastet til våre prosjekter» (2000:77.). Kvinnens kropp er viktig, men biologien som anatomi og fysiologi kan ikke gi tilstrekkelig svar på hvorfor kvinnen er den andre. Kvinnen som både kropp og bevissthet i den levde virkeligheten er det avgjørende. Gjennom Beauvoirs fenomenologiske perspektiv blir dette tydelig. Det tvetydige representert ved kropp og bevissthet, frihet og begrensning definerer kvinnens situasjon. Den sosiale konteksten kroppen befinner seg i, er avgjørende for at kvinnen er sekundær i forhold til mannen, men samtidig vektlegger Beauvoir ansvaret kvinner har for å skape sitt eget liv. Hun åpner dermed for valgfrihet og mulighet for transcendens. Jeg vil her kort nevne at Butler mener at Beauvoir åpner for en radikal forståelse av kjønn som konstruert, en tvetydighet som gjør at binariteten mister sin makt (Butler 1986:40,47). Butler ønsker å videreføre tanken om sosial konstruksjon og hevder at alt er konstruert, at det ikke finnes noe subjekt forut for de sosiale og kulturelle betydningene. Hun vil derfor oppheve skillet mellom det biologiske og det sosiale kjønnnet fordi hun mener at det biologiske er kulturelt betinget, noe som gjør at subjektet blir et resultat av de sosiale rammene (Butler 1986). Moi kritiserer Butler i dette synet ved å hevde at kroppens betydning blir borte når det kun er de sosiale rammene som er avgjørende. Moi mener at Beauvoirs utsagn «kroppen som en situasjon» tar høyde for at det finnes et subjekt som erfarer og som har en viss valgfrihet, det er ikke kun de ytre rammene som skaper subjektet (Moi 1998). Hun mener at Beauvoirs fenomenologiske tilnærming får fram den konkrete, historiske og sosiale kroppen, en enhet av kropp og bevissthet som gjør at skillet mellom det biologiske og sosiale blir irrelevant (Moi 1998:23).

Det er ikke bare kvinnen som er kropp, mannen er også kropp, ifølge Beauvoir:

Mannen er i virkeligheten også kropp, akkurat som kvinnen, altså en passivitet, en kasteball for arten og for sine hormoner, et urolig bytte for sitt begjær; og hun er liksom han, midt i den kroppslige feberen, samtykke, frivillig gave og aktivitet; de opplever hver på sin måte den merkelige tvetydigheten ved eksistensen som er blitt kropp. I de kampene der de tror at de slåss med hverandre, er det mot seg selv hver av dem kjemper, ved å projisere inn i sin partner den delen av dem selv som de tar avstand fra; i stedet for å oppleve det tvetydige ved sin egen situasjon (Beauvoir 2000:823).

Begge kjønn er kropp og situasjon. Begge kjønn er tvetydige. Jung mener også at det fysiske og psykiske henger sammen, han antar at de er knyttet sammen ved en vekselvirkning, og viser til dette som et felt det finnes lite kunnskap om (Jung 1992a:21–22). Men han henviser til undersøkelser hvor en måler fysiologiske reaksjoner og påviser at emosjoner kan forårsake blant annet økt hjerterefrekvens, forandret pusterytme og reaksjoner i huden (Bennet 2002:33). Jung antar derfor at kropp og psyke ikke fungerer adskilt. Kropp kan sies ikke kun å være biologi i form av anatomi og fysiologi, psykiske forhold kan også være en del av det kroppslige. I våre dager er ikke psykosomatiske sammenhenger ukjente fenomener. Vitenskapelige teorier som forstår mennesket enten som biologisk eller som sosialt, kan bidra til et mekanistisk og splittet syn på mennesket som har voldt skade i moderne medisin (Vetlesen 2008:36). Jung peker altså på en sammenheng mellom menneskets indre og ytre virkelighet, det fysiske og det psykiske, kropp og bevissthet. I våre dager etterlyses nettopp nytenkning i teorigrunnlaget i helsefag som tar for seg sammenhengene mellom kropp og bevissthet (Fehr 2008:9). En bedre forståelse av mennesket, som tar høyde for helheten av den indre og ytre virkelighet, kropp og bevissthet, er derfor nødvendig, fordi det har betydning for forståelsen av menneskets helse, utvikling og funksjon.

Å forstå kroppen som et møtepunkt mellom det sosiale og det biologiske er noe Beauvoir og Jung møtes på. Ifølge Beauvoir gjelder dette ikke bare kvinner. Jung viser at subjektet som jo er mannlig i den vestlige filosofiske tradisjonen, er undertrykket. Mange menn betaler en høy pris ved å legge bånd på seg, kontrollere sitt indre for å tilfredsstille samfunnets og egne forventninger. Det kan diskuteres i hvilken grad det kan ses som et privilegium å være i en dominerende posisjon som mann. Det som kan oppleves som en byrde og undertrykkelse av

andre, kan også virke som undertrykkelse av menn selv, ikke minst følelsesmessig (Pease 2002:169,173).²⁴

Beauvoir oppfordrer begge kjønn til å utvikle evnen til å anerkjenne tvetydigheten; hun mener at de begge er både biologiske og sosiale, og at de begge har sider i seg som de har vanskelig for å anerkjenne. Hvis de begge kan møte dette i seg selv, vil de lettere la være å anklage hverandre, få friheten til å seire og utvetydig hevde sitt kameratskap (Beauvoir 2000:826). Det kan se ut til at hun mener at både kvinnen og mannen blir den andre for hverandre ved at de tillegger den andre det de har vanskeligheter med hos seg selv. Hun oppfordrer kvinnen til å gjøre som mannen ved å transcendere og ta del i verden. Kan det være at hun mener at mannen tilsvarende bør oppfordres til å stoppe opp litt, være mindre transcenderende? Ved at de begge lar være å projisere ut sine indre motsetninger for å bli kvitt dem, og heller blir kjent med dem og anerkjenner dem, vil motsetningene ikke lenger fungere som en dualisme med et hierarki, men bli til noe annet, til forskjeller som kan fungere side ved side. Da kan de også bli den første for hverandre, bli likeverdige subjekter. Beauvoir framhever at dette ikke betyr at kjønnene blir like. Frihet innebærer ikke ensartethet eller at forskjellene mellom kvinner og menn blir borte. Forskjeller og rettferdighet kan eksistere side om side:

Å frigjøre kvinnen er å nekte å stenge henne inne i det forholdet hun har til mannen, ikke å fornekte dette forholdet, selv om hun hevder seg som seg selv, vil hun ikke desto mindre fortsette å eksistere også for ham; selv om hver av dem anerkjenner hverandre gjensidig som subjekt, vil de allikevel forbli en annen for den andre; gjensidigheten i forholdet mellom dem vil ikke oppheve de miraklene som oppstår fordi menneskeheten er inndelt i to adskilte kategorier; begjær, besittelse, kjærlighet, drøm, spenning; og de ordene som beveger oss; å gi, erobre, forenes, vil beholde sin betydning; det er tvert imot først når halvparten av menneskehetens trelldom og hele det hyklerske systemet dette medfører blir opphevet; at «todelingen» av menneskeheten vil avsløre sin egentlige betydning og menneskeparet vil finne sin virkelige form (Beauvoir 2000:826).

²⁴ Maskulinitetsteorier tematiserer menn som undertrykkede bl.a. i forhold til hierarkier mellom menn, jf. Connells teori om hegemonisk maskulinitet (1995). Claes Ekenstam mener at Connells teori har vært viktig for å bryte ned statiske forestillinger om mannlighet, ved at den legger vekt på det relasjonelle og ser på forholdet mellom ulike maskuliniteter. Men han mener også at den fokuserer for ensidig på maktdimensjonen. Ekenstam trekker fram det følelsesmessige aspektet i det mannlige. Redselen for å være umannlig eller redselen for å falle, som han formulerer det, kan i mange tilfeller være en vel så stor motivasjon for å være mannlig som ønsket om makt (2006:42). Ellers mener jeg at menns helsetilstand og kortere levealder er indikasjoner på at menn er undertrykket, at mannen også er den andre, noe jeg var inne på i kapittel tre.

Kvinnen trenger frigjøring for at kjønnene kan anerkjenne hverandre gjensidig som subjekt, er Beauvoirs budskap her. Men det trenger da mannen også? Kan hende er også han stengt inne i det forholdet han har til kvinnen. Ut fra Jungs psykologi er mannen som den andre et like viktig tema som kvinnen som den andre. Det er ikke bare kvinnen som mangler noe i forhold til mannen, slik Freud hevdet. Jung mener at mannen også mangler noe i forhold til kvinnen.

Den nederlandske filosofen Karen Vintges hevder i sitt essay «Simone de Beauvoir: A Feminist Thinker for Our Times» (1999) at *Det annet kjønn* ikke kun har historisk betydning, slik mange mener. Hun mener at Beauvoir nettopp argumenter for at både kvinner og menn må forandre seg, og at Beauvoir ikke mente at kvinner skulle bli et subjekt på den måten som menn har framstått som subjekt (Vintges 1999:135). Det mannlige subjektet er altså ikke normen, slik hun ser det. Menn må også gi opp sitt behov for å ha kvinnen som sitt objekt, mannen trenger også å bli mer bevisst og reflektert. Vintges viser til hvordan Beauvoir i *Tvetydighetens etikk* anser emosjoner som viktige og hvordan det å ikke ha emosjonelle erfaringer er en fundamental mangel. Menn som tradisjonelt er forbundet med rasjonalitet, kjennetegnes nettopp ved en antatt mangel på emosjoner. Beauvoir mente at den menneskelige status var tvetydig, ikke bare bestående av fornuft og bevissthet, men også av en psykologisk side, av emosjoner og det ubevisste. Vintges fremhever at det å leve, ifølge Beauvoir, innebærer å konstruere selvet, ikke bare dekonstruere statiske forestillinger. Det feminine er ikke noe som skal frigjøres eller oppheves, men skapes på nytt, ut fra nye måter å leve og tenke på. Kvinnen skaper seg selv kontinuerlig til et spesifikt ansvarlig subjekt i verden (Vintges 1999:137). Slik blir altså det kvinnelige subjektet konstruert som et foreløpig resultat av et kontinuerlig prosjekt.

Slik jeg forstår Vintges, peker hun på at det kvinnelige subjektet hos Beauvoir ikke har det mannlige som mål, og at det mannlige subjektet også trenger utvikling. En mangel på det emosjonelle hos menn er et viktig tema for Jung. Han understreker nettopp at mannligheten har behov for å innlemme det irrasjonelle og emosjonelle, slik jeg har vært inne på. Beauvoir poengterer nettopp denne mangelen ved mannen, ifølge Vintges. Både kvinner og menn kan derfor se ut til å mangle noe sett i forhold til hverandre. Mangelen er gjensidig, men de mangler forskjellige ting. Kvinnen mangler noe i den ytre verden og mannen noe i den indre verden. Eller sagt med andre ord, begge mangler de noe representert ved det andre kjønnets egenskaper og

kompetanseområder. Beauvoir sier at kvinnen ikke er fri, men hun sier også at mannen som den dominerende heller ikke er fri. Hvis mannen heller ikke er fri, hvem er det som dominerer ham? Samfunnet? Sjefen? Kvinnen? Vintges mener at utviklingen, ifølge Beauvoir, foregår med både det mannlige og det kvinnelige subjektet i relasjonen mellom dem. Men for at denne relasjonelle utviklingen skal skje, må ikke også kvinner erkjenne sin dominans over mannen? Hvordan foregår den, er den ubevisst, skjult eller subtil slik mannens annethet ser ut til å være? Hvis utviklingsprosessen skal være gjensidig mellom kjønnene, medfører ikke det at oppgivelse av makt over den andre også må være gjensidig?

Oppsummering av kap. 5

Jeg har ønsket, med utgangspunkt i konklusjonen i *Det annet kjønn*, å undersøke hvordan Beauvoir forstår det kvinnelige subjektet, og å belyse dette med Jungs psykologi. I konklusjonen i *Det annet kjønn* er forholdet mellom kjønnene framtrædende, der mannen framstår som subjekt og kvinnen som den andre. Jeg har forsøkt å belyse dette forholdet med Jungs psykologi, som legger til grunn at motsetninger mellom det bevisste og ubevisste fungerer kompensere. Beauvoirs løsning er å oppfordre begge kjønn til en større bevisstgjøring av de tvetydigheter hun mener finnes hos dem begge, slik at de kan anerkjenne hverandre gjensidig som subjekter. Men hvordan foregår dette? Det som kjennetegner vår tilværelse, slik Beauvoir beskriver i *Pyrrhos og Cineas* og i *Tvetydighetens etikk*, er spenningstilstander i tvetydigheter, mellom overskridelse og tilbaketrekning, mellom oss selv og den våre prosjekter er rettet mot, og mellom den friheten alle har og de begrensningene den konkrete situasjonen setter for oss. Jung er også opptatt av hvordan motsetninger fungerer i interaksjon. Hans fokus er på forholdet mellom det bevisste og det ubevisste. Han mener at det ubevisste som en indre virkelighet er like viktig og må tas i betraktning for å forstå den ytre virkeligheten, fordi det foregår et samspill mellom dem. Mens Beauvoir mener at verden tilhører mennene, mener Jung at dette kun gjelder den ytre verden. Fordi det kvinnelige undertrykkes, oppstår en kompensasjon i det ubevisste, derfor hevder Jung at den indre verdenen tilhører det kvinnelige. Dette er viktig å forstå fordi det ubevisste fungerer som en underliggende styring for bevisstheten, ifølge Jung.

Både Jung og Beauvoir er opptatt av spillet mellom motsetninger, tvetydighet og gjensidighet. Og det viktigste de har felles, er etter mitt syn at de begge er opptatt av hvordan

subjektet kan utvikle seg. Ifølge Beauvoir vil kvinnen være subjekt, men hun drar også fordeler av sin passive rolle, mens mannen gjerne vil ha en likeverdig kvinne, men er samtidig redd for å miste herredømmet over henne. Beauvoir legger til grunn at mennesket er grunnleggende knyttet til andre, at mann og kvinne er gjensidig nødvendige for hverandre, men også gjensidige gåter for hverandre. Hun beskriver en prosess der begge kjønn har mulighet til å utvikle sitt subjekt. Ved å anerkjenne sin egen tvetydighet vil de bli bedre i stand til å åpne seg for den andre, og krigstilstanden hun beskriver mellom kjønnene, kan bli til noe annet. Her forandres altså begge subjekter ved at de anerkjenner sider ved seg selv som de har det dårlig med, eller er ubevisst om, istedenfor å projisere disse sidene på den andre. Dette beskriver hun som en gjensidig prosess – som kan være vanskelig, men nødvendig. Det er ikke kun kvinnen som oppfordres til å transcendere, bli mer aktiv og ta del i mannens verden; mannen trenger også å konfronteres med sin egen gåte, sin skjulte, passive side som han frykter og har projisert over på henne. Dette er i tråd med hvordan Jung forklarer utvikling som et møte mellom bevisste og ubevisste sider hos begge kjønn. Både Beauvoir og Jung framstiller dette som en gjensidig utvikling ved at begge kjønn kan være den andre for hverandre. Men Beauvoir ser likevel ikke ut til å ta konsekvensen av dette fullt ut, at annetheten er et gjensidig fenomen. Hun trekker det fram, hun tillegger kvinnen dominans over hjemmesfæren og barneoppdragelsen, at kvinnen kan opptre som dommer for mannen og at mannen frykter kvinnen på grunn av hennes fruktbarhet. Likevel hviler hele Beauvoirs undersøkelse av kvinnens situasjon på at det er kvinnen som er den andre. Mannen som den andre kommer ikke fram i samme grad. Ut fra Jungs psykologi kan dette tolkes som at mannens annethet er mer skjult enn kvinnens annethet. Jung mener at begge kjønn mangler noe sett i forhold til hverandre, derfor kommer annetheten gjensidig fram mellom kjønnene. Men både Jung og Beauvoir er opptatt av at bevisstgjøring av det mannlige så vel som det kvinnelige er noe som skjer i forholdet mellom kjønnene, ved at de begge retter fokuset både innover i seg selv, mot tvetydigheten, mot egne fremmede og ubevisste sider, for dermed å kunne inngå i bedre relasjoner til hverandre.

6. Avslutning

Hvordan skapes det kvinnelige subjektet? Er subjektutvikling en gjensidig prosess mellom kjønnene? Med utgangspunkt i Simone de Beauvoirs konklusjon i *Det annet kjønn* har jeg diskutert denne problemstillingen. Beauvoir beskriver her hvordan mannen som subjekt og kvinnen som den andre er i konflikt. Løsningen på konflikten mener hun består i at begge kjønn vender blikket mot seg selv og anerkjenner sin egen tvetydighet i stedet for å forsøke å dominere og anklage hverandre. Dette mener hun er grunnlaget for å anerkjenne hverandre gjensidig som subjekter. Hva Beauvoir mener tvetydigheten består av hos mann og kvinne, er det jeg fokuserer på i min undersøkelse. Betyr tvetydighet at både mann og kvinne kan være den andre i forhold til hverandre? Er en gjensidig utvikling mellom kjønnene mulig uten at hierarkiet også er gjensidig, altså at annetheten er gjensidig?

Forholdet mellom mann og kvinne som subjekt og som den andre kan oppfattes som en motsetning. Ved å velge et teoretisk perspektiv som innebærer en problematisering av hvordan motsetninger fungerer, ønsket jeg å rette søkelyset mot temaet kjønn og motsetninger som er et sentralt tema i kjønnsteoriene. Jungs psykologi legger til grunn at utvikling av subjektet foregår i samspillet mellom motsetninger i det bevisste og det ubevisste hos mennesket. Det at han knytter dette symbolsk til det kvinnelige og det mannlige, og mener at de finnes som elementer i begge kjønn, gjør hans teori interessant for kjønn og subjektivitet, etter min oppfatning. Jung er altså opptatt av hvordan mennesket kan utvikle seg gjennom et møte med sine motstridende sider, slik Beauvoir også er. Hans forståelse av det ubevisste åpner for muligheten av utvidelse av både det kvinnelige og det mannlige til å bli mer fleksibelt, flytende og mangfoldig. Hos Jung er gjensidigheten mellom det kvinnelige og det mannlige tydelig, og mannen som den andre er et tema, tydeligere enn hos Beauvoir. Underveis i oppgaven har jeg forsøkt å trekke inn noen henvisninger til praksis. Kjønnssurettferdighet finnes både for kvinner og for menn, men skjevhetene i menns disfavør ser ut til å være underfokuset både i teoriene og i likestillingsdebattene. Jeg har forsøkt å relatere de teoretiske diskusjonene til konkrete eksempler som viser mannens underordning og kvinnens makt.

Jungs psykologi er omstridt. Jeg har diskutert noe av kritikken som rettes mot hans teori, men valgt å se bort fra deler av den da det ville bli for omfattende. Jeg har valgt å legge vekt på å

tolke hans arbeid ut fra en fenomenologisk tilnærming. En slik tilnærming til subjektet får fram det tvetydige: kroppen og psyken, det bevisste og det ubevisste, det erkjente og det skjulte, det materielle og det immaterielle, det allmenne og det personlige, det indre og det ytre, likhetene og forskjellene og muligheten. Dette er noe både Beauvoir og Jung er opptatt av. At det tvetydige ved mennesket finnes innad i subjektet og kan bli tydelig i relasjonen mellom mennesker, kommer fram hos dem begge. Ved å anerkjenne sin egen tvetydighet kan subjektet utvides og romme mer.

Ved å belyse Beauvoirs subjektforståelse med Jungs psykologi har jeg forsøkt å vise at det er mulig å argumentere for at kvinnen utvikler sitt subjekt gjennom et forhold til motsatser eller forskjeller i seg selv og i forholdet til mannen, og at utviklingen kan forstås som en gjensidig prosess mellom kjønnene. Men Beauvoirs undersøkelse av kvinnens situasjon hviler på at det er kvinnen som er den andre i forholdet til mannen. Selv om hun trekker fram at mannen også kan være den andre for kvinnen, er ikke annetheten tilstrekkelig gjensidig mellom kjønnene, slik jeg tolker det. Dette er i tråd med den generelle bunnforestillingen i kjønnteoretisk orienterte analyser om at makt og underordning ikke er gjensidig mellom kjønnene. Jung på sin side mener at begge kjønn er underordnet eller mangler noe sett i forhold til hverandre. Ved at han tar høyde for at det bevisste og det ubevisste i mennesket fungerer som en helhet, kommer gjensidigheten fram mellom det kvinnelige og det mannlige både når det gjelder utviklingsprosesser og maktforhold. Men mannens annethet og kvinnens makt er ifølge Jung til stede på en ubevisst eller mer utydelig måte enn kvinnens annethet og mannens makt, og trenger identifikasjon. Ut fra Jungs perspektiv er det mulig å forklare hvorfor gjensidigheten hos Beauvoir ikke er til stede som gjennomgående; den er delvis skjult og vanskelig å avdekke. Men Beauvoir og Jung er begge opptatt av at bevisstgjøring er noe som skjer i forholdet mellom kjønnene ved at både mann og kvinne retter oppmerksomheten innover i seg selv, og anerkjenner tvetydigheten, for dermed å kunne inngå i bedre relasjoner til hverandre. Dette kan lede til: «Det faktum at man er et menneske er uendelig mye viktigere enn alle de særegenhetene som skiller menneskene fra hverandre [...]» (Beauvoir 2000:823). Kanskje Beauvoir har rett i at krigen mellom kjønnene kun er et overgangsstadium i menneskehetens historie. Men da kan det være nødvendig at gjensidigheten mellom kjønnene anerkjennes i større grad enn det jeg mener er tilfellet i dag, slik jeg har forsøkt å vise at Jungs psykologi kan bidra med. Som Beauvoir sier, og som også Jung

kunne ha underskrevet på: «Dramaet kan overkommes ved at man fritt anerkjenner den andre som individ, at enhver setter både seg selv og den andre som objekt og subjekt i en gjensidig bevegelse» (2000:195–196).

Litteraturliste

- Andersen, Carl Chr., 1993. «Carl Gustav Jung». *Vestens tenkere. Fra Descartes til Nietzsche*. Oslo: Aschehoug.
- Beauvoir, Simone de, [1949] 2000 (paperback). *Det annet kjønn*. Oslo: Pax Forlag.
- Beauvoir, Simone de, [1947] 2009. *Phyrras og Cineas. Tvetydighetens etikk*. Oslo: Pax Forlag.
- Bennet, E.A., 2002. *Jung og hans tankeverden*. Oslo: N.W. Damm&Søn.
- Bergstrøm, Ida I., (06.09.13). «Når menn skal likestilles i Europa». *Kilden. Informasjonssenter for kjønnsforskning*. Tilgjengelig fra: <http://kilden.forskningsradet.no/c16880/artikkel/vis.html?tid=85597> [10.10.13].
- Bergoffen, Debra, [17.08.04] (16.08.2010). «Simone de Beauvoir, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.). Tilgjengelig fra: <http://plato.stanford.edu/entries/beauvoir/> [17.10.13].
- Borchgrevink, Tordis, 1994: «Høydeskrekk? Perspektiver på kjønn i forandring». Hagemann, Gro, Anne Krogstad (red.). *Høydeskrekk. Kvinner og offentlighet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Braidotti, Rosi, 2002. «Identity, Subjectivity and Difference: A Critical Genealogy». Griffin, Gabriele, Rosi Braidotti (red.). *Thinking Differently. A Reader in European Women's Studies*. London: Zed Books.
- Brooke, Roger, 1991 (paperback 1993). *Jung and Phenomenology*. London og New York: Routledge.
- Butler, Judith, 1999. «Preface (1999)». *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Butler, Judith, 1986. «Sex and Gender in Simone de Beauvoir's Second Sex». *Yale French Studies* (72): 35–49. «Simone de Beauvoir: Witness to a Century. Yale University Press.
- Connell, Robert W., 1995. *Masculinity*. Cambridge: Polity Press.
- Edwards, Tim, 2006. «Violence and Violation. Men, Masculinity and Power». *Cultures of Masculinity*. New York: Routledge.
- Ellingsæter, Anne Lise, Solheim, Jorunn, 2002. «Makt – kjønn – arbeidsliv: Teoretiske landskap». Ellingsæter, Anne L., Solheim J. (red.). *Den usynlige hånd? Kjønnsmakt og moderne arbeidsliv*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Einevoll, Gaute T., Newth, Eirik (red.), 2005. *Naturens kode*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Ekenstam, Claes, 2006. «Kap.1: Män, manlighet och omanlighet i historien». Lorentzen, J., Ekenstam, C. (red.). *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*. Hedemora: Gidlund.
- Ericsson, Kjersti, 1992. *Kjønnsspillet*. Oslo: Cappelen
- Fehr, Drude von der, 1993. «Uharmoniske mønstre. En presentasjon av Rosi Braidottis feministiske teori». *Nytt om kvinneforskning* (2): 41–47.
- Fehr, Drude von der, 2008. *Når kroppen tenker*. Oslo: Universitetsforlaget
- Fordham, Frieda, 1964. *Innføring i Jungs psykologi*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Foucault, Michel, 1999. *Seksualitetens historie 1: Viljen til viten*. Oslo: Pax forlag.
- Fremmedord.org. «Dikotomi». Tilgjengelig fra: <http://fremmedord.org/hva-betyr/dikotomi/> [17.10.13].
- Freud, Sigmund, 2007. *Bruddstykke av en hysterianalyse*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag A.S.
- Fürst, Elisabeth L'orange, 1998. «Poststrukturalisme og fransk feminisme». Fürst, E. L., Nilsen, Ø. (red.). *Modernitet, refleksjoner og idébrytninger*. Oslo: Cappelen akademiske forlag.

- Haga, Ånund, 1993. «G.W.F. Hegel». *Vestens tenkere. Fra Freud til Braudrillard*. Oslo: Aschehoug.
- Haslie, Anita, (13.08.2013), «Betaler prisen for kvinners deltidsarbeid». *Kilden. Informasjonssenter for kjønnsforskning*. Tilgjengelig fra: <http://kilden.forskningsradet.no/c17251/artikkel/vis.html?tid=85376> [17.10.13].
- Hanneborg, Bente, Hanneborg, Knut, 1975. *Filosofisk ordbok*. Oslo: Tanum.
- Haraway, Donna, 1996. «Situerte kunnskaper: Vitenskapsspørsmålet i feminismen og det partielle perspektivets forrang». Sæter, G. (red.). *HUN – en antologi om kunnskap fra kvinners liv*. Oslo: Spillerom.
- Harding, Sandra, 1992: «Rethinking Standpoint Epistemology: What is strong objectivity? Hesse-Biber, Sharlene Nagy, Michelle L. Yaiser (red.): *Feminist Perspectives on Social Research*. Oxford: Oxford University Press.
- Hegel, G.W.F., 2011. *Logikken. Encyklopedi over de filosofiske vitenskapene, del 1*. Oslo: Vidarforlaget.
- Held, Virginia, 2006. *The Ethics of Care*. New York: Oxford University Press.
- Hesse-Biber, Sharlene Nagy, Denise Leckenby, 2004. «How Feminists Practice Social Research». Hesse-Biber, Sharlene Nagy and Michelle L. Yaiser (eds.): *Feminist Perspectives on Social Research*. Oxford: Oxford University Press.
- Hoagland, Sarah Lucia, 1988. *Lesbian Ethics. Toward New Value*. Palo Alto, California: Institute of Lesbian Studies.
- Hognestad, Astri, [1968] 1992. «Innledning». C.G. Jung. *Psykisk energi*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag A.S.
- Holter, Harriet, 1970. «Sex Roles and Social Differentiation». *Sex Roles and Social Structure*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Holter, Ø. Gullvåg, 1996. *Gender, Patriarchy and Capitalism. A Social Forms Analysis*. Dr.philos.-avhandling. Universitetet i Oslo. Tilgjengelig fra: <http://ogholter.no/wp-content/uploads/2013/03/GPC-thesis-part-1.docx> [12.10.13].
- Holter, Ø. Gullvåg, 2009. «Power and Structure in Studies of Men and Masculinities». *Norma. Nordisk tidsskrift for maskulinitetsstudier* 4 (2):133–150.
- Holter, Ø. Gullvåg, Svare H., Egeland C. 2008. *Likestilling og livskvalitet*. AFI-rapport (1).
- Holst, Cathrine, 2009. *Hva er feminisme*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Haavind, Hanne, 2006. «Midt i tredje akt? Fedres deltakelse i det omsorgsfulle foreldreskap». *Tidsskrift for Norsk psykologiforening* (43): 683–693.
- Internett Encyclopedia of Philosophy. «Heraclitus». Tilgjengelig fra: <http://www.iep.utm.edu/heraclit/> [17.10.2013].
- Irigaray, Luce, 1993. «Sorcerer Love: A reading of Plato, Symposium, Diotima's Speech». *An Ethics of Sexual Difference*. London: Athlone Press.
- Jordheim, H., Rønning, A.B., Sandmo E., Skoie M., 2008. *Humaniora. En innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jung, C.G., [1966] 1985. *Jeg'et og det ubevisste*. Oslo: J.W. Cappelens forlag A.S.
- Jung, C.G., [1968] 1992a. *Psykisk energi*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag A.S.
- Jung, C.G., [1972] 1992b. *Analytisk psykologi*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag A.S.
- Kjønnsforskning: kunnskap, grenser, endring. «Maskuline kroppsvaner og helseforståelser–kjønn, kultur, tradisjon og forandring». 2002-2005. Prosjektleder Ulla Britt Lilleaas, professor, Universitetet i Agder. *Kilden. Forskningsrådet*. Tilgjengelig fra: <http://kjonnsforskning.no/c51722/prosjekt/vis.html?tid=51833> [21.10.13].

- Kristeva, Julia, 1987. «Stabat Mater». *Tales of Love*. New York: Colombia University Press.
- Kristeva, Julia, 1991. *Strangers to Ourselves*. New York: Colombia University Press.
- Lloyd, Genevieve, 1995. *Mannlig og kvinnelig i Vestens filosofi*. Oslo: Cappelen akademiske forlag A.S.
- Madsen, Svend Aage, 2007. «Mand jer op, mænd!» *Rigshospitalet*. Tilgjengelig fra: <http://www.rigshospitalet.dk/topmenu/Nyheder+og+presse/Nyheder+fra+Rigshospitalet/Nyhedsarkiv/Mand+jer+op+maend.htm?siu=true> [24.10.13].
- Madsen, Svend Aage. «Mænd, sundhet og kommunikation». Tilgjengelig fra: <http://www.sst.dk/~media/Sundhed%20og%20forebyggelse/Maends%20sundhed/Svend%20Aage%20Madsen%20Mnds%20Sundhed%202911.ashx> [24.10.13].
- McGowan, Don, 1994. *What is Wrong with Jung?* New York: Prometheus Books.
- Moi, Toril, 1981. «Representation of Patriarchy: Sexuality and Epistemology in Freud's Dora». *Feminist Review* (9): 60–74.
- Moi, Toril, 1998. *Hva er en kvinne? Kjønn og kropp i feministisk teori*. Oslo: Gyldendal.
- Moi, Toril, 1999. «Ch. 7: Patriarchal Thought and the Drive for Knowledge». *What is a Woman?* Oxford: Oxford University Press.
- Moi, Toril, 2000. «Innledende essay». Beauvoir, Simone de, [1949] 2000. *Det annet kjønn*. Oslo: Pax Forlag.
- Moi, Toril, 2001. *Jeg er en kvinne. Det personlige og det filosofiske*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Mortensen, Ellen, 2008. «Psykoanalytisk tilnærming». Mortensen, Ellen, Cathrine Egeland, Randi Gressgård, Cathrine Holst, Kari Jegerstedt, Sissel Rosland, Kristin Sampson (red.). *Kjønnsteori*. Oslo: Gyldendal.
- Ortner, Sherry B, 1974. «Is female to Male as Nature is to Culture?» Lamphere, Louise & Rosaldo, Michelle Zimbalist (red.). *Woman, Culture and Society*. Stanford: Stanford University Press.
- Owesen, Ingeborg W., 2003. «Julia Kristeva – en kort introduksjon». *Agora* (1):5–12.
- Pease, Bob, 2002. *Men and Masculinities*. Newbury Park: Sage Publication Ltd.
- Pettersen, Tove, 2006. «Moralsk frihet og situasjon: Simone de Beauvoir». *Norsk filosofisk tidsskrift* 41 (4): 284–298.
- Pettersen, Tove, 2009. «Simone de Beauvoirs etikk. Innledning». Beauvoir, Simone de, Phyrros og Cineas. *Tvetydighetens etikk*. Oslo: Pax Forlag.
- Pettersen, Tove, 2011. «Kap.4: Filosofi, kjønnsforskjeller og situasjon og kap. 8: Å situere selvet». *Filosofiens annet kjønn*. Oslo: Pax Forlag.
- Reform – ressursenter for menn (21.01.2013). «Reforms svar til Skjeieutvalgets rapport Politikk for likestilling». Tilgjengelig fra: http://www.reform.no/index.php?option=com_content&view=article&id=235%3Areform-s-svar-til-skjeieutvalgets-rapport-qpolitikk-for-likestillingq&catid=3%3AAktuelt [10.10.13].
- Rowland, Susan, 2002. *Jung: A Feminist Revision*. Cambridge: Polity Press.
- Sampson, Kristin, 2008. «Eksistensialistisk / fenomenologisk tilnærming» og «Simone de Beauvoir». Mortensen, Ellen, Cathrine Egeland, Randi Gressgård, Cathrine Holst, Kari Jegerstedt, Sissel Rosland, Kristin Sampson (red.). *Kjønnsteori*. Oslo: Gyldendal.
- Sandnes, Heidi, E., (15.06.2012), «Likestilling reduserer vold». *Kilden. Informasjonssenter for kjønnsforskning*. Tilgjengelig fra: <http://kilden.forskningsradet.no/c16880/artikkel/vis.html?tid=81117> [10.10.13].

- Schjelderup, Harald, 1993. «Sigmund Freud». *Vestens tenkere. Fra Freud til Braudrillard*. Oslo: Aschehoug.
- Sokolowski, Robert, 2000. *Introduction to Phenomenology*. New York: Cambridge University Press.
- Solheim, Jorun, 1995. «Shelter from the Storm». Holter, Ø.G., Tordis Borchgrevink (eds). *Labour of Love – Beyond the Self-evidence of Everyday Life*. Avebury: Aldershot.
- Solheim, Jorun, 2002. «Kjønn, kompetanse og hegemonisk makt». Ellingsæter, Anne L., Solheim J. (red.). *Den usynlige hånd? Kjønnsmakt og moderne arbeidsliv*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Sommerseth, Rita, 2008. «Det trengs en sterk mann i ti minutter. Om kjønn og risikosituasjoner i psykisk helsearbeid». *Tidsskrift for psykisk helsearbeid* (1):5–13.
- Svare, Helge, 2009. *Menn i pleie og omsorg – brødre i hvitt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Store norske leksikon (2005–2007). «Dualisme». Tilgjengelig fra: <http://snl.no/dualisme> [17.10.13].
- Store norske leksikon (2005–2007). «Polaritet – botanikk». Tilgjengelig fra: <http://snl.no/polaritet/botanikk> [17.10.13].
- Store norske leksikon. «Heterogen». Tilgjengelig fra: <http://snl.no/.search?query=heterogen> [17.10.13].
- Svendby, Rannveig, 2011. *Fra de stummes leir – menns beretninger om seksuelle overgrep fra kvinner og menn*. Masteroppgave i sosialantropologi. Universitetet i Oslo.
- Svenneby, Elin, 1999. *Også kvinner, Glaukon!* Oslo: Emilia AS.
- Tranøy, Knut E., Store norske leksikon. «Dikotomi – filosofi». Tilgjengelig fra: <http://snl.no/dikotomi/filosofi> [17.10.13].
- Vetlesen, Arne Johan, 2008. «Natursyn, teknologi og miljøkrise – utfordringer for en miljøetikk». Vetlesen (red.). *Nytt klima. Miljøkrisen i samfunnskritisk lys*. Oslo: Gyldendal.
- Vintges, Karen, 1999. «Simone de Beauvoir: A Feminist Thinker for Our Times». *Hypatia* 14 (4): 133–144.
- Wollstonecraft, Mary, [1792] 1994. «(1792) Et forsvar for kvinnens rettigheter (utdrag)». Rønning, A. Holden, Hanssen, T. (red.). *Feminismens klassikere*. Oslo: Pax Forlag.

